

VB 14972

Bibó
A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 28. SZÁM

BIBÓ ISTVÁN

**A SZÁMOK SZEREPÉNEK
ÉS JELENTÉSÉNEK KIALAKULÁSA
AZ EMBERISÉG TÖRTÉNETÉBEN**

**A SZÁMOK JELENTÉSE A IX-XIII. SZÁZADI
MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉBEN**

SZEGED

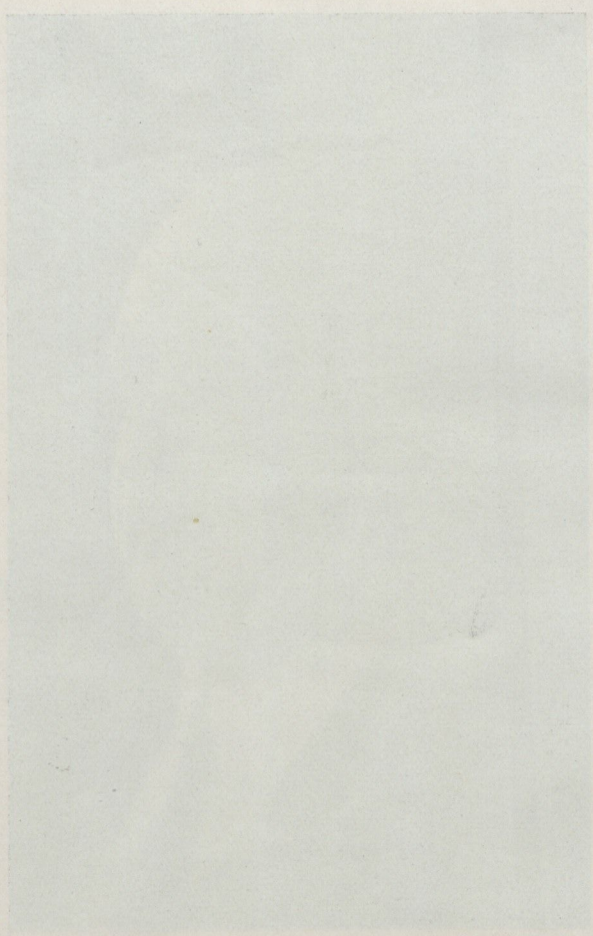
SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

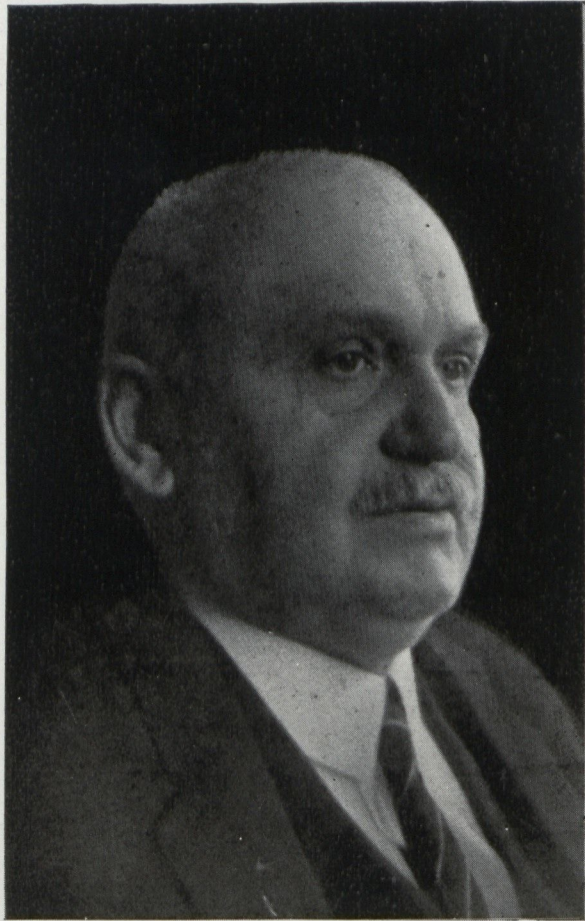
1935

**HELYBEN
OLVASHATÓ**

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2

1

BIBÓ ISTVÁN

VB 12972

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 28. SZÁM

Szakkeltár 1286/V.a.

BIBÓ ISTVÁN

A SZÁMOK SZEREPÉNEK
ÉS JELENTÉSÉNEK KIALAKULÁSA
AZ EMBERISÉG TÖRTÉNETÉBEN

A SZÁMOK JELENTÉSE A IX-XIII. SZÁZADI
MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉBEN

SZEGED
SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1935

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2

HELYBEN
OLVASHATÓ

RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZET
KÖNYVTÁRA

Budaörsi pály
hagyatékából

SZTE Egyetemi Könyvtár
Történelmi és
Ókortudományi
Szakkönyvtár
SZEGED
1.

Sz 1/91: VB 14972

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Régiségtudományi Intézetnek Könyvtára

Lelt. napló: VI
a csoport: 599. szám.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Régiségtudományi
Intézet

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 35-3966

SZTE Egyetemi Könyvtár

J910019265

TARTALOMJEGYZÉK.

A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében.

	Oldal.
Előszó.	3
A számok jelentésének kialakulása.	6
1. A foglalkozások eredeti sokfélesége és egyes foglalkozások előtérbe nyomulása.	7
2. A 2-es számrendszer vadász és nomád népeknél.	10
3. Az 5-ös, 10-es, 20-as és 40-es számrendszerek.	14
4. Az időszámítás és a 3-as eredeti jelentése.	15
5. A 3-as szám összefoglaló és szerkesztő jelentése a földművelő és városkulturákban.	17
6. A 7-es szám és a számok irracionális jelentősége.	19
7. Az időszámítás végleges kifejlődése és a 7-es, a 12-es, az 5-ös (a 10-es és a 100-as) számrendszerek.	21
Jegyzetek.	25
Irodalom.	57

A számok jelentése a IX—XIII. századi magyarság történetében.

1. A feketetengermelléki magyarsággal szomszédos népek számformái.	61
2. A feketetengermelléki magyarság számformái.	63
3. A X—XI. századbeli magyarság számformái.	66
4. Krónikáink a számokról.	68
a) Anonymus számformái.	68
b) Kézai számformái.	69
c) A magyar törzsek száma a krónikákban.	70
Befejezés.	72
Jegyzetek.	73
Irodalom.	80

Előszó.

Az emberi kultúrák felosztására vonatkozólag az ethnologia jelen állása szerint két felfogás áll egymással szemben.

Az egyik az u. n. kultúrtörténeti iskola felfogása, amely A. Bastianra megy vissza és E. Grosse, B. Ankermann, Fr. Gräbner, P. W. Schmidt, P. W. Koppers, Fr. Boas, W. Foy, L. Frobenius munkássága által nyert részletes kifejtést. E felfogás szerint az emberi kultúrák a foglalkozások és házassági osztályok alapján a következő csoportokba oszthatók be: 1. Az őszállapothoz közelálló, eredetileg monogám kiscsaládokban élő, vadász-halász stb. foglalkozást űző, úgynevezett zsákmányoló népek; ilyenek a ceyloni veddák, a busmanok, a szintén afrikai erdőlakó törpe (pygmaeus) népek, az ausztráliaiak jó része. 2. *Totemes* (törzsjelvényes), patriarchalis jogú népek, melyek magasabbfokú vadászatot űznek; ilyenek, vagy ilyenek voltak az északamerikai indiánok és bizonyos tekintetben közülük sorolhatók északi nyelvrokaink, a vogul-osztjakok is. 3. Patriarchalis jogú, *földművelő népek*; ilyenek a pápuák, egyes afrikai és előindiai népek. 4. Patriarchalis nagycsaládokban élő, *állattenyésztő nomád népek*; ilyenek az uralaltáji török-tatár népek, a szemitó-hamiták, valamint eredetileg az indogermánok is. „Minden egyéb magasabb jellegű kultúrát ez utóbbi három (2. 3. 4.), félbarbár fok keveredése, egymásba olvadása hozott létre. Az alaptényezők többféle kombinációja alapján többfajta fejlett típus állott elő. Közöttük legszembeötlőbbek: a *szabad anyajogi* kultúrkör, ősfészke: déli Ázsia, ahol a patriarchalis elemek felolvadtak a földművelő bennszülött elemben s azt bonyolultabb szervezetté formálták, míg belőle végül a kasztrendszeres állottak elő. Vele szemben áll a *szabad apajogi* kultúr típus, ahova egyes melanéziai és szudáni társas formákon kívül mindama népek tartoznak, melyek az európai államszervezeteket megteremtették“.¹

A másik felfogás szerint — mely legújabban különösen *R. Thurnwald* munkája² nyomán jutott előtérbe, — az egyes kultúrák között levő átmenetek oly rendkívül nagyszámúak, hogy határozott, éles különbségek nem állapíthatók meg. Thurnwald csakis az élelmezés két legfőbb módja: a *zsákmányolás* és a *termelés* alapján osztja fel az egyes népeket s a második csoporton belül növénytermelőket s állattenyésztőket különböztet meg.³

Úgy a kultúrtörténeti iskola, mint Thurnwald felfogása alapvető hibában szenved; mindkettő *nem az emberi szellemet*, hanem mindenféle *külső szempontokat* tesz meg felosztásai középpontjául. A kultúrtörténeti iskola tudattalanul közeledik a földrajz, az anthropologia és a szociologia tudományai körében kialakult régebbi felosztásokhoz, amelyek szintén vadász-halász, nomád-pásztor, földművelő stb. népekről beszélnek. Azzal, hogy ezt a régebbi felfogást kombinálja a házassági viszonylatokkal és a nyomukban járó házassági formákkal, a kultúrtörténeti iskola nem szabadul meg az egyoldalú, a külsőséges mozzanatokhoz tapadó felosztástól. A házassági viszonylatok és formák szorosan összefüggenek ugyan az emberi foglalkozásokkal, — ezt a kultúrtörténeti iskola helyesen ismerte fel — azonban nem lehet mondani, hogy a foglalkozás és a házassági forma egymásnak föltétlen velejárói, mert úgy a foglalkozások, mint a házassági formák különbségei az igen nagyszámú és egymástól független lehetőségek felé haladnak. Amikor tehát a kultúrtörténeti iskola a foglalkozási különbségek lehetőségeit a házassági formák különbségeinek lehetőségeivel kombinálja, akkor a számos lehetőséget egyenesen a végtelen felé szaporítja, ami csak megnehezíti az áttekintést, holott a felosztásoknak éppen az a célja, hogy a nehezen érthetőt világossá tegye. Thurnwald viszont avval, hogy az élelmezés két legfőbb módját, a zsákmányolást és a termelést emeli ki az emberi társadalom legvégső mozgatójaként, nagyon is radikálisan csökkenti a kombinációk végtelen számát és a végtelig leegyszerűsíti azt, ami tulajdonkép mindig összetett. Az ilyen egyszerűsítés mechanizálja a dolgok élő valóságát, a valóság megragadása helyett élettelen számszerűségeket, két tetszőleges együtthatót emel ki és háttérbe szorítja a minden körülmények között irányító *emberi szellemet*.⁴ Az egyes foglalkozásokat, a házassági formákat, a különböző szokások végtelen számát a mindig tevékeny emberi szellem teremti meg. A zsákmányolás és a termelés valóban leredukált módjai az élelemszerzésnek, azonban nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy az ember miként táplálkozik, hanem arra, hogy

miként él és életformáját a legkülönbözőbb irányokban miként változtatja.

Az emberi csoportok, társadalmak, életlehetőségek felosztásában arra kell törekednünk, hogy felosztásunk se túl részletező, se túl leegyszerűsítő ne legyen, tehát a *minden* emberi csoportra, társadalmi életlehetőségre érvényes *jellegzetes jegyeket, a lényegest* kell kiemelnünk. Nem szabad elhanyagolnunk a dolgok anyagi, foglalkozásbeli oldalát, azonban elsősorban arra kell tekintettel lennünk, hogy a különböző foglalkozások az emberi szellemet milyen irányban készítetik erőfejlesztésre. Felismertük, hogy úgy a kultúrtörténeti iskola, mint Thurnwald felosztása végeredményben csupán variálja az általánosan elfogadott felosztást, mely vadász-halász, állattenyésztő és földművelő népeket különböztet meg. Mivel pedig a szellemi megnyilvánulások, így a különböző *számlálási módok szempontjából* nemcsak a primitív, vagy az ahhoz közelálló népeket, hanem a fejlett kultúrnépeket és a körükben kialakult ipart és kereskedelmet is számba kell vennünk, megmaradhatunk amellett a felosztás mellett, mely szerint az emberi foglalkozások ősi, minden népnél megtalálható lehetőségei a *vadászat, a földművelés, az állattenyésztés, az ipar és a kereskedés*. Ezt a hagyományos felosztást nem azáltal hozhatjuk közelebb a tényekhez, hogy új elnevezésekkel, csoportosításokkal és további fogalmi jegyekkel, pl. házassági formákkal kombináljuk, vagy végletesen leegyszerűsítjük, hanem azáltal, hogy a foglalkozások szerint élesen és sematikusán elhatárolt társadalomleírások helyett azokat a foglalkozásbeli irányokat jelöljük meg, amelyek akár külön-külön, akár párhuzamosan fellépve az emberi szellem megnyilvánulását befolyásolják.

Az alapvető foglalkozási irányok között bizonyos párhuzamok mutatkoznak: *helyhez kötöttebbek* a földművelés és az ipar, *szabadabban mozgó* a vadászat, az (eredetileg nomád) állattenyésztés és a kereskedés. Egyszerűbb viszonyok között az utóbbiak adtak alkalmat a könnyen szerzett javak kisebb-nagyobb felhalmozására, a zsákmányolásra. A kultúra fejlődésével a tágabb értelemben vett ősi vadászat erősen háttérbe szorult, a kereskedés azonban, különösen a bér munkást felhasználó nagyiparral szövetkezve, zsákmányoló jellegét még ma sem veszítette el, sőt nem egyszer a végletekig fokozza. Az említett foglalkozások számtalan kombinációba kerülhetnek egymással, azonban már a legalapvetőbb foglalkozásoknál is a mindig résen lévő emberi szellem az, mely az egyes tényezők mennyiségének és minőségének végtelen változatát előidézi.

Lehet ugyan arról beszélni, hogy az emberi foglalkozásoknál más tényezők (pl. állati, vagy ösztönszerű jellegűek) is szerepelnek, de ezekre ép az jellemző, hogy egyoldalúak és nem változóak, csupán egyszerű, anyagi kielégülést hoznak létre, nem pedig szellemi, sokoldalú erőkifejtést. A vadászatnál például törzsjelvények, elijesztésre szolgáló kifestések, maszkok, elsőrangú támadó, vagy védő fegyverek az emberi szellem közreműködése nélkül sohasem szerepelhetnének.

Arra kell azonban törekednünk, hogy az ethnologiai és a velök kapcsolódó történeti jelenségeket egyfelől *az anyagi*, másfelől *a szellemi* tényezők hiánytalan számbavételével, de a lehető legkisebbszámú felosztás alapján vegyük vizsgálat alá. Amint az anyagi tényezők számát a lehető legkisebbre, 4-, vagy 5-re redukáltuk, ugyanúgy kell a szellemiséget is *felbontani* annyi alapvető tényezőre, amennyi az anyagi tényezők redukált, de mégis *összetett* számának megfelel. Az emberi szellem a legjellegzetesebb vonások eltüntetésének veszélye nélkül nem redukálható tovább a lelkiség három iránya: az *értelem*, az *érzelem* és az *akarát* tételezésénél, tehát ezt a három szellemi tényezőt kell az anyagi tényezőkkel szembeállítva tekintetbe vennünk.

A számok jelentésének kialakulása.

Ha a különböző kultúrköröknek akár első térbeli elhelyezkedését, akár időbeli változását vizsgáljuk, megfigyelhetjük, hogy a számlálás módja, a velejáró számlálási alakzatok, számrendszerek és időszámítások s a nyomukba járó számkultuszok bizonyos mértékig összefüggnek azokkal a szellemi erőfeszítésekkel, melyekre a körülmények és helyzetek a különböző kultúrájú népeket rákényszerítik. Így az emberi *foglalkozások*: a vadászat, a földművelés, az állattenyésztés, a kereskedés, az ipar stb. jellegzetes jegyekként reányomják számszerű bélyegeiket az összes emberi kultúrák kifejlődésére.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a számok eredetileg mindig valamely társadalmi viszonylat jelvényeként, szimbolumaként jelentkeznek. A dolgok valamiféle megszámlálása mint szükséglet, csupán társadalmi együttlétben, társadalmi egységek jelenlétében esedékes. A primitív ember eredetileg mindig *a konkrét szükségletei során alkot* elvont fogalmakat és így többek között *számfogalmakat*. Ezzel kapcsolatban válnak egyes számok gyakori, kedvelt, tisztelt számokká. Természetesen nehéz megállapítani, hogy konkrét esetben valóságtényekkel,

történeti adatokkal állunk-e szemben, tényleg 2 kísérő, 3 testvér, 40 harcos szerepeltek-e, vagy pedig a hagyomány, a monda, a szokások kedvenc számokat képező ereje vette át a maga döntő szerepét. Ahhoz, hogy valamely előírt szám, pld. a 2-es, 3-as, 4-es, 7-es, 10-es döntőleg befolyásolja a tények leírását, mindig bizonyos időnek is kell eltelnie. Megfelelő, például nomád kultúrában a primitív fantázia friss ereje folytán elég lehet tíz, húsz, harminc esztendő az előszeretettel használt számok kialakulásához, sőt egyik-másik esetleg rögtönösen is érvénybe léphet. Egyes esetekből természetesen sohasem lehet *teljes bizonyossággal* következtetéseket vonni, csupán nagyszámú ismétlődésből. A szellemtudomány, így a történettudomány és az ethnologia is, mindig valószínűség-tudomány és teljes bizonyosságra ritkán törekedhet, ellentétben a matematikával és egyes természettudományokkal. Ami azután a számok valamiféle *misztikus* jelentését illeti, ez inkább a társadalmi élet túlvirágzása vagy hanyatlása kapcsán fordul elő.

Vizsgáljuk tehát, hogy az ember történetében a számlálás módjai, a számbeli felosztások és számrendszerek milyen összefüggésbe kerülnek a foglalkozásokkal és a társadalmi viszonylatokkal.

1. *A foglalkozások eredeti sokfélesége és egyes foglalkozások előtérbe nyomulása.*

Az emberiség ősi foglalkozásai közé tartozik minden olyan tevékenység, ami állandóbb megélhetést nyújt, ami az ember legegyszerűbb igényeinek kielégítésére szolgál; ilyenek a vadászat, vad gyümölcsök gyűjtése, az állattenyésztés és földművelés, de az ipar és kereskedelem is. A legprimitívebb népekhez elég közelálló délamerikai bakairik eredeti hajlamuk szerint vadászok, halászok és zsákmányolók, de földműveléssel és fazekassággal is foglalkoznak; a teljesen primitív ceyloni pigmoid veddák, a malakkai pigmoid szenoik cserekereskedést is folytatnak; az afrikai pigmeusok pompás íjaikat cserélik el. Joggal mondhatjuk, hogy a primitív ember legtöbbször nem egyetlen foglalkozást űz nagy intenzitással, hanem többet, szinte egyforma mértékben. A primitív népek sokoldalúsága, éppen úgy, mint a foglalkozások későbbi szerteágazódása, ráüti bélyegét a számlálás jellegére is. A primitíveknél nagy általánosságban a számolás époly közömbös jellegű, mint más lelki megnyilvánulásuk: addig számolnak, ameddig éppen szükségesnek mutatkozik és már az aránylag kis mennyiségekre is, a számnevek külső jelzése nélkül egyszerűen azt mondják, hogy *sok*. Így a

délamerikai csikítók nyelvében csak az *egy*-re van kifejezés (etama) és azontúl a „kevés“, „sok“ számneveket használják s a mennyiség meghatározására ujjaikat.⁵ Az igen primitív braziliai botokudoknál az *ujj* és az *egy* számnév neve = *podsik*; 2 = *kripó*, azaz dupla ujj; ami kettőn fölül van, az *sok*.⁶

Valamely nép rendes körülmények között megmarad abban az esetleg igen primitív kultúrállapotban, amelyet a természeti viszonyok szerint magának foglalkozásai csoportosításában megteremtett. Megváltozik azonban a helyzet, ha a primitív ember arra kényszerül, hogy sanyarúbb természeti és társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodjon s a többféle foglalkozás közül egyet különösebben kiválasszon magának. Egy-egy foglalkozás kiemelődése azonban legtöbbször úgy történik, hogy az ember ősi hajlama: két, három, sőt többfelé való érdeklődése nem szűnik meg és ennek megfelelően a többféle foglalkozás sem. A foglalkozások differenciálódásának első állomását az egyes foglalkozások „férfi“ és „női“ nem szerint való elválása jelzi. *Karl von den Steinen* a délamerikai bakairik életét vizsgálva, megállapítja, hogy a *férfiak* foglalkozás tekintetében élesen elkülönülnek az *asszonyok*-tól s amíg ők inkább vadászok, az asszonyok a földműveléssel foglalkoznak. „A férfi a bátrabb, az ügyesebb, az ő dolga a vadászás és fegyverforgatás. Ahol tehát a vadászatnak és halászatnak még tekintélyes szerepe van, a munkamegosztás bekövetkeztével, az asszony vállára nehezedik a többi élelmiszer beszerzésének gondja, a hazahordással és elkészítéssel együtt. Ez a megosztás korántsem önkényes, hanem magától következik be s azzal az eléggé nem méltányolható következménnyel jár, hogy *saját* munkakörében az *asszony is szerezhethet olyan ismereteket*, mint a férfi a magáéban. Ez természetesen egyaránt érvényes úgy az alacsonyabb, mint a magasabb művelődési fokozatra“. „Mialatt a férfi vadászott, azoközben az *asszony rájött a földművelésre*“. „A Singu folyó mellékén a férfiak fonták a sütőrostélyt, sütötték a halat és a húst, míg az asszonyok tésztát sütöttek, italt és gyümölcsöket főztek s pálmadiót pirítottak. Ennek a kettéosztásnak, t. i., hogy *a férfiak állati, a nők növényi* koszton voltak, csupán az a magyarázata lehet, hogy mindketten megmaradtak ősi foglalkozásaik mellett“.⁷

A foglalkozások elkülönülése a társadalmi rendnek éles, határozott, dualisztikus formákba való rendeződését követeli, ami a férfiak elkülönülésében, férfiházak felállításában, a férfiak felavató ünnepélyeiben nyilvánul meg. Az exogam anyajogú népek 2-es rendszerbe fölépített vérségi felekre tagolódnak, amelyek egymás között nem házasodhatnak.

Legtisztábban fennmaradt ez a rendszer az ausztráliai kontinensen, ahol az egyes népek szigorúan 2, majd ezek mindegyike újra 2, az így előálló 4 újra 2, az így előálló 8 újra 2 vérségi félre tagolódnak és számuk eszerint 2, 4, 8, vagy ritkábban 16.⁸ Ennek következtében oly népek, amelyek számrendszereikben alig haladnak túl a 4-en,⁹ társadalmi viszonylataikban 8-ig, sőt 16-ig terjedő felosztásokat tudnak áttekinteni. Hogy az ausztráliai népeknél a társadalmi viszonylatok közül épen a házassági viszonyoknak ilyen részletes rendezését találjuk, annak az az oka, hogy a primitív ember ugyan nem számol tovább 4-nél, vagy 6-nál, mert nincs reá szüksége, amikor azonban a házassági szokásokat részletesen kiépíti, akkor ez mint szükségesség jelentkezik nála, mert ezek szigorú rendezése akadályozza meg a társadalmi rend felbomlását, amely különben a vérrokonok gátlás nélküli keveredése folytán hamar bekövetkeznek. Az sem állítható, hogy a primitív embernek azért lenne oly kevés számfogalma, mert nem akar elszakadni a reális, az egyszerű dolgok körétől. A számolási képesség meg van benne, s ha valami különösebb szempont legyőzi a „fejfájást“, amely a primitív embert számolás közben oly könnyen előveszi, akkor a rendszeren használt számneveken messze túl „számol“. Von den Steinen elmondja például, hogy amikor az egyik bakairi indiánt „megmérte“ s a művelet elvégzése után három kövér gyönggyel akarta kielégíteni, ez fölháborodva utasította vissza s „annyi szem gyöngyöt kívánt, ahány méretét fején, karján, testén végeztünk, amelyeket pontosan „elszámlált“. Mindez azt bizonyítja, hogy a primitív ember, ha alkalom adódik, igen könnyen elhagyja a konkrétumok világát és az egyes és folytonos hasonítások révén a magasabb számképzetekhez is könnyen eljut. „Fogyatékos számolókéességük mégsem észbeli tehetségük korlátozottságát mutatja, hanem csupán a gyakorlat hiányát. Mert nincsen pld. jószáguk, amit darabszám szerint meg kellene számlálni, árúkkal nem kereskednek, amiket ismét számon kellene tartani s ha elő is fordulnak magasabb számok, mint pld. emberek, elejtett állatok, levágott fák és más egyebek, ezt az ismeretlen sokaságot szavakkal vagy jelbeszéddel értetik meg“.^{9a}

A természeti és társadalmi viszonyok változása az értelmi gondolkodás körébe tartozó számlálás módját is az emberi akarat követelte külső formák szerint alakítja át. Azok a primitív népek, amelyek a foglalkozások sokféleségét még nem hagyták el, de sanyarúbb viszonyok folytán akaratuk nagyobb megfeszítésére kényszerülnek, a számlálás s a számrendszerek terén is bizonyos előrehaladást mutatnak és pedig természet-

szerűleg a 2-es szám alapján. A 2-es számrendszerben mindig két mennyiséget foglalnak össze és így jutnak el a 4-hez ($2 + 2$),¹⁰ esetleg a 6-hoz ($2 + 2 + 2$),¹¹ sőt néha tovább is.¹² A 4-en alapuló számrendszerek ezen a fokon még szórványosak;¹³ magasabb kifejlődésüket csak a fejlett vadász és nomád népeknél találjuk.

A gondolkodás alapformáira még döntőbb hatást gyakorol *egy* foglalkozásnak az előtérbe jutása, amikor mellette a többiek másod-, harmadsorba szorulnak. Ily módon lesznek Eurázia legészakibb részének népei halászokká, Északamerika mezőségein lakó zsákmányoló népek harcias vadászokká, Eurázia óriási kiterjedésű steppevidékén, vagy Arábia pusztaságain mozgó primitív népek nomád állattenyésztökké, a Nílus szűk völgyére, a Tigris és Eufrátes vidékére szorult népek földművelőkké, a keskeny tengerpartra, vagy a sziklás szigetekre jutott népek kalóz kereskedőkké.

A következőkben vizsgálunk kell, hogy a különböző foglalkozások, valamint a velük járó természeti és társadalmi követelmények, így a tér- és időszámítás, a társadalmi szerveződés milyen hatást gyakorolnak a számlálás, a számrendszerek és a számkultuszok további fejlődésére.

2. A 2-es számrendszer vadász és nomád népeknél.

A magasabbrendű vadász és nomád állattenyésztő népek lelkialkata sok tekintetben közeláll a legprimitívebbekéhez, akiktől azonban megkülönbözteti őket az *akarat* nagyfokú megfeszítése, mely az értelmiség terére is vonatkozik. Nem csupán harciasak, hanem a harcban fegyelmezettek s alávetik magukat a harc idején vezéreiknek. Az állami és társadalmi szervezettség első jeleit világszerte ők képviselik, anélkül azonban, hogy az uralmat s az általuk teremtetett állami rendet a maguk erejéből hosszú időig fenn tudnák tartani.¹⁴ Nem csupán állami berendezkedésük, hanem szokásaik, sőt értelmi és érzelmi megnyilatkozásaik is általános és jellegzetes jegyként magukon viselik a dolgok éles, *dualisztikus*, kivételt nem tűrő elbírálását. Míg a primitív társadalmakban a *főnököt* az öregek közül választják, addig a nomád társadalomban a tapasztalt öreg mellett háború idején kiválik a fiatalabb, harcra alkalmasabb *vezér* típusa. Egész lelkivilágukat határozott célokra való törekvés irányítja. Mikor azután a nomadizáló törzsek szorosabb egységbe egyesülnek, akkor a *főnök* és *vezér* ellentéte a nomád államokban a *kettős* fejedelemség intézményében állandósul.¹⁵ A kettős felosztás a társadalom minden viszonylatában ura-

lomra jut. Gyakori a törzsek vagy csoportok kettéoszlása.¹⁶ A görög mondában mindig ketten vannak a főszerepet vivő vezetők, az u. n. *herosok*, akik az ősi nomád vérségi viszonylatoknak megfelelően *testvérek*, *féltestvérek*, közeli *vérrokonok*, vagy a sors minden viszonylatában hűségesen kitartó szövetségeseik, *barátok*.¹⁷ A kettős beosztás a társadalmi berendezkedések más viszonylataiban is határozottan uralkodó, így a görög mondavilágban, a nagy görög eposzokban, az Iliasban és az Odysseiában szereplő *követek*, *hírmondók*, *kísérők* és más funkcionáriusok gyakorta ketten vannak.¹⁸ Lényegében hasonló jelenségeket látunk nem csupán a nomádoknál, hanem Amerika és Ausztrália kóbor vadász népeinél is, amelyek szintén harciasak és tettekések, vagy régebbi időkben azok voltak, de a sanyarú viszonyokhoz alkalmazkodva, tenyésztésre alkalmas állatok és termékek, könnyen megművelhető földterület hiányában inkább a vadászat és egyéb zsákmányolások eredményesebb foglalkozásait választották.¹⁹ Ez a kettősség nemcsak az emberi társadalomra vonatkozik, nem csupán a fejedelmek és vezetők vannak gyakorta ketten, hanem a jellegzetes eseményekben szereplő *állatok* is.²⁰ A kettős elrendezkedés uralkodik Észak-Európa és Észak-Ázsia vadász-halász népeinél is,²¹ akiknél annál inkább gyakorta *kettő* a szereplő állatok száma is, mert a domináló vadász foglalkozás és a velejáró másodlagos érzelmek (totemizmus stb.) következtében náluk határozott válaszfal ember és állat között.²²

Az éles, határozott *dualisztikus* megítéléseknek és szokásoknak egész sora szerepel a mai nomádoknál is. Az állattenyésztőknél *gazdag* és *szegény* fogalma élesen kiemelődik s legtöbbször a megélhetés alapját képező nyáj nagyságához fűződik. A gazdag ember rendkívüli tiszteletben részesül.²³ Az Isten és az ördög ellentéte is élesebb a nomádok, valamint a nomádok által szervezett népek hitében.²⁴ A nomád népeknél jelentkezik az *ember* és *állat* határozottabb ellentéte is, valamint a *férfi* és *nő* szembeállítás. A primitív társadalmakban alig van lényeges különbség *nő* és *férfi* társadalmi helyzete között, a nomád társadalmakban azonban a gazdag, hős, merész, határozott, cselekvésekben ügyes *férfi* az emberideál, az énekesek az ilyent éneklék meg, híriük messze terjed, szavukra a harcrakész férfiak száz és ezerszámra gyűlnek össze harci egyben rabló vállalkozásra. A gazdagság, a vagyon s a férfiaság a nomád társadalom legfőbb alapja lévén, a fiúgyermek születése kivételes ünnep számba megy; különösen kiemelődik az *elsőszülött fiú* szerepköre, aki a vagyon nagy részét örökli. A minden irányban merev, elválasztó megítélések következté-

ben az erkölcsi ítéletek is igen szigorúak: megkövetelik a leány szüzességét, az asszony hűségét, nemcsak azért, mert a dolgos asszony értékes és őrzött vagyontárgy, hanem mert a család, a vér tisztasága csakis ilymódon biztosítható. A nemzetséghez, törzshöz tartozás mindezek következtében a nomádoknál jóval szigorúbb válaszfalat képez, mint a primitíveknél. A törzsen kívülálló szemükben idegen, sőt ellenség.²⁵ Az egy vérből valók viszont annyira összetartoznak, hogy minden egyes tag bántalmát az egész nemzetséget kötelező *vérbosszúval* kell megtorolni. A nomád nagycsalád fejének tekintélye — harc esetén a vezér parancsa — szigorú, elvlasztó távolságban kötelezi az alájuk tartozókat.²⁶

A harcias nomád népeknek az államszervezés terén világszerte döntő szerepe magyarázza meg, hogy a 2-es szám az eredetmondákban, az alapvető térszemléleti, társadalmi és vallási képzetek terén a nomádoktól megszervezett földművelő kultúrákban is jellemző maradt. Így az egyiptomi kultúrában — mely a legkitünőbb egyptologusok által támogatott nézet szerint Ázsiából bevándorolt sémi népeknek a bennszülött afrikai törzsekkel való összelegyedése révén alakult ki²⁷ — már ősidők óta szereplő kettőségek mutatnak arra, hogy e *hódító* nép kultúrája közelálló lehetett a vadász és nomád népekéhez. A testvérpárok ősi mondájának *kettősége* jelentkezik *Ozirisz* és *Set* ellentétében, akik *testvérek* s a fáraok trónján sorban uralkodnak.²⁸ A férfi istenek mellett egy kiegészítő, nem egyszer hasonló nevű női istenséget vagy ikerpárt találunk.²⁹ Vadász népekre utal az állatfejű istenségekben jelentkező ősi *totemizmus*.³⁰ Egyiptom — hasonlóan a nagyszabású nomád államokhoz — hosszú ideig két nagy birodalomra oszlott: az *északi* és *déli államra*,³¹ melyek belső különállásukat az egyesítés után is megtartották.³² Természetes, hogy a *babyloniaiak* ősi herosmondájában, vagy az eredetileg nomád pásztorkodást űző *zsidók* eredetmondáiban, történeteiben szintén a 2-es szám volt az uralkodó.³³

Az egyes kultúrák fejlődésével párhuzamosan a 2-es számrendszer is továbbfejlődik a 4-es, 8-as, esetleg a 16-os szám irányában. A 4-es szám gyakorisága jellemző azokra a vadász és nomád népekre, amelyek az átlagosnál magasabbfokú szervezettséget értek el, így az északamerikai indiánokra,³⁴ némileg a vogulokra és osztjákokra,³⁵ nagymértékben a nomád törökökre és mongolokra,³⁶ valamint a görögökre,³⁷ a rómaiakra (l. a 15. sz. jegyzetet) és skandinávokra,³⁸ akik a többi indogermán népekkel együtt eredetileg mind nomád állattenyésztők voltak.³⁹ A kaliforniai indiánoknak fejlett *négyes* számrend-

szerűk van⁴⁰ s ugyanennek nyomát találhatjuk az indogermán nyelvekben, melyekben a „nyolcas“ számot „kétszer négy“-nek, a „kilences“-t „új“-nak nevezik.⁴¹ Ugyancsak megtalálható a 4-es számrendszer az állattenyésztők által megszervezett s később földművelő kultúrát kifejlesztett népek gondolkodásában is. Így fejlődik ki Indiában a 4-es szám jegyében az egyes társadalmi osztályokat mereven elválasztó kasztrendszer.⁴² Így alakult ki Egyiptomban ősidőktől kezdve a 4-es szám tisztelete a vallási szertartások és cselekmények terén,⁴³ valamint térszemléleti és tisztán szellemi jellegű megítélésekben is;⁴⁴ ez a 4-es felosztás a fejlődés folyamán egészen 16-ig halad előre.⁴⁵

Hogy azonban itt nem csupán egyes földrészeknek, hanem az egész emberiségnek bizonyos foglalkozásokkal szorosabban kapcsolódó gondolkodási formáiról van szó, azt bizonyítja a 4-es számnak világszerte kiemelkedő tisztelete, melyet mindenütt megtalálunk, úgy az óvilágban, mint Ázsia messzebbfekvő kultúráiban, Belső-Afrikában, valamint az újvilág kivirágzott részein, az aztékok, a máják és az inkák birodalmaiban is.

A kettes és négyes felosztásokkal kapcsolatban tévedés azt hinni, hogy e felosztásoknál szereplő külső, még oly általános jellegű jegyek, — amilyenek a *jobb* és *bal*, a *fekete* és *fehér*, vagy akár az égtájak *négy* iránya — hozzák létre az illető nép kedvelt számfogalmait. Frobenius 1932-ben megjelent műve⁴⁶ bizonyos tekintetben visszatérés egy idejétmúlt állapotra, mely nem az emberi elmét teszi meg végső eredőnek, hanem feltételezi, hogy az ember és az emberi gondolkodás volt *kénytelen* alkalmazkodni a téri *adott* viszonyokhoz, így pl. a négy világtájhoz vagy a *nap* és a *hold* pályájához.⁴⁷ Már 1917-ben „A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története“ c. munkánk 54—73. lapján részletesen kifejtettük, hogy a téri felosztások, a tér *kettes* és *négyes* felosztása, a 2-es, 5-ös, 10-es, 20-as számrendszerek *nem* a téri tájékozódásból, hanem *az emberi gondolkodásnak* a téri viszonyokra való alkalmazásából fakadtak. A nap vagy a hold pályájának *három* beosztása bizonyos mértékig épügy a szemlélő alany önkényétől függ, mint a *négy* világtáj. A következőkben látni fogjuk, hogy az egyszerű ember a *nappal* és az *éjjel* időtartamát, sőt a hosszabb időtartamot, a *tél-nyár* elteltét is minden további gondolkodás nélkül *kettéosztja*, de előfordul az is, hogy az éj, vagy a nap, vagy esetleg az éj-nap tartamát *egynek* veszi s akkor nem 3, hanem esetleg 5 időállomást vesz fel.⁴⁸ Amint az időszámítás nem csupán a külső körülményektől, a hold, vagy a nap járásától függ, hanem a szemlélő önkényétől, ugyanez mondható a tér külső szemléletéről is. Az egy-

szerű ember kezdetben nem 4 világtáját különböztet meg, mint a nap pályájából kikövetkeztetett kardinális pontok (Frobenius i. m. 32.: „4 kardinalpunte“) eredményeit, hanem csupán 2 égtájat⁴⁹ és teljes joggal feltételezhetjük, hogy a teret se *külső* tényezőkből, a tér 2-, 4-, 8-as irányából alakította ki, hanem *egységes*, az időre és térre s azok számszerű formáira alkalmazott, *észbeli* fogalmakat tartalmazó álláspontjából. A kedvelt szám-symbolum eredhet egy mind általánosabbá vált szokásból, pl. a 4 világtáj megrögzítéséből, azonban a végső magyarázat csupán azon a lelki beállításon és funkción alapulhat, amelyből a szóban forgó felosztás vagy számlálás szükségszerűen fakad. A 2-es és 4-es szám megjelenésénél és elterjedésénél nem 2 oldal, vagy a 4 égtáj az elsődleges, hanem az éles, elválasztó ítéletek szükségessége, mely az akarat megfeszítéséből adódik s a külső világ jelenségeire ennek alapján nyer alkalmazást.

3. Az 5-ös, 10-es, 20-as és 40-es számrendszerek.

Ahol a nomád, vagy vadász állapotot bizonyos félnomád, vagy félvadász állapot váltja fel, amelyben a régi foglalkozás mellett nagyobb fokú szervezettség, vagy más foglalkozás (földművelés, ipar, vagy kereskedelem) is előtérbe nyomul, ott a számolás terén is bizonyos előnyös változások mutatkoznak. Ennek első jele az, hogy egyes primitív népeknél a számolás már nem csupán a legegyszerűbb művelet: az összeadás jegyében történik, hanem komplikáltabb számműveletek alapján is, amilyenek a szorzás és a kivonás.⁵⁰ A kóbor vadász, halász vagy folyam- és tengerjáró s egyéb szervezett állattenyésztő népek, melyek a földművelés mellett a kezdetleges ipart és kereskedelmet is fölkarolják, oly számrendszerekre térnek át, amelyek nem egypár, hanem több számegységet foglalnak magukba. Itt az egyes ujjak kettős összefoglalása helyett a *kéz*, majd a *két kéz* (= 10 ujj), azután a *kezek és lábak* (= 20 ujj) szolgálnak alapegységül s így fejlődnek sorba az 5-ös, 10-es, 20-as, sőt 40-es számrendszerek. Ezeket a számrendszereket nyomon követik a számok nyelvi kifejezései.⁵¹ Az illető népnél azután mindig az elért legnagyobb szám jelenti a *sokaság*, a *nagyság*, a *teljesség* kifejezését.⁵² Ha azonban közelebbről szemléljük az 5-ös számrendszerekből továbbfejlődött számrendszereket, úgy találjuk, hogy az ezeket alkalmazó népek sok ideig nem tettek mást, mint összefoglaló tartalommal látták el a régi analitikus formákat. Az alkalmazott nagyobb (5-ös, 10-es, 20-as, 40-es) egységek ugyanis egymással szemben ismét csak a mértani halad-

vány (1, 2, 4, 8, 16) mintájára rendeződnek, azonban már nem annyira elválasztó, mint inkább egybefolyó, összefoglaló ítéletek során. Az ilyen szintetikus jellegű ítéletek kifejlődése mindig olyankor következik be, amikor a vadász és nomád ember a térbeliségnek inkább az ellentétekben jelentkező viszonyai mellett érdeklődési körébe vonja az időtartamoknak az egymásután folytonosságában megjelenő, egybefolyásra hajló tényeit is.

4. Az időszámítás és a 3-as eredeti jelentése.

A primitív ember térbeli tájékozódása nincs a tér pontosabb beosztásához kötve s ugyanígy áll a helyzet az idő felmérése, az időszámítás tekintetében is. Az ausztráliai népeknél nincsen éles különbség jelen és múlt között, „ma, tegnap vagy holnapután, tíz éve vagy hat hónapja, az teljesen mindegy nekik”.⁵³ A primitívekhez elég közelálló délamerikai bakairok — jóllehet vadász népek és így térbeli tájékozódásuk igen fejlett — az időt az alvások *számával* mérik: „egyszer alszunk, kétszer alszunk”.⁵⁴ A primitívebb vadász és nomád ember nagyon gyakran megelégszik az időrészek *kettes* beosztásával, pld. a „nap” és „éj”, a „tél” és „nyár” megkülönböztetésével, mert ezek az egyszerű felosztások elméjét nem erőltetik meg.⁵⁵ Az is előfordul, hogy a nappalt és az éjszakát nem a nap határozott szakaszaival, vagy a hold periódikus változásaival mérik, hanem egyszerűen kettéosztják.⁵⁶ Az időszámítás első szintézisei azután a több „éj-nap” vagy „nap-éj” kettes összetételében nyernek legegyszerűbb kifejezést. Kezdetben a nagyobb időszámítási egységeket is csupán kettéosztották; az indek „a Védák korszakában... arra szorítottak, hogy a hónapot két periódusra osszák: a világos félre, holddujságtól holdtöltéig, és a sötét félre, holdtöltétől a következő holddujságig”.⁵⁷ Tehát a hónap kettéosztásával egyidejűleg a hold *változásának* megfigyelése is a dualisztikus *ellentétek* jegyében nyer megfogalmazást. Az etruszok és utánuk a rómaiak a hónapot az idusokkal csupán két részre osztották. A görögök Xenophon idejéig még az évet is csak kétfelé osztották, nyári és téli félre. Delphiben az ég derült része Apollóé és nővéréé, a tél Dionysosé.⁵⁸

Az időben lefolyó jelenségek lemérése ugyan az ellentétek jegyében is lehetséges volt, de annál kevésbé, minél nagyobb időtartamokat vettek fel egységül. A kultúra haladtával az emberi elme nem elégedett meg olyan tárgyasításokkal, mint pld. a *nap* és *hold*, a *nappal* és *éjjel* szembeállítása, melyek csak

nagy általánosságban követték az idő folyamatát. Az intenzívebb állattenyésztés, majd a földművelés szükségessé tették, hogy a nap vagy a hold pályájának egyes feltűnőbb szakai: a nap és a hold *felkelte*, az égen való *kulminálása* és *lenyugta* mindinkább számba véteessenek. A következő lépés nem lehetett más, mint minden változás jellegzetes *három* vonásának: a *kezdet*, a *lefolyás* és a *vég* különbségeinek lerögzítése és a hozzá való alkalmazkodás.⁵⁹ A két legfőbb égitest jellegzetes *három* szakának az idősorban való rögzítése, majd a hold változásának három holdéjen át való szünete hozza létre az első kezdetlegesebb időszámítási módokat. Minden ilyen esetben tulajdonképpen mindig az alapnak: az „1+1+1“-nek *hármás* egységekben való, bezárt, szintetikus sort képező feltüntetetéséről van szó.⁶⁰ Ez az oka, hogy az összes népeknél megtaláljuk a nap és a hold változásainak *hármás* összefűzését, melynek megfelelően az összes népek meséiben, szokásaiban, varázslásaiban elterjedt a *cselekmények hármás* periódusban való lefolytatása, *háromszori* megismétlése, az *időtartamok hármás* csoportokba való rendeződése.⁶¹ Az idő *hármás* beosztása azután továbbfejlődik és — különösen ott, ahol a földművelést intenzívebben gyakorolják — nyomot hagy a fejlettebb időszámításban is.

A cselekvések, szokások és időegységek a *hármás* időszámítás alapján is — akárcsak a térbeli dolgok numerikus számbavételénél — később nagyobb egységekbe rendeződnek, majd pedig már nem csupán a cselekvések, hanem a varázsláshoz szükséges eszközök s a misztikus erők (az istenségek) számában is mindinkább előtérbe lép a 3-as mellett a 9-es, sőt a 27-es szám használata.⁶² Ezt a következetes átalakulást mutatják az egyiptomi és babilóniai kultúrák, amelyekben mindinkább az öntöző földművelés lép előtérbe s ugyancsak ezt találjuk azokban a török népek hódításai által megalapozott, de mind nagyobb mérvben földművelővé vált kultúrákban, amelyek Eurázia észak felé eső részén keletkeztek, valamint az északi finn-ugor kultúrák s az ugor és török népek keveredéséből előálló magyarság gondolatvilágában is.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a *3-as* szám, mint minden időszámítás alapja (eltekintve az egészen primitív, kóbor vadász és zsákmányoló népektől, amelyek a *kettes* számrendszer fokozatain megállottak) csaknem minden népnél megtalálható és pedig elsősorban az *időben* lefolyó cselekményekkel kapcsolatban, majd a vallásos és rituális cselekményeken keresztül a többi képzetekkel kapcsolatban is.

5. A 3-as szám összefoglaló és szerkesztő jelentése a földművelő- és városkultúrákban.

Láttuk, hogy a 3-as mint időbeli történéseket összefoglaló szám mindenütt jellegzetes alapszáma az időszámításnak. Azonban már a vadásznépek társadalmában feltűnnek olyan törekvések, melyek a 3-as szám *összefoglaló* szerepét a *téri* viszonyokra is átviszik. A legegyszerűbb számlálásban is jelek vannak arra, hogy az elme a kettes számrendszereket hármas számlálási móddal törekszik helyettesíteni.⁶³ A 3-as számot az intenzív földművelés kifejlődése juttatja eredeti, időszámítási jellegén túlnövő, az egész vallási és társadalmi gondolatkört átfogó jelentőséghez. A földművelés nem kíván nagyvonalú cselekvéseket, hanem részletező munkához szabott, napi és heti időszakokat pontosan betartó, szorgos, békés munkálkodást.

Amikor a földműveléssel is foglalkozó vadász és nomád kultúrákban a 2-es számmal szemben föltűnően előtérbe nyomul a 4-es, ez a tény már maga is jelzi, hogy az ilyen társadalom a részletezőbb munkálkodás felé halad és ezért van szűksége nagyobb számegységre, mely a maga keretén belül több szétbontásra ad lehetőséget.

A számlálás és az időszámítás fejlődése a jelek szerint egybeesik a kezdetleges városkultúrák kifejlődésével úgy Egyiptomban, mint a Tigris és az Eufrát környékén, ahol a még domináló állattenyésztés mellett a *földművelés* és az *ipar* is virágozni kezdenek. A vállalkozással és kalandokkal járó *kereskedelmet* viszont a sziklás és rossz talajon élő vagy szűk területre szorított vadász és nomád népek teremtik meg, akiknek vállalkozó kedvét és zsákmányoló életmódját a tengeren való kalandozás fejleszti tovább, minthogy természeti környezetük nem nyújt számukra biztos megélhetési lehetőséget. Gondoljunk a görög előidőkre, az Iliás és Odysseia, illetve Trója és Mykéné társadalmaira, a phoeniciaiakra és krétaiakra. Ezeknek a kultúráknak a szociális viszonylatai az elválasztó kettőségek helyett az *összefoglaló kettőségek* irányában fejlődnek. A földművelés megvédésére szolgál a katonáknak és nemeseknek az állattenyésztők harcias erényeivel bíró osztálya, amely a szállás- és földterületet a hódítás jogán tartja birtokában s lassankint előkelő birtokos osztállyá csendesedik. A felsőbb osztály azonban már nincs oly éles ellentétben az alsóbb, a földműves osztállyal, mert a *kettő között* kialakul a primitív vadász és nomád népek varázslójából, sámánjából továbbdiffe-

reenciálódott papi osztály, amely nem csupán az állami és vallási szertartásokat vezeti s az orvoslást látja el,⁶⁴ hanem magas kultúrája révén az írástudó s a papi kollégiumok fejlődésével lassanként az egész adminisztrációt mindjobban a maga hatáskörébe vonja.⁶⁵ A társadalmi elosztódás ilyen módon már nem a kettősségekben, hanem a *hármasságok* jegyében alakul tovább.

A *földművelés* előtérbe nyomulása lassanként mindinkább reányomja bélyegét a társadalmi viszonyok megítélésére. A földművelés békés jellege ugyanis az *érzelmek* kimélyülését hozza magával s az akarat uralma helyett a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére való törekvéseket. A családi élet bensőségebb lesz s a nő és a gyermek szerepe mindinkább kidomborodik.⁶⁶ Ezzel párhuzamos pld. az egyiptomiaknál az emberi élet fölé emelt istenkörökben a női istenségek nagy száma, a családi életben az anyajog előtérbe nyomulása⁶⁷ s a női uralkodóknak és a testvérházasságoknak a nomádokhoz képest aránytalan gyakorisága.⁶⁸ Jellemző ezekre a kultúrákra a családi hármasság kultusza, amelyben a családi *összetartozás*, az *érzelmek belső egysége* fejeződik ki és ahol az anya, az apa és a fiú hármasságában a gyermek numeritása köti össze a férfi és a nő ősi ellentétét.⁶⁹ Ez az új hármasság tulajdonképpen a nomád családban *kiemelt* elsőszülött fiú helyett a földművelő társadalmakra jellemző *érzelmi összefoglalásban* kapcsolja egybe az apa és az anya személyét.

Ennek a társadalmi fejlődésnek az eredménye azután, hogy a 3-as szám lassanként már nem csupán az időszámítás alapszáma lesz, hanem — az elválasztó, dualisztikus ítéletekkel szemben — jellegzetes száma mindennemű *összefoglaló* ítéletnek. A 3-as számot ekkor már nem csupán a sok, a hatalmas stb. analógiájaként fogják fel, hanem a *teljesség*, a *befejezettség* értelmében is s ebben az értelemben mindinkább alkalmazzák a téri viszonyokra, majd a legkülönbözőbb társadalmi viszonyok kifejezésénél is tért hódít a 2-es rovására. A szokásokban, mesékben, mondákban szereplő *dolgok* száma pld. igen sokszor a *hármasság* jegyében fejeződik ki. Az egyiptomi és indiai mesékben vagy akár a saját ősi meséinkben is mind gyakrabban szerepel 3 testvér, 3 kísérő, 3 óriás, 3 boszorkány, 3 sárkány stb.; a finn-ugor és török népek eredetmondáiban, történeteiben a hősök, a vezérek, a törzsek is gyakorta *hármán* vannak, sőt a szertartásokban szereplő személyek száma is gyakran 3.⁷⁰ Az egyiptomi, sémi, ind és görög vallási mithoszok is

tenkörei is a 3-as szám alapján rendeződnek s később azután úgy ezekben a viszonylatokban, mint más társadalmi vonatkozásokban természetesen jelentkeznek a 3-as megkétszereződései: a 6-os, a 12-es, valamint többszöröse: a 9-es és a 27-es.⁷¹ Mindez nemcsak azt bizonyítja, hogy az illető népek már ősrégi időkben áttértek a földművelésre, hanem azt is, hogy szociális viszonyaik kifejezésénél mind nagyobb mértékben törekszenek ilyen *hármás, szintetikus* jellegű ítéletek tervszerű megszerkesztésére.

6. A 7-es szám és a számok irracionális jelentősége.

A primitív s a primitívekhez közelálló vadász és pásztor-népek számlálási módjában fontos határpontot képez a 6-os szám. Nem egy ausztráliai és délamerikai törzs a kettes csoportok során jut el a 6-os számig: ami azon felül van, az „sok”. (l. a 11. jegyzetet.) Egyes újguineai népek viszont a 2 hármás csoport összekapcsolásával jutottak el a 6-os számig, mint legmasabb határozott számig. (l. 50. jegyzetet.) A finn-ugor népeknek 1–6-ig terjedő számnevei közösek.⁷² Hogy éppen a 6-os szám körül jelentkezik az említett megállás, az nagyon egyszerű lelki okokra vezethető vissza: a 6-os szám az elválasztó ítéletek nyomán kialakult 2-esnek s az időbeli történéseket összekapcsoló elsődleges 3-asnak legegyszerűbb kombinációja s az egyszerű ember számlálásában a 6-os szám után szokott leggyakrabban jelentkezni az az állapot, amikor a határozott mennyiségekkel való számlálás — történjék az akár fejben, akár az ujjak segítségével — már kényelmetlenséget, fejtörést okoz. A primitív ember tehát a neki szokatlanabb mennyiségre, amelyre különben sincs szüksége, minden további gondolkodás nélkül rámondja, hogy „sok”. Ha azután ezen az elmebeli gátláson túl akar jutni vagy túl is jutott, akkor tétovázni kezd a 6-os számhatár zárt keretei és a 7-essel mint magasabb egységgel való szabadabb számlálás között. Északi nyelvrokainknál, a voguloknál és osztjácoknál — akiknek költészetében a számritmus nagy szerepet játszik — határozott nyomai vannak egy új számlálási módnak, mely a 6-os számtól kezdődőleg fejlődik ki; a 6-os számnál azonban határozott megtorpanás érezhető. Ezt mutatja a 6-os és 7-es számot összekapcsoló számjáték gyakorisága, a lefelé haladó számjátékban pedig a 7-es és a 6-os számok viszonyításának egyenesen túlnyomó többsége.⁷³ Az egyes számoknak ugyanezt az ingadozását találjuk a sémi és az árja népeknél is.⁷⁴ Ezek után természetes, hogy a vogulok és osztjácok

számlálásában és mondáiban — jóllehet 1000-ig és még tovább is számolnak s határozott nyomok mutatnak arra, hogy átmenetek a 10-es, 20-as, sőt magasabb számrendszereken is — a 7-es mint végső határszám rendkívüli módon kidomborodik s részben a *sok*-nak, nagy-nak, hatalmas-nak, rendkívüli mennyiségnek,⁷⁵ de ugyanakkor a negatívumnak is legfőbb kifejezője lesz. Hogy a magyar népmese igen gyakran e szavakkal kezdődik: „hol volt, hol nem volt, *hetedhét* országon is túl volt“, valószínűleg szintén arra mutat, hogy bizonyos ponton az ember a valóság, a határozottság birodalmából a határozatlanság birodalmába, a téri határozottság helyett az időbeliség bizonytalanságába, egyszóval a *mesék* világába siklik át.

A 7-es számra tehát nem is a külvilág jelenségeinek számbavételénél, a dolgok megszámlálásánál volt igazán szükség, hanem jelentőségét inkább azon a lelki folyamaton keresztül nyerte, amelyen át hozzá eljutottak. Ennek következtében természetes, hogy a 7-es számnak s a vele összekapcsolott tartalmaknak bizonyos irracionális, szabálytalan jellegük van. Ezt az irracionális jelleget csak fokozza és megerősíti az a tény, hogy a 7-es szám — amint a következőkben látni fogjuk — részben az emberi lelken kívül fekvő okokból, a holdhónapos időmérés alapján az időszámításban is különös jelentőséghez jut.

*

A számlálás elsődlegesen az értelmi gondolkodás körébe tartozik, azonban a számfogalom létrejötte és kialakulása, mint láttuk, irracionális mozzanatokkal is kapcsolatos. Ezeknek a vonatkozásoknak érdekes kivirágzását jelentik a vogul-osztják népköltészetnek eddigelé nem eléggé méltányolt *számjátékai*. E számjátékok lényege a szereplő személyek, tárgyak, időegységek és cselekedetek *számának* a szavak egyszeri, esetleg kétszeri ismétlésével kapcsolatos fokozása (progresszív számjáték), ritkábban csökkentése (regresszív számjáték). Ez a számbeli játék, amely a vogul-osztják népi énekekre annyira jellemző, kiterjed mindazokra a számokra, amelyek a vogul-osztják nép gondolkodásában a számolás fejlődése révén jellegzetesek lettek, így a 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös, 6-os, 7-es, sőt a 10-es és 20-as számokra is.⁷⁶ A számolás legtöbbször progresszív irányban jelentkezik és pedig elsősorban a 2—3 és a 3—4 viszonylatban, ami annak a jele, hogy ezek körül a számok körül történtek legrégebben az átmenetek egy újabb számrendszerre. Hasonló megtorpanást jelez a 7-es számnak kétszeri megismétlése; ugyanilyen ismétlés szórványosan a 2-essel és 3-assal is elő-

fordul, a 7-essel azonban igen gyakran („2 ég, 2 asszony“; „3 bércecske, 3 bércecske“; „7 tél, 7 nyár“; „hegyi 7 vadászhurok, hegyi 7 vadászhurok“ stb.). A számok háromszori megismétlése a 3-assal és a 7-essel kapcsolatban fordul elő („3 hófehér, 3 vörösbarna, 3 tarka rénökör“; „nyusztfogó 7 vadászhurkos férfi erdei 7 vadászhurokjához megy, vízbeli 7 vadászhurokjához megy“ stb.). Jellemző a különböző számok három sorozatú megismétlése is (pld. „1 szökés, 2 szökés, 3 szökés“; „5 éj, 6 éj, 7 éj“ stb.). Az 5-ös a 7-essel is előfordul, ami azt mutatja, hogy egyes számokon, nem pedig a szavakon van a hangsúly („5 rikoltás, 7 rikoltás“; „5—5 szent rikoltás, 7—7 szent rikoltás“ stb.). A számok megismétlésénél a 7-es szám a végső határ.⁷⁷ Előfordul egyes számok regresszív jellegű összekapcsolása is (20-as a 10-essel, 6-os az 5-össel, 4-es a 3-assal, 3-as a 2-essel), azonban az esetek túlnyomó többségében mégis a 7-es a 6-ossal kerül viszonylatba. (Lásd a 73. jegyzetet.)

Az északi vadász-halász népek képzelete nemesak féktelen, az arányokat végtelenségig nagyító, egyszóval *akarati* jellegű, mint a nomád hősköltemények, hanem játékos, tehát *érzelmi* jellegű is, amit a skandináv hitregék betűs alliterációi épúgy tanúsítanak, mint a vogul-osztjások regresszív és progresszív számjátékai. Ezek a számjátékok a kezdetleges ritmusnak nemkevésbé figyelemreméltó jelenségei, mint az alliterációk s azt mutatják, hogy a nyelvbeli ritmus lehetősége nem csupán egy, hanem több irányban (a betűalliterációk, számritmusok, rím és versmérték, kötött és kötetlen verselés, vers és mozzanatos vagy ritmikus próza irányai felé) egyformán jelentkezhetnek.

7. Az időszámítás végleges kifejlődése és a 7-es, a 12-es, az 5-ös (a 10-es és a 100-as) számrendszerek.

A nap és a hold szakaszainak pontosabb beosztására mindenestre a földművelés adhatta az első indítást. Mégis valószínűleg a vadász-halász, zsákmányoló és kóbor nomád népek körében kialakult *kereskedelem* volt az, mely nagyobb vállalkozó szellemet követelt és reászorította az embereket arra, hogy elméjüket megfeszítsék, hogy nagyobb számegységeket áttekintsenek, hogy határozott időpontokat lerögzítsenek s úgy térbeli, mint időbeli számításaikat mindinkább pontosabbá tegyék.

Az időszámítás kiépülése a nap és a hold változásainak alaposabb megfigyelésével indult meg. Ezekben a változásokban

olyan külső tényezőt kellett az időszámítás céljaira keresni és kihasználni, amely az eddiginél több egységet foglalt magában. Erre a célra a hold változásainak megfigyelése kezdetben alkalmasabbnak látszott, mint a napé.⁷⁸ A hold visszatérő periódusát a primitív népek először *kétfelé* osztották, az újhold fel-tüntét véve az időszámítás természetes központjának. Amikor az idő pontosabb felmérésére az egyszerű kettéosztás nem volt elégséges, áttértek a hold visszatérésének *három* elosztására s így születtek meg a 3 és 9 napos hetek és a $3 \times 9 = 27$ egységre osztott holdhónap.⁷⁹ Egyes népeknél, így Jáva és Bali szigetén, valamint egyes északamerikai indián törzseknél az időszámításban *három* napos „hetet“ is találunk.⁸⁰ A hold járásának a fejlődő folyam- és tengerjáró kereskedelem igényeihez mért pontos lerögzítése azonban megközelíthetőbb volt a 4-es felosztás alapján s ennek következménye, hogy az uralkodó időszámítási egység végül is a hold változásainak is megfelelő 7 napos „hét“, illetve a négy osztatú 28 napos holdhónap lett.

Az újabb egységgel, a 7-essel az ember nemcsak több és nagyobb időmennyiség összefoglalását kísérel meg, hanem azt is, hogy a sokszorozás segítségével az új alapszámból kiindulva nagyobb *mennyiségeket* is ki tudjon fejezni. Úgy északi nyelvrokonainknál, mint a sémi és az indogermán népeknél nyoma van annak, hogy az új egység: a 7-es sokszorozása segítségével kétszeres, háromszoros és még nagyobb időmennyiségeket is össze tudtak foglalni.⁸¹ Ezzel párhuzamosan lesz a 7-es szám a 3-assal és 9-essel versenyezve az időmennyiségek kedvelt számává,⁸² majd további analógia kapcsán alkalmazást nyer a vallási és társadalmi szokásokban és a térbeli mennyiségekre vonatkoztatva is.⁸³ A 7-es szám, illetve a neki megfelelő időszegmentum: a „hét“ ilyenmódon nem csupán a nagyobb és pontosabban számontartható időegységek megrögzítésére szolgált, hanem a *térbeli*, egymásmelletti tárgyak és személyek számszerű összefoglalására is, ép úgy, mint ezt a 3-asnál vagy a 9-esnél láttuk. Ezen a fokon azután a „sok“, a „nagy“, a „rendkívüli“ jelzésére már a 7-es többszöröse szolgálnak.⁸⁴

Az új időmennyiség: a 7 naptól álló „hét“ kisebb időtartamokra ugyan pontosabb és részletszerűbb mértéket alkalmaz, az ember azonban lassankint rájön, hogy nagyobb időtartamokra épúgy nem ad megfelelő mértéket, mint ahogy nem alkalmazható hiánytalanul a térbeli viszonyokra sem. A nomadizáló, a vadász vagy a primitívebb folyam- és tengerjáró népek ugyan többnyire megmaradtak a *hetes* időszámítás mellett,

azonban az ő szokásaikban is bizonyos ingadozás észlelhető a 7-es szám mint kerek, tökéletes szám alkalmazása körül és mellette más számok: a 6-os, a 8-as, illetve a 10-es jelennek meg végső alapegységül. Valahányszor pontosabb időszámításra volt szükség, a népek nem e primitív „hetek“ szerint számláltak, hanem a hold egyes napjait: a *huszonnyolc*, a *huszonkilenc* vagy a *harminc* napot számlálták meg pontosabban.⁸⁵ Ezen a vonalon fejlődött ki végül a kereskedelem fokozatos előtérbe nyomulásával s a komplikáltabb számműveletekre alkalmasabb *szorzás* mind nagyobb mérvű felhasználásával a $3 \times 10 = 30$ napot magába záró holdhónap és a 12 hónapos holdév.⁸⁶ Ezeknek első alkalmazását valószínűleg a kítűnően pásztor, a vadász-halász és a tengerjáró népeknek köszönhetjük.⁸⁷ A 30 napos holdhónap és a 12 hónapos holdév elterjedését nyomon követte ugyanezen számoknak a társadalmi szokásokban való elterjedése és használata.⁸⁸ Az év 12-es beosztása azonban jobban beidegződött, mint a hónap 30 napra osztása, amit mutat a 12-es szám gyakori előfordulása a mondavilágban, a mifoszban és elterjedése keleten s nyugaton, fel egészen Skandináviáig.⁸⁹

Az időszámítás teljes kialakítása, valamint a napévre való teljes áttérés azoknak a népeknek köszönhető, akik népességük sűrűsödésével szűk területüket mindjobban kihasználni akarván, a földművelés legintenzívebb formáját: az öntöző földművelést honosítják meg. Így lesz Egyiptom, Babilónia, India, Kína s a nagy folyóvizek: a Nilus, az Eufrátes-Tigris, a Ganges, az Indus, a Hoangho melléke egy-egy virágzó kultúra középpontja, ahol a föld termése és biztos hozadéka minden másnál fontosabb. Az öntöző földművelésnél nem csupán a hetek, hónapok, hanem az évszakok változása is rendkívüli jelentőségű. Folyton a termés visszatérő periódusait tartván szem előtt, a földművelésnek ennél a módjánál a népek elsősorban már nem annyira a hold járása, hanem a *nap* szerint igazodnak s így térnek át az évszakok pontos megfigyeléséről a holdév pontos megfigyelésével, majd a 30 napos holdhónapok kiegészítésével és megtoldásával végül is a *napévre*.⁹⁰ Ebben a fejlődésben a 7-es szám is elszakad a holdhónapoktól; mint-hogy azonban a szorgos, részletező földművelés nélkülözheti egy kisebb egységnek, a 7 napos „hét“-nek a hónapoktól független, egész éven keresztül való használatát, azért nyer új alkalmazást a régi kultúrákban a bolygójárású „hét“: a *hebdomas*.⁹¹ Mi sem természetesebb azután, hogy amint a „hetet“ 7

napra, a hónapot 30 napra, az évet 12 hónapra osztották, ugyanúgy előtérbe jutnak a számlálásban és a társadalmi szokásokban is a 7-es, a 30-as és a 12-es számok. A földművelés nagyarányú kivirágzása magával hozza egyfelől az ipar, másfelől a kereskedelem kivirágzását is és mindezeknek kapcsán szükségessé válnak a nagy számokkal való számítások, majd fejlődésnek indulnak a különböző tudományok és pedig — e kultúrák más tudományaihoz képest aránytalan mértékben — elsősorban a mértan és a csillagászat. A számlálásban, az idő- és térszámításban most már egyaránt a *szorzás* lép előtérbe, mint amely művelet aránytalanul könnyebben jut el a nagy mennyiségek leméréséhez. A térbeli számításban az 5×10 , a 10×10 , majd ennek sokszorososa, a 10×100 kerülnek előtérbe s úgy az ókori, mint a török, a kínai kultúrákban és az ugor népeknél az 50-es, a 100-as és az 1000-es számok sorra felveszik a *sok*, a *nagy*, a *hatalmas* jelentését, idővel pedig a társadalmi szokások kedvelt számaivá lesznek.⁹² Így alakulnak ki egyfelől Babyloniában, másfelől a Földközi-tenger partján (Phoeniciában, a zsidóknál, a kisázsiai görögségnél, stb.) a földművelés és ipar nyomán fellendülő kereskedelem kivirágzásával a mértékes, az $5 \times 12 = 60$ percre és $60 \times 60 = 3600$ másodpercre osztott órák a $2 \times 12 = 24$ órára osztott napok és a $6 \times 60 = 360$ napból álló esztendő, ami a 60-as számnak is bizonyos elterjedtségét hozza magával.⁹³

Ezzel körülbelül eljutottunk azokhoz a számrendszerekhez és számképekhez, amelyek a mai napig dominálják az emberi gondolkodást. A számmennyiségeken való továbbhaladás már csupán a meglévő számképzeteknek az általánossá vált számrendszereken belül való ismétlését jelenti. A számlálási készségnek a végtelenig való fokozása, a matematika tudományos fejlődése, másfelől a számmissztika kifejlődése⁹⁴ már nem változtat azon a tényen, hogy a legfontosabb számok és számrendszerek szoros és elsődleges kapcsolatban vannak és maradnak az értelmi, érzelmi és akarati ítéletekkel, az elsődleges és továbbfejlődött térbeli és időbeli tájékozódásokkal, valamint a legfőbb foglalkozások egymásközötti versenyével. Ez az oka, hogy a régi, beidegzett időszámítási formák mai napig is érintetlenül megmaradtak s ma is lépten-nyomon találkozunk az *akarati*, az *ethikus ítéletek éles kettősségével*, az *összefoglaló ítéletek hármasságával*. E számformák a legkülönbözőbb változatokban mindig újra felfrissülnek és folyton élnek, mert legvégsőbb alapjaikban az *emberi gondolkodásba* vannak beágyazva!

Jegyzetek.

¹ W. Schmidt und W. Koppers, Völker und Kulturen, Erster Teil. Gesellschaft und Wirtschaft der Völker, 63—127. — Solymossy S. Az ethnologia tárgyköre és módszere, 5. l. — Bibó I. A primitív ember világa, 5—7. l.

² R. Thurnwald: Die menschliche Gesellschaft, Berlin u. Leipzig 1931.

³ Thurnwald i. m. Erster Band 35—92: „I. Wildbeuter“. 93—269: II. *Pfleger von Pflanzen und Tieren* A) Pfleger der Pflanzen (Feldbauern). B) Die Pfleger von Vieh und die Hirten“.

⁴ Vajjon hogyan magyarázza meg Thurnwald az északsarki eszkimók kultúráját, akiket az egyszerűbb foglalkozású népek közül a sorban legelsőnek állít be, akik pedig az anyagi eszközök felhalásában a többi népek közül közül messze kimagaslanak (l. kajakjait, szánjaikat, kitünően megszerkesztett házaikat!).

⁵ Nagy G. Turánok és árják. 9.

⁶ P. Ehrenreich Über die Botokudos, 46.

⁷ K. v. d. Steinen. Unter den Naturvölkern Zentral-Braziliens, Magyar átdolg. 109—110. — V. ö. továbbá Schmidt und Koppers i. m. 238—252. és 265.: „Und dieses weibliche Privateigentum an Grund und Boden war, mehr noch als das Eigentum an den Erträgen desselben, die eigentliche Grundlage des Mutterrechts und dieses letztere muss in seiner ganzen Natur dementsprechend beurteilt werden“.

⁸ Róheim G. A csurunga népe, 158, 161, 162.: „Az arandák és a velük szomszédos északi lurittyák 8 ilyen osztályt ismernek“... „Az aranda tankák azonban csak 4 osztályt ismernek. A lurittyák szintén csak 4 házassági osztályt“... A déli lurittyák, azaz nguntianguiták csak 2 osztályt ismernek“. Hasonló, de nem oly határozott és az első osztódásokon alig túlmenő dualizmusokba tagolódott az északamerikai irókézek törzsszövetsége a XVI. században. Ezek mindenekelőtt vadásznépek voltak s a törzsszövetség végső egységét az anyaiogon alapuló nagyfamília képezte. V. ö. Thurnwald. i. m. I. 116—118.

⁹ V. ö. Crawford. Ethnological Society Transaction. New Series. vol. II. 84: „miután legalább is 30 ausztráliai nyelvet megvizsgált, azon meggyőződésre jutott, hogy e nagykiterjedésű szárazföldön nincs oly néptörzs, mely négyenél tovább számolni bírna“. V. ö. továbbá Scott: „a King Georg körül lakók számjegyei 5-ig terjednek, de ez utolsó csupán csak a »sok« szóból áll“.

^{9a} K. v. d. Steinen i. m. 105. Magy. átd. 43, 31.

¹⁰ Így a Cooper's Creek-i ausztrálok két törzsének számnevei a következők: 1 = goona; 2 = barkoola; 3 = barkoola goona (2 + 1); 4 = barkoola barkoola (2 + 2) (M. Curr. The Australian Race II. 26). — Egy délqueensland törzs szintén úgy fejezi ki számait, hogy a 3-at az 1 + 2, a 4-et a 2 + 2 nevével mondja (J. Eisenstädter: Elementargedanke und Übertragungstheorie in der Völkerkunde, 158). — Az arandáknál 1 = tara; 2 = ninta; 3 = tara ma ninta. Az öt épügy jelenthet „5-öt“, mint 100-at (Roheim G. i. m. 320.). — A délamerikai guaranik (Chaco) 4-ig számlálnak szavakkal, az ennél többre azt mondják: „sok“. (Léwy Bruhl, Das Denken der Naturvölker, 156.) V. ö. E. Fettweis. Das Rechnen der Naturvölker 20.: „Weiter ist die Zweierrechnung sehr verbreitet in der Torresstrasse, unter den Papuavölkern Neuguineas und der umliegenden Inseln und bei den Sulka Neupommerns. In Südamerika benützen die Bakairi, die Bororo, die nördlichen Caiapo die Zweiergruppierung

von Mengengrößen, in Afrika gewisse Pigmäenvölkern und hier und da auch noch grosswüchsige Negerstämme“. (Irodalmat l. u. o.)

¹¹ A York foki ausztrálok számnevei a következők: 1 = netat; 2 = naes; 3 = naes netat (2 + 1); 4 = naes naes (2 + 2); 5 = naes naes netat (2 + 2 + 1); 6 = naes naes naes (2 + 2 + 2). (J. Lubbock, A történelem előtti idők, 249.) — Hasonlóképp van a Torres szoros nyugati törzseinél: 1 = urupun; 2 = okosa; 3 = okosa urupun; 4 = okosa, okosa; 5 = okosa okosa urupun; 6 = okosa okosa okosa. (Bruhl i. m. 165.) — A brazília-belseji bakairik 6-ig számolnak szavakkal: 1 = tokale; 2 = ahage; 3 = ahage tokale; 4 = ahage ahage; 5 = ahage ahage tokale; 6 = ahage ahage ahage. A 6-nál többre azt mondják, hogy sok (K. v. d. Steinen i. m. 406.). — Az ausztráliai gumulgálok 6-ig számolnak: 1 = urapon; 2 = ukaser; 3 = ukaser urapon; stb. (P. W. Schmidt: Die Gliederung der australischen Sprachen, A 1912, 1913, 1917 bis 1918.)

¹² A Waal és Riet melléki busmannoknál: 1 = a; 2 = oa; 3 = ua; 4 = oa oa; 5 = oa oa a és így tovább 10-ig. (M. Schmidt, Zahl und Zählen in Afrika.) Ugyanígy számolnak az Uj-Guinea melletti Kiwai szigetén, esakhogy 12-ig. (Zöller: Deutsch Neu Guinea und meine Ersteigung des Finisterregebirges, 424.)

¹³ Így egyes belső újguineai papua nyelvekben és a Torres szorosi Deap, Drapa és Dapu törzseknél (S. H. Ray: Reports of the Cambridge Anthropological Torres Straits III.)

¹⁴ Így vesznek el sorra — egypár évtizedet, vagy legfeljebb egypár századot érve meg — a hunok, a türkök, a tatárok hatalmas birodalmi. Viszont „a Dzsinginkán alapította államnak és népeinek hosszabb fennállását az magyarázza meg, hogy ezzel a nomádbirodalommal sok letelepült nép jelentős államalakulatai egyesültek és ez a nomádbirodalom nem az alkotó törzsekre hullott szét, hanem különböző kultúrállamokra (Kína, Középázsia, Perzsia stb.), amelyek Dzsinginkán utódainak uralma alatt állottak“. (Radloff: das Kudatku Bilik, I K LII skk.)

¹⁵ Így Spártában a történelmi időkben is végig fennmaradt a kettős királyság. Hasonló jellegű volt a japánoknál a mikádó és a shogun, a frankoknál a király és a majordomus ellentéte. A rómaiaknál a vezetők ősi számát (Mordulus és Remus) megőrzi a 2 consul, majd a 2 praetor, valamint a plebejusok közül választott 2 tribunus. A történelemben szereplő török népek közül a hunoknál Attila és Bleda (testvérek), előttük Oktar és Roas (testvérek) együtt uralkodnak (Jordanes XXXV). Az avaroknál is két uralkodó van, az ujjur és a kagán (Nagy G. A honfoglalók, 329—339). A türköknél is gyakori a két (testvér) uralkodó: „A főhatalom a keleti türkök uralkodójának, a kagánnak a kezében volt, de a nyugati türkök uralkodója, a jabgu, sokszor teljesen függetlenül uralkodott. E kettősség már a türkök legrégebb korszakában megvan“. (Németh Gy. A honfoglaló magyarság kialakulása, 194.) Az ujjurok-nál „szintén ismerjük ezt a kettős uralmat“. (Alföldi A. A kettős királyság a nomádoknál, 28. V. ö. Abul Ghazi-val.) A kazároknál „kündüh kagán volt a főkirály elnevezése és kagán böh, vagy šad a másike“ (Alföldi, A kettős királyság, 28. V. ö. Ibn Fadlhan MHK 217.) A levédiai magyaroknál is két uralkodó van: „Fejedelmök kendeheknek hívatik és ez a név főkirályuknak címe, mert annak a férfinak, ki felettök (tényleg) uralkodik neve (címe) dsila“ (Ibn Rusta. MHK. 167.).

¹⁶ Abul Ghazi (Edition Desmaisons 39.) szerint az ujjurok 10 (onujgur) és 9 (tokuz ujjur) nemzetsége eredetileg együtt éltek s azután szakadtak kétfelé (Vámbéry, A török

faj, 383—384). V. ö. Alföldi, A kettős királyság, 30—31.: „Tanulmányok a népek két osztályának elnevezései is. Sokszor csak 'jobb', illetve 'bal' a nevük, mint az 'ong' és 'sol' a kirgizek két csoportjánál. Egy másik típus a ghuz törzsrendszer két felének *üük* és *buzuk* neve; de ezeket is hívják *Ič-Oguz*- és *Dyš-Oguz*-, azaz külső és belső oguznak. A keleti türköknél a *tarduš* és *tölis* megjelöléseket találjuk, ahol — úgy, mint más esetekben is — a méltóságnevek mellé is kiteszik ezeket.“ „...a nyugati türkök körében alakult türgäč szervezet két felét a khinai forrásokból „les tribus jaunes et les tribus noires“-nak fordítja Chavannes. Kétségtelenül egy ilyen kettős horda volt az a 'vörös tik' és 'fehér tik', mely a Kr. e. I. évezred közepe táján annyi bajt okozott a khinaiaknak“. „Ugyanerre az utóbbi névadási típusba tartozik az utigur-kutrigur kettős név is“.

¹⁷ Így a görög mondákban testvérek: *Amphion* és *Zethos*, *Kalais* és *Zetes*, *Othos* és *Ephialtes*, *Pelias* és *Neleus*, *Kaeneus* és *Polyphemos*, *Aegyptos* és *Danaos*, *Eteokles* és *Polyneukes*, *Melampus* (a híres jós és orvos) és *Bias*, Melampusnak szintén híres jós fiai: *Mantios* és *Antiphates*, *Alkmaeon* és *Amphilochos*, *Archander* és *Architeles*; a nagy építő herosok: *Agamedes* és *Troplonios* (Hymn. Hom. ad. Ap. 118.); *Jasion* és *Dardanos*, *Euphemos* és *Peryclimenos*, *Idas* és *Lynceus*, *Eurutos* és *Echion*, *Augias* és *Actor*, *Acarnan* és *Amphoterus*, *Ilus* és *Assaracus*, *Eurysthenes* és *Procles*, *Astrabacos* és *Alopex*. Az Ida hegyére *Hektor* és *Helenos* együtt mennek az áldozati bikáért; *Páris* és *Aeneas* (közeli vérokönök) együtt mennek Menelaos udvarába. *Kastor* és *Polydeukes*, *Herakles* és *Iphikles*, *Ajax* és *Teucer* féltestvérek. *Tydeus* és *Adrastos*, *Orestes* és *Pylades*, *Achilleus* és *Patroklos* hú barátok.

Az Ilias II-ik (Hajók felsorolása) énekében a népek vezetői rendszeren ketten vannak, az achájoknál én úgy, mint a trójaiaknál. Így az achájoknál: *Askalapos* és *Jalmen*, *Schedios* és *Epistroph*, *Pleidippos* és *Antiphos*, *Protesilaos* és *Prodarkos*, *Podaleiros* és *Machaon* (testvérek); *Idomeneus* és *Meriones*, (féltestvérek) továbbá *Polypoites* és *Leonteus*; a trójaiaknál: *Adrestos* és *Amphios*, *Hippothis* és *Pylaios*, *Mesthles* és *Antiphos* (testvérek), továbbá *Akamas* és *Peiroos*, *Odios* és *Epistrophos*, *Chromios* és *Ennomos*, *Phorkys* és *Askanios*, *Nastes* és *Amphimachos*, *Sarpedon* és *Glaukos*.

A rómaiak ősei: *Romulus* és *Remus* (testvérek).

A „szarvasmonda Prokopiusnál fennmaradt variációjában a esodálatos üő üldözöi a hun öskirálv fiai: *Utigur* és *Kutrigur*“. „...„amint az egyik orchoni feliraton két férfüst nevez meg a türk uralkodó, akiktől *egyként* vezeti le családfáját, úgy az Ergeneh-kun mondájában is két emberpár menekül meg egy vérontásból és lesz a türkök (illetve mongolok) ösévé“. (Alföldi, A kettős királyság, 31, 32.)

¹⁸ Az *Iliasban*: Menelaos és Odysseus az achajok követői Trójában. — Talthybios és Eurybates a Trója alatti acháj tábor hírmondói (Il. I. é.) — Hektor is két hírmondót küld (Il. III. é.). Helénát, Andromachét 2 szolgálóleány kíséri (Il. III. és XXII. é.). — Az *Odysseidában*: Penelopeiát szintén 2 rabnő kíséri (Od. XVIII. é.). — Nausikának 2 szolgálóleánva van. (Od. VI. é.). — Melanthios 2 bojtár kíséri (Od. XX. é.). — Télemachost Pyllosba Mentor, majd Lacedaemonba Peisistratos kíséri (Od. III—IV. é.).

¹⁹ Az *ausztráliai törzsek* több mondakörében 2 herosról van szó, akik a férfivatás szertartásait megalapítják (Howitt, The Native Tribes of South East Australia, 476, 485). Az egyik aranda mondában 2 nő, a másikban 2 férfi szerepel. (Strehlow: Die Aranda und

Loritja Stamme in Central-Australia, 28, 45, 48, 49, 50, 73, 81, 86, 98, 100) „[Az aranda] monda szerint az emberreválás ideje előtt az őslények 2 csoportra oszlottak...“ „Ez a mondabeli felosztás régebbi időkre utal, amikor a törzsek más ausztráliai törzshöz hasonlóan két félre oszlottak“. (Róheim, A csurunga népe, 119.)

Dél-Amerikára általában jellemző a testvérpárok mondája, pl. Keri és Kame a bakairik legfőbb hősei. *Északamerikában* a mixtec monda szerint a paradicsomot 2 testvér lakja. (D. G. Brinton, The Mythos of the New World, 107.) A pentlate törzsmonda szerint 2 testvér a törzs hősei. (V. ö. Bibó I. A számok jelentése, 47, 50, 57.) „Az észak-nyugatamerikai indiánok ép úgy két félre osztva tartják gyűléseiket és nézik a nagy ünnepi versenyjátékokat, mint a volgai kalmükök“. (Alföldi, A kettős királyság, 30.)

²⁰ Az *Odysseiában* Telemachost mindig 2 kutya kíséri. (II. XVI., XX. é.) — 2 keselyű adja hírül Zeus kedvezését. (II. é.) — Tytios óriás máját 2 keselyű marcangolja. (XI. é.) — Eumaios Odysseusnek 2 disznót öl le. (XIV. é.) — Az *Iliásban*: a trójaiak esküvéskor 2 bárányt áldoznak. (III. é.) — Achilles Patroklos máglyájára 9 ebe közül 2-öt áldoz fel. (XXIII. é.) — Laokoont és fiait 2 kígyó falja fel.

Észak-Amerikában a beringuti eszkimók szüztől való születési mondájában 2 hollótestvér van. (Eisenstädter i. m. 66.) Az ausztráliai aranda mondákban a következők szerepelnek: 2 kígyóember, 2 sasember, 2 fehér-, 2 fekete kígyóember, 2 vadmacskaember, 2 nagy fehér madárember, 2 békaember, 2 bábember. (C. Strehlow i. m.)

²¹ A vogul-osztják hitregében a „kit tarem“, „kit kwores“ alatt a két tarem-et, jelesen a felsőt (numi tarem) és alsót (joli tarem), vagyis eget és földet értik. Egatya és Földanya a mindenség kezdetei. Megvan azonban a jó isten (Numi Tarem) és az ördög (Kul'ater) ellentéte is. Mielőtt Numi Tarem az ember teremtéséhez hozzáfogna, 2 bábút teremt vörösfenyőből, de fejük minduntalan mellökre esik (ezek a manók: „meñkw“). Az ősfinek az egatya „az egyik fajta halból 2 halat adott neki, a másik fajta halból ismét 2 halat adott neki“. Az egatya elrendeli, hogy Kul'ater (az ördög) műveleteivel a nép fele hadd pusztuljon el, másik fele épen maradjon. (Munkácsi B. Vogul Népköltési Gyűjtemény I kötet. Kiegészítő füzet. Regék és énekek a világ teremtéséről, CCXCIII; CCC; CCXV; CCCXCVIII; CCCLI; CCCLVI.)

A vogul és osztják népi énekekben, amelyek még ma is élő valóságok és évszázadokra, sőt talán évezredekre nyúlnak vissza, igen gyakori a hősi és egyéb kettősség, sokszor testvérséggel párosulva. A hős legtöbbször öccse kíséretében hajtja végre kalandjait, pl. a poluj hegyfoki fejedelem énekében. (Pápay J. A Reguly-féle osztják hősi énekekről, 269.); a szoszvaközépi énekekben (U. o. 265.), melyben a Taremfői szoszvaközépi isten a bátyjának szerez feleséget, az egatya fia és testvéröccse együtt mennek leánykérőbe és együtt hőslenek. (Munkácsi B. V. N. Gy. II K. Második füz. 013.) A hős két kérést küld a várba (Pápay J. i. m. 26.); a menyasszonyt 2 öregasszony vezeti (U. o. 264. 267): a lány díjával 2 fejedelemhős páncélját adják (U. o. 270). A küzdelem alatt 2 féle víz van a pitvarban, rontó és erő víz (Munkácsi B. Tündér és ördögféle mithikai lényeg a vogul néphitben, 213.); az Egatya 2 féle embert teremt, nyershús ételt és főtt ételt evőt (U. o. 89.). A vogul-osztják hősi énekekben a következő kitételek szerepelnek: „selyemmentét öltött 2 fejedelem“; „2 kedves fejedelem“; „alsókondavidéki 2 fejedelem“ (itt a nagyfejedelem és a kisfejedelem testvérek, bátya és öccse, akik szintén együtt mennek leánykérőbe és együtt hőslenek).

Az égatyának 2 mennyei kovácsa és 2 mennyei ácsa van és szarvas-
 tulok nagyságú 2 ebe; Patkanov szerint a „csapókezü“ embernek
 2 hős-ló fia van, a „lövőkezü“ embernek és a Tapar nőnek is 2 fia,
 akikkel szemben 2 erős szamojéd hős harcol; a hazajövő hőst 2
 férfival üdvözli, akik az ő távollétében született fiai; egy irtisi osztyjak
 mesében is a hazatérő hős látja, hogy neje 2 ember között fekszik,
 „ezek a te fiaid“, mondja neki neje; egy osztyjak hőseknél „egy
 irányban futó 2 fejedelem“ szerepel; a Tapar hősokról szóló irtisi
 osztyjak regében a hősök 2 öreg szövetségessel osztoznak meg a zsák-
 mányon. A kérők és a vőfélyek száma is gyakran 2; Pápai K. köz-
 lése szerint az északi voguloknál „egy asszony dicsekedve emle-
 gette, hogy ő érte 2 férfi és 2 nő kérő járt“; kondai voguloknál P.
 P. Infantjev szerint „midőn a vogul házassodni akar, a menyasz-
 szony atyjához 2 vőfélyt küld“. A kondafői 2 öreg mint istenség-
 pár szerepel. A Reguly-féle déli nyelvű pásztorenekekben 2 csodás
 ügyességű vadász szerepel, kik üldözőbe veszik a jávorszarvast.
 Egy Reguly által följegyzett ének címe: „A nyulat vadászó kettő“.
 Az irtisi osztyjak regékben 2 fejű meňkw szerepel (Patkanov),
 továbbá „2 arcu kezés kul-ok“ (ördögök). Amikor a Világügyelő
 Férfi átveszi a Nap pályája irányítását, azt látja, hogy a földön 2
 férfi verekedik, majd 2 asszony veszekszik. Valószínűleg idevágó
 2-es kitételek még: „2 fiú él az apjával a fényes égen“, „ember-
 szülte 2 fiú“, „Numi Tarem atyám adta 2 bőröm“, „Tarem atyám 2
 folyónak 2-té ágazó vidékére idézett engem“, „aranyos fajta 2 ka-
 kukja“, „város kapuját őrző 2 jeli“, 2 rovásfajú úrasszony. (Mun-
 kácsi V. N. Gy. I. kötet, Kiegészítő füzet, XVII. CCCLXVI.
 CCLXX. — V. N. Gy. I. kötet, 1 füzet, 25. 140. 148. 170. — V. N. Gy.
 II. kötet, 2 füzet, 013. 029. 0148. 0164. 0167. 0175. 0204. — V. N. Gy. II.
 kötet, 3 füzet, 0547. 0660. 0670. 0681. 0682. 0705. 0726. — V. N. Gy. III.
 kötet, Medveénekek 201. 228. 310. 324. — V. N. Gy. IV. kötet, Élet-
 képek, 174. — Patkanov, Irtisch—Ostjaken II.

²² Hogy a *kéttestvér* fogalom régebbi formája állatalakú és
 így az ember és állat között inkább csak a számbeli, határozott jel-
 zés tesz éles különbséget, ezt az észak-európai és észak-ázsiai
 vadász, sőt nomád népeknél is gyakran tapasztalhatjuk. Az ugor
 rozsomák-nemzetség szarvasmondájában két rozsomák üldöző for-
 dul elő; az osztyjak szamojédeknek két madár-óst találunk; az an-
 thropomorph és zoomorph felfogás keveredését mutatja az Altai-
 vidék török törzseinél gyakran előforduló az a változat, melyszerint
 „két testvér közül egyik a törzs őse, másik a medvéké“ (Alföldi, A
 kettős királyság, 33.)

²³ A nyelvi kifejezések elárulják, hogy a nomád milyen eré-
 nyeket kíván meg főnökei megítélésében: sejk = öreg. tapasztalt;
 bej = gazdag. „Az a legkevesebb, hogy valakinek legalább lóva le-
 gyen, „mert ha még az sincs, csak annyiba veszik, mint nálunk a
 sehonnait, maga se becsüli magát semmire és legszegényebbnek
 tartja magát a földkerekségén“. (A. Brehm: Az északi sarktól az
 egyenlítőig, 256.). Mialatt a többi állat tisztelete elhalvá-
 nyodik, a ló, mint a harcias kalandok legfőbb állatja, rend-
 kívül tiszteletben részesül; a házassági szokásokban, a menyasz-
 szony vételarában a ló a legfőbb értékmérő. Meséink oly gyakori
 táltosa és a fehér ló áldozat is idemutatnak. (V. ö. Roheim G. Ma-
 gyar néphit és népszokások, 22.)

²⁴ Az *indek* ősi világnézlete a világosság és sötétség, a Nap
 és Hold megszemélyesítésén alapult, a *perzsák* hitvilága pedig a
 világosság és sötétség, Ormuzd és Ahrimán ellentétein, harci vilá-
 guk Irán és Turán folytonos harcain.

A *germán*, illetve a skandináv világnézet szerint az egész

mondavilágon vörös fonalként fut végig az *áz-ok* és az *óriások*, illetve a jó és a rossz istenének: Odin-nak és Loki-nak örökös, a világ megszűnéséig tartó harca.

Szibériai *törököknél*, fekete-erdői tatároknál, mongoloknál, altai tatároknál, délszibériai altájiaknál, az irkucki buréteknél (karakirgizeknél), szamojédoknál, csuvasoknál állandóan szerepel az Isten és Ördög ellentéte (Dähnhardt: *Natursagen* I. 10. 102. 104. 105. 106. — Mészáros Gy. A csuvas ősvallás emlékei, 14.)

²⁵ Az afrikai nomád *gallák* meggyilkolnak minden idegent, akit az úton találnak; a wollo gallák az idegen meggyilkolásában csupán akkor tesznek kivételt, ha az főnökeik, vagy a legfőbb főnök kegyence, vendége. (A. H. Post: *Afrikanische Jurisprudenz*, 176.)

²⁶ A nomád társadalmak leírására nézve l. Radloff és Brehm idézett munkáit; a tipikus vonásokra nézve pedig W. Schmidt és W. Koppers nagy összefoglaló munkájában (*Völker und Kulturen. Erster Teil: Gesellschaft und Wirtschaft*) a „*der Vaterrechtlich-grossfamilie Kulturkreis*“ 194–222. részét.

²⁷ *Lepsius* és *de Rougé* szerint is az egyiptomiak „a kaukázusi fajhoz tartoznak, hazájukat eszerint nem Afrikában, hanem Ázsiában kell keresnünk, ahonnan bizonyos még ősidőkben a suez-i földszoros keskeny hídján át vándoroltak be a Nilus termékeny völgyébe“. (Idézve Mahler, *Az ókori Egyiptom* 58. Lásd u. o. 59, 60, 61, 133.)

²⁸ Mahler, *Ókori Egyiptom*, 138.

²⁹ Igy isteni testvérpárok: *Szét* nővére és felesége *Nefthisz*; *Su* nővére és felesége *Tefnut*; a görögöknél *Uranos* és *Gaea*, *Kronos* és *Rea*, *Zeus* és *Hera*; Thébában *Ankor-Su* kettős férfi személy; Heliopolisban *Su-Tefnut* egy személyben férfi és nő; *Anum* és *Anumet*. (Maspero-Fogarassy, *A keleti ókori népek története*, 26. — V. ö. *Sethe*, *Von Zahlen und Zahlworten bei den alten Ägypten*, 33.)

³⁰ „Így keletkezett az egyiptomiak híres *állat-tisztelete*, amennyiben bizonyos állatokat valamely isten külön sajátosságának, vagy maga az isten megtestesülésének tekintettek. Memfiszben a bikát imádták, melynek Hapi (görögül Apisz) volt a neve. Az elefantinei Khnum és a thébai Amon istenek erős kosok alakjában jelentek meg, a denderai Háthor tehén képében lett ábrázolva“ (Mahler, *Az ókori Egyiptom*, 139.)

³¹ „Az északi állam fejedelmének *Báti* volt a címe és fejdíszül egy sajátos vörös főkötő félet viselt, Alsó-Egyiptom »vörös koronájá«-t... A déli birodalom, azaz Felső-Egyiptom királyának címe »*Szúten*« és fején fehér sisakot viselt, Felső-Egyiptom »fehér koronájá«-t. (Mahler, *Az ókori Egyiptom*, 83–84.)

³² „De ezen egyesülés nem volt olyanemű, hogy a két birodalom teljesen egybeolvadt volna, hanem inkább olyan *perszonál-unio* jellegű volt és a két birodalom kormányzata ezután is egymástól külön volt választva“. (Mahler, *Az ókori Egyiptom*, 85.)

³³ *Babyloniában* a két legfőbb heros: *Gülgamos* és *Eabani*, a félig emberformájú szörny. hű barátok és minden viszontagságban segítik egymást. (V. ö. Mahler, *Babylonia és Assyria*, 271–274.)

A zsidóknál az Ótestamentom tele van kettőségekkel: Ádámnak 2 fia: a juhásztor *Abel* és a földművelő *Kain*. Ábrahám-nak 2 fia: *Izsák* és *Izmael*. Moáb és *Ammon*, a moábiták és ammoniták ősatyjai Lót két lányától származnak. Izsáknak 2 fia *Ezsau* és *Jákob* ikertestvérek, amaz az edomiták, emez az izraeliták ősatyja. A zsidókat Egyiptomból *Mózes* és testvére *Arón* vezetik ki.

³⁴ *Észak-Amerikában* a 4-es az ethnos fő száma. A dakotáknál a varázsló 4-szer születik újra (Dorsey: A Study of Siouan Cults, 456). A sioux mandanoknál az okipa ünnep 4 napig tart; 4 ember készíti elő a bűvös kunyhót. A kunyhó előtt 4 teknősbéka alakú vizes tömlő a 4 világtáj szimbóluma. A kunyhóban 4 bölénykoponya és 4 emberi koponya látható. A szertartást 4 pár táncolja. Áldozatot is 4-et mutatnak be (U. o. 513). Omaháknál a 4 szélnek, a földnek és az égnek mutatnak be füstáldozatot (U. o. 375). 4 napos ünnepeik vannak a chippewáknak, a dakotáknak és a creek-nek (Brinton i. m. 88. 89.). Algonkinok, dakoták és shuswapok mondáiban 4 a kultúrherosok száma (U. o. 94.). A creek-nél a világ 4 tájékáról jön a 4 kultúrheros. Egy mondájuk szerint 4 nőtől erednek a creek és eredetileg 4 klanra oszlottak. A navajok mondája szerint az első embert üdvözli a 4 világtáj szellem (U. o. 95, 96.). Egy másik mondájukban egy madár a prairie-farkasnak 4-szer ragadja ki szemét (Eisenstädter i. m. 139.).

³⁵ A *vogul-osztjások*, úgy látszik inkább az időben, nem pedig a téri viszonylatokban érzik magukat otthon, ez az oka, hogy a 2-es számviszonyokat alkalmazzák ugyan, de már a 4-es, vagy a 8-as irányában való térfelosztásokat jóval kevésbé. A vogul-osztják énekek, hősi regék, mesék *ellentétekben* való gondolkodásra valló továbbfejlődést alig mutatnak, bár a 10-es, 20-as, 40-es számrendszerek irányában a diszjunktív gondolkodás sorra kifejeződik. A rengeteg hármasczással, az elég gyakori kettőzéssel szemben a vogul-osztják társadalmi szokásokban igen ritkán találjuk a 4-es és a 8-as alkalmazását. Ilyenek mégis a következők: „kishegyű acélkardját 4 darabra töri széjjel” (Munkácsi B.: V. N. Gy. I. k. 124.) „a ház 4 sarkát kértem meg” (V. N. Gy. II. k. Harmadik füzet). A nyugatvidéki osztjásoknál „a hátsó lábain megkötözött rént négy ember négy oldalról döfte át hegyes fakaróval” (V. N. Gy. II k. Második füzet 0452). Pallas szerint a halott 3 legkedvesebb rénszarvasát 4 ember halálra bökdösi (V. N. Gy. I k. Kieg. füzet. CXC VII.). Paráparez uralinnyi fejedelem holló, nyúl, egér, csuka képre változtatott (U. o. CCIX.). Medve leterítésekor „az állat fejének áldozatkép való felkiáltása” nőstény medvénel 4 ízben történik meg (U. o. CCCLXXXVII.). A 8-assal kapcsolatosak a következők: „8 ház nagyságú szentséges kővé ülepedik” (V. N. Gy. II k. Harmadik füzet. 0665.); „8 gerendás ház (U. o. 500). „8 águ szarúnyil” (U. o. 640); „Világügyelő férfi lovának 7 összetört szárnya helyett a kovácshős 8 szárnyat készít II. k. Második füzet, 023.)

³⁶ Valószínűleg *mongol* uralom alatt fejlődik ki a kínaiaknál a 2-es számrendszer a 10-es mellett (Leibniz). „Nemcsak Kínában van meg a négy égtáj s a vele összekötött színek és elemek imádása, hanem a nomádoknál is. Egy régi utazó pld. megfigyelte a déloroszországi tatároknál, hogy miképen hajlonganak a négy világtáj felé a tűz, levegő, víz s a halott ősök tisztelőre regelenként: ugyanezt halljuk a mongolokról is. A szojatok főistenükhöz is a négy égtáj felé hajlongva könyörögnek; s még az arktikus népek is tudnak jó és rossz égtájakról”. — „... az ázsiai hunok híres királya Mo-tun egy hadjáratáról azt halljuk, hogy a nyugati oldalon (tehát a főégtájon) csak fehér lovakkal támad, keleten kék (azaz szürke) lovakkal, északon feketékkel, délen vörös lovakkal” (Alföldi, A kettős királyság, 38.). — „A besenyőknek 8 törzse volt s minden törzsnév elé egy lószín nevet tettek”. (Németh Gy. i. m. 34. V. ö. B. sz. Konstantin De adm. imp. 37 f. MHK 116.). Konstantinos Porphyrogenetos szerint a magyaroknak is 8 törzsük volt (De adm. imp. MHK 124—125.). A török népek hagyományai szerint, amelyek keleti historiai munkákban találhatóak (ezek idézve Vámbéry, „A

törökfaj" c. munkája 12. l. jegyzetében), Jáfetnek 8 gyermeke van, ezek egyikének, *Türk*-nek 4 fia: *Tütek*, *Hakal*, *Barnadsar* és *Imlak*. „Tüteknek egyik unokájától származtak a *Tatar* és *Mogul* nevű ikertestvérek“ (Vámbéry i. m. 1–3.).

³⁷ A görögöknél 4 világtáj volt. A szelek száma 4: Euros, Notos, Zephyros, Boreas, Athenben egy 8-szögletű torony volt tiszteltükre szentelve, minden szögletével más-más széliránynak fordulva. Az alvilági folyók száma 4: Styx, Kokytos, Acheron, Phlegeton; a megszemélyesített Styxnek szintén 4 ivadéka: Zélos, Niké, Kratos, Bié; Platon szerint 4 az alvilági bírák száma: Minos, Rhadamantys, Aeacus, Triptolemus (Platon. Gorgias p. 524.). 4 görög törzs volt: Aiolos, Doros, Ion, Achaios, Hellenos fiai és unokái után neveztve. Japetos titánnak 4 fia: Menoitios, Atlas, Prometheus, Epimetheus; Lédának 4 gyermeke: Kastor, Polydeukes, Helena, Klytemnestra, közülük 2 (Polydeukes és Helena) isteni, 2 emberi származású; Erechtheusnak 4 leánya: Procris, Creusa, Chthonia, Orythia; Oedipusnak és Jocastenak szintén 4 gyermeke, 2 fiú és 2 leány: Polyneukes, Eteokles, Antigone, Ismene; Belosnak és Anchirhoenek szintén 4: Aegyptos, Danaos, Kepheus, Phineus; Athén és királyának, Kekropsnak szintén 4 gyermeke. Athén eredetileg 4 phylére oszlott. Az Iliásban az epeiosoknak 4 vezére van (II. é.). Az emberiség 4 korszaka: arany, ezüst, vas és rézkorszak (Hesiodos.). Delphiben 8 évenként nagy ünnep volt Apolló tiszteletére (v. ö. a görög időszámítás 8 éves ciklusával.). Kadmos 8 évig volt kénytelen Aresnek szolgálni.

³⁸ A skandináv mondakörben a világ 4 táját 4 törpe őrzi: Austri, Westri, Nordri és Ostri. A germánoknál 4-es vérdíjrendszer volt. (Hóman B. Magyar pénztörténet 161.)

³⁹ S. Feist: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen, 147.: „der Reichtum sesshafter wie nomadischer Völker bestand in alter Zeit im wesentlichen in ihren Viehherden“. V. ö. O. Schrader: Reallexikon der Indogermanischen Altertumskund, (Stuttgart 1906) 708: „der Schafzucht für die ältesten Zeiten eine grössere Bedeutung als der Kindviehzucht eingerechnet werden muss“. U. o. 878: „die älteste erreichbare Wohnsitte der Indogermanen an der Grenze Asiens und Europas, in dem Steppengebiet des südlichen Russland zu suchen seien“.

⁴⁰ A kaliforniai indiánok számrendszereinek alapja a 4 ujj; 8 és 16 után új számsor következik (Dixon and Kroeber, Numeral Systems of California, Bd. IX Nr. 4, 685. — Eisenstädter i. m. 172.).

⁴¹ Orbán G. A finnugor nyelvek számnevei 14. „Az indogermánoknál a tízes számrendszer használata igen régi, de bizonyos, hogy nem ez volt az első számrendszerük. A m. 8 ~ szkr. *ashtáu*, *ashtā*, toch A. *okāt*, B. *okt*, gör. *ὄκτώ* lat. *octo*, gót *aktán* ~ 'két négy.' Tehát az ősrégi időkben az idg. nemzeteknek csak a számsor első négy tagjára volt külön szavuk; mikor a művelődésben előbbre haladtak és a számsor magasabb értékű jegyeivel is számoltak, a '8' fogalmát a 'két négy' kifejezéssel jelölték, ami annak a bizonyossága, hogy számrendszerük akkor még a négyes volt. Hogy az ősi időkben az idg.-ok az évek számításában a 'négy' értékének határán túl nem mentek, a *bimus*, *trimus*, *quadrismus* latin szók is bizonyítják. Az idg. nyelvekben az alapszámnevek közül rendszeren csak az első négy ragozható (gör. *τέτραγες* szkr. *catvárah*), ötnél kezdődnek az indeclinábilák. Mikor az idg.-ok szellemi életük fejlődése folytán új számfogalommal, a '9'-cel is megismerkedtek, új-nak nevezték el ezt a számot (szkr. *náva*-, lat. *novus*, gót *niuvis* 'új'; toch A. B. *ñu* 'új' és 'kilenc'.“ V. ö. Schrader, i. m. (Berlin-Leipzig, 1929.) 671.

⁴² Az indek társadalmi berendezkedésére nézve különösen jellegzetes a papok, vitézek, földművelők, kereskedők 4 kasztja. Az ind világnézet szerint a földnek 4 sarka van [Sakuntala, (Ford. Fiok K. Budapest, 1887.) 234.] Bráhmának 4 arca a 4 világtáj felé tekint (Szász K. A világirodalom nagy eposzai, Budapest, 1881, I. 62.). A 4 főbűn a Védák szerint: esdőt elnyomni, nőt ölni, brahmint kirabolni és barátot elárulni (U. o. 135.).

⁴³ Gyakori parancsai az egyiptomi varázslati szokásoknak, az istentiszteletnek és a halottkultusznak, hogy 4-szer kell a templomban körülmenni, 4-szer kell istent dicsőíteni. (Sethe i. m. 32). Rendkívül gyakran emlékeznek meg a holtak 4 istenéről (U. o. 31.): egyik isteni lényük 4 istennő dajkától szopik (U. o.). Egy ördögüzésben a szavakat 4-szer kell ismételni (Maspero-Fogarassi i. m. 77).

⁴⁴ 4 világtájat, 4 szelet, 4 emberrasszot, illetve 4 Egyiptomot környező barbár törzset különböztettek meg (Sethe i. m. 31.).

⁴⁵ „a 4-es szám a 8-assal szokott előfordulni, így pl. »8 éjjel és 4 nap«; „a híres 8 isten nem más, mint 4 pár férfi és asszony“ „a 4-es számmal függ össze a 16-os szám is; 16-szor kell egy vallásos litániát elmondani. A Nilus 16 fordulója is valószínűleg a 16-os szám szentségével van összefüggésben“ (Sethe i. m. 33.).

⁴⁶ L. Frobenius: Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens. Leipzig 1932.

⁴⁷ V. ö. Frobenius i. m. 118.: „Der ursprüngliche Sinn der 4 ist am bedeutungsvollsten in der vier Kardinalpunkten, den Himmelsrichtungen. Von Peru bis nach Nordmexiko sind ursprünglich Staaten mit 4 Provinzen und Städte mit 4 Toren angelegt gewesen. Ebenso anscheinend in Altchina wie in Altindien, in Westasien, in der etruskischen Kultur. Die Stadtanlage mit 4 Toren zog mit der syrtischen Kultur vom Mittelmeer aus in den Sudan ein; die Gliederung der Staaten in 4 Provinzen und 4 Erzbeamte in Aqueatorialafrika durch beide Einfallporten.

Und ebenso sind häufig geordnet die Kirchhöfe und die Grabanlagen, die Gärten und die Tempel. Das alles aber entspringt den Vorstellungen vom Bau der Welt oder der Ausdehnung, resp. der Anlage der Erde“.

⁴⁸ Ezt látjuk a babyloniaiak fejlett időszámításában is, valamint azt, hogy az ember a hold pályájának futását figyelvén, elég önkényesen vesz fel 27, 28, 29 vagy 30 napos holdhónapot. (Houzeau i. m. 172.)

⁴⁹ Az Odysseia X. énekének következő helye: „Hű feleim! Se Kelet, Se Nyugat nincs tudva előttünk: Nem tudjuk, mely irányban pirul a biborszínű Hajnal s merre bukik le a Nap“ tanúsítja, hogy a görögök téri tájékozódása eredetileg csupán 2 pontra szorítkozott. A tér eredeti 2 felé osztására mutat az Odysseia I. énekének következő helye is: „Most oda volt Posidón nagy messze az Aithiopoknál; Ők a világ végén két nagy nemzetre oszolnak. Egyik fél nyugaton lakozik, másik keleten él“ — ez nem csupán azt mutatja, hogy a térszemlélet eredetileg 2 osztatú volt, hanem azt is, hogy az időszemléletből, a nap (vagy akár a hold) pályájának megfigyeléséből eredt.

⁵⁰ Így egyes újguineai pápua nyelvekben 5-ig, 6-ig, 8-ig, vagy 10-ig számlálnak, ezentúl pedig már részben szorzással fejezik ki a számokat: $6 = 2 \times 3$, $7 = 2 \times 3 + 1$, $8 = 2 \times 4$ (Eisenstädter i. m. 170, 171.). A Marsall szigeteken (Mikronesia) $8 = 10 - 2$. (Herthheim: Beiträge zur Sprache der Marshall-Inseln, 24.)

⁵¹ 5-ös számrendszerük van a *malájoknak* (A. F. Pott, Die Sprachverschiedenheit in Europa. 47), a *korjácoknak*, *kamacsoknak*, *csukcsoknak*, *kamsadáloknak*. (Eisenstädter i. m. 187—188). Az újguineai jabim nyelvben az 5-ös és a „kéz“ ugyanazon szóval fejeztetik ki. (U. o. 178.)

A 10-es igen sok népnél = két kéz, vagy pedig egy fél ember, a 15 = egy láb, vagyis a kezek és az egyik láb, míg a 20 = egy egész ember (U. o. 170.). A számok 6-tól—9-ig, 11-től—14-ig, 16-tól—19-ig mindig az alapot képező tagokhoz igazodnak. Így pl. a Kordillerákban a *zamuaknál* és a *muysaknál* 11 = lábön egy, 12 = lábön kettő (U. o. 176.). Hasonlóképp áll a dolog Afrikában. Ha a *zuluk* az ujjaiikon számolnak, a balkéz kisujján kezdik, ha az 5-höz érnek, azt mondják „a kéz készen van“, 6 = vedd a hüvelyket (a jobb kézen) és így tovább. (U. o. 180.) Egyszóval az 5-ös számrendszer 5-ig sajátos kifejezésekkel megy, 6 = 5 + 1, 7 = 5 + 2, 8 = 5 + 3, 9 = 5 + 4. Az 5-ös, 10-es és 20-as számrendszer egymásból való fejlődését mutatja az Orinoco melletti *tamanakok* számolási módja. Ők 4-ig sajátos szavakkal számlálnak, 5 = egy egész kéz, 6 = egy a másikon, 11 = egy a lábön, 15 = egy egész láb, 16 = egy a másik lábön, 20 = egy egész indián, 21 = egy a kezén a másik indiánnak, 40 = 2 indián, 60 = 3 indián, 80 = 4 indián, 100 = 5 indián (E. B. Tylor: Die Anfänge der Kultur, 245.).

A *rómaiaknál* (az etruskoknál és sabelleknél is) „a három legrégebb s nélkülözhetetlen szám, az 1, 5, 10 számára három jegyet találunk: az „I“, az „V“ vagy „A“ és a „X“ nyilván megannyi utauzása a kinyújtott ujjnak, a nyílt és a kettős kéznek“. (Mommsen, A rómaiak története, I. 273.).

10-es számrendszerük volt a *vogul-osztjácoknak* s az ázsiai *török* népeknek is.

A 20-as számrendszer használatban volt az indogermánok közül a régi *keltáknál*, akiknél 40 = 2 × 20, 60 = 3 × 20, 80 = 4 × 20, amit ma is megtalálunk a *franciák*-nál, a *dánok*-nál, az *albánok*-nál [Schrader i. m. 968. (Strassburg 1906)]. 20-as számrendszerük van a *grönländiak*-nak, akik az 53-at így fejezik ki „a 3-ik emberen az első lábön 3“, amivel tulajdonképp így számolnak: 2 × 20 + 13, vagy akár 40 + 13. Az északamerikai *arikarák*-nál a számjegyek 20-ig úgy mennek, mint a mi decimális rendszerünkben, 21 = 20 + 1, 22 = 20 + 2, 31 = 20 + 11, 32 = 20 + 12, 40 = 2 × 20, 50 = 2 × 20 + 10; 60 = 3 × 20, 200 = 10 × 20 (Eisenstädter i. m. 190. V. ö. Pott i. m. 59—62). Az *asztékok*-nak és a *máják*-nak is 20-as számrendszerük volt és pedig a máják 20-ig a számokat 5-ös és 10-es rendszerben rendezték, de 20-on túl így számláltak: 30 = 1 × 20 + 10, 31 = 1 × 20 + 11. Ugyancsak 20-as számrendszerük van a *pawneek*-nek, a *tlingitek*-nek és *tsimsiánok*-nak, valamint a délamerikai *chibcha* és *karaib* törzseknek. (Fettweis i. m. 50. és Eisenstädter i. m. 13.). A 20-as számrendszer uralkodik Afrikában a *bantúk*-nál, különösen északnyugaton, továbbá Közép- és Nyugat-Szudánban. „Das Vigesimalsystem ist augenscheinlich bantu-melanesisch“ (F. Graebner: Das Weltbild der Primitivein, 1117). „Das Fünf-Zwanziger-System war in alter Zeit das herrschende System der Bantuvölker“ (Fettweis i. m. 50). Polineziában is előfordul, így Nukahiva szigetén: a *kaukázusi hegyi népeknél*; Ázsiában a tibet-birmái nyelvcsaládban, így Kambodsa egyes helyein, sok szibériai törzsnél pl. a *csukcsok*-nál, a *kamsadálok*-nál s az *ainok*-nál is. (Eisenstädter i. m. 190—197. — Fettweis i. m. 50—51).

A 40-es számrendszer használatos a Hawai szigeteken, ahol a 10-es rendszer uralkodik, de ez a 40-es perioduson épül

föl, pl. $76 = 40 + 20 + 10 + 6$. Így számlálnak 400-ig (Eisenstädter i. m. 197).

⁵² A régi egyiptomiaknál gyakran szerepel a 10-es szám mint a *sokaság*, a nagyság kifejezése: a király fia a mesében 10 napi gondolkodási időt kér (Sethe i. m. 39). Anubis istennek 10 kutyája van (U. o.). Az előkelők *címeiben* is gyakran szerepel a 10-es (U. o. 38). Hasonló szerepe van a 20-as számnak, amikor a mesében a királyt 20 asszony mulattatja; egy varázseszköznek 20 napig kell állni, amíg használatba vehető (U. o. 39). Az új apist 40 napig tartották a templomban.

A zsidók ótestamentomi kultúrájában nyoma van annak, hogy fokról-fokra átmentek az 5-ös, 10-es, 20-as, sőt 40-es számrendszereken és a számok megfelelő tiszteletén. A 12 nemzetség előkelőinek egyenként felsorolt áldozatai 2 ökör, 5 kos, 5 kecske, 5 drb. esztendő s bárány (M. IV. K. VII. R.); Dán nemzetsége 5 kémet küld ki (Birák. XVIII. R.); Abigailnak 5 kísérő leánya (Sám. I. K. XXV. R.); a filiszteusoknak 5 fejedelme (Birák. III. R.); Elizeusnak 5 jeles csodatétele (Kir. II. K. IV. R.); Salamon templomában a legszentebb hely előtt jobb- és balfelől 5—5 gyertyatartó választott aranyból; ugyanott 10 rézüst 10 lábakkal és pedig 5 a Ház jobb- és 5 a balfelén (Kir. I. K. VII. R.), továbbá 10 asztal, 5 jobb- és 5 balkez felől (Kron. II. K. IV. R.); 10 parancsolat adatik a zsidóknak (M. II. K. XX. R.); Ábrahám Istennek mindenekből 10-edet ad (M. I. K. XIV. R.); Ábrahám szolgája 10 tevé vesz urának tevéi közül (M. I. K. XIV. R.); A fattyak, az ammoniták és a moabiták 10-ed ízig, ne menjenek be az Úr gyülekezetibe (M. V. K. XXIII. R.); Boáz 10 vént hív tanúságu (Ruth IV. K.); Dávid 10 ifjakat küld Nábálhoz (Sám. I. K. XXV. R.); Dávid királynak 10 ágyasa van (Sám. II. K. XV. R.); Jeruzsálem újból való felépítésénél minden 10 emberből egyet visznek lakóul (Nehém. X. R.); Jákob 20 évig szolgál Lábánnak (M. I. K. XXXI. R.); József testvérei 20 ezüstpénzen adják el (M. I. K. XXXVII. R.); Kánaán királya 20 esztendeig elnyomja a zsidókat (Bir. IV. R.); Sámson 20 évig bírja a filiszteusoknak (Bir. XV. R.); 20 árpakenyeret hoznak az Isten emberének, Elizeusnak (Kir. II. K. IV. R.); az özönvíz 40 nap és 40 éjjel tart (M. I. K. VII. R.); Izsák 40 éves korában vesz feleséget (M. I. K. XXV. R.); Ézsau szintén (M. I. K. XXVI. R.); József a holt Jákobot 40 napig drága kenetekkel keneti (M. I. K. L. R.). A zsidók 40 évig esznek mannat a pusztában (M. II. K. XVI. R.); Mózes 40 nap és 40 éjjel van a Sinai hegyen (M. I. K. XXV. R. — M. V. K. IX. R.); a zsidók 40 évig bujdokolnak a pusztában (M. IV. K. XIV. R.); a kémeek Kánaán földjének kémleléséből 40-ik nap térnek meg (M. IV. K. XIII. R.); az Úr a Horeb hegyén 40 nap és 40 éjjel való bűntörlés után adja Mózesnek a két köztáblát (M. V. K. X. R.); a bűnösökön 40 üttessék (M. V. K. XXV. R.); Othniel, Deborah, Gedeon és Éli bírák, Dávid és Salamon királyok 40 évig uralkodnak (Birák III. V. VIII. R. Sám. I. K. IV. R.; II. K. V. R. és Kir. I. K. XI. R.); az Úr a zsidókat 40 esztendőre adja a filiszteusok kezébe. (Mahler E. Naptári és vallástörténeti tanulmányok. Ethn. 1907. 38).

A görögöknél: Uranosnak és Gaeanak 10 gyermeke van; Zeus avval fenyegeti az isteneket, hogy villámütötte sebök 10 évig sem fog begyógyulni; a titánok harca 10 évig tart; a trójai háború ugyancsak 10 évig; Agamemnon 10 talanton aranyat ad váltságul; Demeternek a tiszteletére szeptemberben 10 napig tartó nagy misztérium van; az Iliaszban ilyen kitétel találunk: „volna bár 10 nyelvem, volna bár 10 ajkam“. *Athénben* Klisthenes idejétől kezdve 10 phile (törzs) van. Igen gyakran 10 a tisztviselők száma, így mindekenélőtt a 10 strategos, azután a 10 astronomos, 10 agronomos (5

Athén és 5 Piraeus számára), 10 athlotae; a versenyjátékok díjainak kifizetői, 10 a fiatalok felügyelője, 10 kincstárőr, 10 számvevő. (Fustel de Coulanges. Az ó-kori község, 498.). A három főhivatal — a királyé, a 9 archoné és a polymarchosé — kezdetben 10—10 évig tartott. A 20-asra is sok példát találunk az *Iliasban*: Chryseist 20 révésszel bíró grálya viszi Agamemnonhoz; Oineus Bellerophontest 20 napig marasztja vendégül; Agamemnon Achillesnek Briseisért többek közt 20 ragyogó üstöt ad váltságul s megígéri, hogy Trója elestekor a legszebb 20 trójai hölgy közül választhat; Agamemnon pajzsán 20 csik tarkállik szürke ólomból; Idomeneus sátrában 20 dárda van a falhoz támasztva; a haldokló Patroklos mondja Hektornak, hogy 20-annyi magafajtáját is leverte volna dárdája, ha Leto fia nem segíti; Euphorbos, Patroklos első megsebzője aznap 20 daliát ver le szekeréről; Hephaistos 20 tripot készít s műhelyében a kohóba 20 fűvő fűj; Achilles a haldokló Hektor szavaira mondja, hogy 10-szer, sőt 20-szor annyi aranyért se adná ki testét. Az *Iliasban* ilyen kitélt is találunk; „adna 10szer annyit, adna 20szor annyit.... Agamemnon iránt szívem mégse lágyul“. Az *Odysseid*-ban, ahol az ősi pásztorkodást más foglalkozások (földművelés, kereskedés) keresztezik, többnyire a 20-as jelenti a sok-at: Odysseus bujdosása 20 (10 + 10) évig tart; Laertes Odysseus dajkájaért Eurykleiáért 20 tulkot fizet; Telemachos 20 társával hajózik el; 20 evezőjű hajó a legnagyobb; Odysseus Paros szigetén 20 hosszú napig marad; Aigisthos 20 daliát küld Agamemnon kikémlelésére; a kérők Telemachos elvesztésére szintén 20 daliát küldenek; Odysseus 20-ad napra ér a phaeakok szigetére; Kalypso 20 szálfát dönt le; Odysseus a bort 20 annyi vízzel keveri; Penelope 20 lúddal álmodik; Eurymachos 20—20 ökröt ígér váltságul; az argonauta Cepheusnak a monda szerint 20 fia van. De találunk példát az *Iliasban* a 40-es, sőt a 80-as számra is: 40 hajója van a phokisiaknak, a dulichionbelieknek, a lokroknak, az euboiaiaknak, a philakosiaknak, az ormenionbelieknek, az aitoliaknak; Polypoites és Leonteus 40 hajót vezérelnek, úgyszintén Prothos, a magnesok vezére is; az elisiek 4 vezére 4 × 10 hajót vezérel; Diomedes az argosiak 80 hajója felett vezérel; a krétaiak is 80 hajóval vesznek részt a trójai harcban. A görög monda szerint Epimenides krétai jós álma 40 évig tart.

A rómaiaknál, a pontifexek száma az ősi 5, de az uralkodó tízes rendszer révén más számviszonyok megkettőződnek s az 5-öst a 10-es váltja fel: „elég a tanuk, kezesek, előljárók szokásos 10-es számára, a vidéknek 10 curiára való osztására s általában a végigmenő decuriákra, a limitáció-ra, az áldozati és földművelési tizedre, a megtizedelésre s a Decimus előnévre gondolnunk“. (Momsen i. m. I. 273.) A hadvezér a szerzett zsákmány tizedét, a kereskedő a nyert haszonnak tizedét mutatta be Herculesnek (U. o. 239.). Sulla a quaestorok számát 20-ra, Caesar 40-re emelte föl.

Az ázsiai török népeknek 10-es számrendszerük volt s az 5-ös is rendkívül tisztelt náluk. A *jakutok* mondája szerint 5 törzsük Jellem 5 fiától származott (Vámbéry i. m. 181.) Török népeknél általánosan elő volt írva az 5-szöri mosakodás és imádkozás, de amint Vámbéry írja, a *kirgizeknél* az 5-szöri mosakodást és imádkozást csak az öregek végzik (U. o. 365.). *Csuvasoknál* a daemon 5 halmon képzeltek (U. o. 575.). Más török népeknél is kedvelt szám az 5-ös, például a Kaukázusban egy hegy neve Bisdag = „5 hegy“; egy mező neve Erzerum környékén Bizova = 5 síkság; gyakran előforduló helynév Ázsiában az „5 forrás“. (U. o. 575.). A török népek az idők folyamán szintén átmentek a 10-es, 20-as, 40-es számrendszerek és számképzetek fokozatain. Hogy azonban náluk az

5-ös számrendszer volt az első határ, erre fényt vet az, hogy az ember teremtéséről szóló altáji mondában az Ördög (Erlík) a teremtéskor 5 hold földet kér, de Isten még ennyit sem ad. A 10-esre és 20-asra példák: *jakutoknál* a kalim 10 ménből, 10 kancából csikóstul, 10 erős ökörből, 10 jó tehénből áll, ehhez járul még 20 hizott ökör és tehén húsa. (U. o. 195.). *Özbegeknél* a vőlegény és a menyasszony a menyegző első napját 10 barát és 10 barátnő társágában a szabadban töltik. (U. o. 445.). A 40-esre példák: *Kirgizeknél* a gyermekről 40 nap mulva húzzák le a születéskor kapott inget (u. o. 260.); a kazak-kirgizek szerint a kara-kirgizek 40 lánytól és egy kutyától erednek (U. o. 317—318.). *Özbegeknél* a gyermeket a 40-ik nap veszik ki a pólýából (U. o. 446.). *Keleti turkesztánoknál* a gyermeknek a 40-ik napon adnak nevet (U. o. 410.). *Csuvasoknál* a halotti tor a 40-ik napon van, addig a rokonoknak minden mulatságtól tartózkodniuk kell (U. o. 580.). *Ozmán-törököknél*, ha az asszony gyereket szeretne, 40 napon át kell rózsát szednie (Mészáros Gy. Az ozmán-török nép babonái 32). A perik (tündérek) 3-an, 7-en, vagy 40-en vannak. (U. o. 21). Török népmesékben igen gyakoriak az ilyen kitételek: 40 napi, 40 éji lakodalom, 40 mázsa hús, 40 hordó víz, 40 királyfi, 40 leánytestvér (Kunos I. Török népmesék).

A finnugor népek közül a *Vogul-osztjások*, akiknek 10-es számrendszerük van s 1000-ig számolnak, szintén átmehettek azon a stádiumon, amelyben az 5-ös, 10-es, 20-as számok jelentették a sok-at. Ősi énekeikben a következő kitételek fordulnak elő: „5 gerenda magasságú öreg“, „5 kiáltást kiáltottak fel“, „5 ideje múltáig“, „5 úrgazda“, „hőfehér 5 rénökör“, „5 egész kötés készítetté“, „csalán 5 egész csomójával készítetté“, „5 nyírfa teljes egészében készítetté“, „5 páncélos testű 5 férfi“, „5 rovásfajú násznép“, 5 bálványszellem jelenik meg egy rontásban. A 10-es számrendszer is igen régi keletű a vogul-osztjásoknál, amit a következő kitételek mutatnak: „10 fogú fogas száj“, „10 fogas-közü szám“, „kiszáradt szarvú 10 tehén“, „zabolás (vasas) szájú 10 ló“, „deres fejű 10 ló“, „10 rénörző eb“, „sok férfi lakta 10 házú ház falu“, „10 deszkájú deszkás ház“, „10 férfiból álló férfias vendégsereg“, „10 csengőtől csengő száánkó“, „szentfolyó vidéki 10 ifjú“, „búvármadár falvi 10 sok ifjú“, „10 nyírfa takarójú asszony“, „10 oldalbordával teli kebelzug“, „lapátos 10 embert hadd adjon, fejszés 10 embert hadd adjon“, „10 medvefogas-közü szájába“, „10 abronsú abronsos hordócska“, „földhányó 10 lapáttal temették el“, orra felé 10 úr, fara felé 10 úr száll be“. A 20-as szám is szerepel, de aránytalanul ritkábban: „20 deszkájú deszkás ház“, „20 férfiból álló férfias vendégsereg“, „20 férfi lehozza az ezüstlapot“, „20 nő által lakott örzőház“, „20 rófnyi gubát készítettek számára“, „20 rénbika futotta víz“, „a fejedelemnek 20 csödöre“. A 40-re is találunk példát: a Világügyelő férfi 40 húros kobozt szerkeszt; Pairaxta világügyelőt az Égatya 40 ölnvi mély gödör fenekére veti s onnét Kaltes testvére, aki 40 rófnyi hajfonattal ékes leány, szabadítja ki. Patkanov egy hősi regét említ, amelyben ezüst csengésével járó rénbika szerepel, melynek koronája 40 ézbe nyúlik; északi-voguloknál a halott tüzének ápolása 40 évig van előírva; a vogul ember árnyéka 40 évig visszajár. A 80-ra vonatkozó kitételek: „réti tájékbeli 80 állatról híres nevem“, „rénökör lábú 80 fejedelem“, „80 erdei manót öltök meg“, „80 jávor bőréből szabdaltak szögeket“. A „Jancsi fejedelemfi“ vogul népmesében a fejedelemfi 3 napon át őriz 20 lovat, ebből 40, majd 80 csödör lesz. (Mindezekre nézve I. Munkácsi B. Vogul Népköltési Gyűjtemény I—IV) *Votjásoknál* nem szabad egy helyen 40 évnél tovább lakni s a falut ilyenkor vagy más helyre kell helyezni, vagy embert kell áldozni. (Krohn: A finnugor népek

pogány istentisztelete, 215.). Hitük szerint a mennykő 40 rőfnyire megy alá. (Munkácsi B. Votják népköltési hagyományok, 7.)

⁵³ Roheim G. levélbeli közlése az ausztráliai arandákról.

⁵⁴ K. v. d. Steinen i. m. 72.

⁵⁵ Houzeau írja (A csillagászat történelmi jellemvonásai, 58—60.): „a nap és az éj szabályszerű visszatérte, mely váltakozva két fázist, egy aktivat és egy passzívát jelöl meg, a népek többségénél a lételnek és a nem-lételnek fogalmával kapcsolódott össze. Úgy okoskodtak, hogy amint a nem-létel megelőzi a lételt, éppen úgy az éj megelőzi a napot: ez a nem-létel volt a napi időszakasz kiinduló korszaka, úgy, amint hasonló felfogás szerint a tél az évnek volt a kiinduló pontja. A khaldéusok azt mondták, hogy a világ az őszi éj-napegyenlőség idején, azaz akkor kezdődött, midőn az éj felülkerekedett a napon. Az ó-kor sok népe a napi időszakaszokat az éjek révén számlálta: ilyenek voltak a numidaiak, Caesar galusai, Tacitus germánjai. De különösen Északon tett szert az éj szembeötlőbb jelentőségre. Ugyancsak itt ugyanazon néptörzsek, melyek éjek szerint számláltak, analogia révén az éveket hóhullások, vagyis telek szerint számlálták. Ez volt a szokása a szibériai és az észak-amerikai törzseknek. A Jenisszei-vidéki osztyákok, mikor megkérdezték hogy hány évesek, például így feleltek: »Ennyi meg ennyi hóhullásos vagyok«, és az észak-amerikai írókézek: »Ennyi meg ennyi tele, hogy a világon vagyok«... „A skandinávoknál az éj nemcsak hogy megelőzte a napot, hanem még az éjek leghosszabbika, tehát a téli napfordulat éje szülte a többit. Ugyanilyen éjjelen esett meg a világ teremtése is. Ennélfogva ezt az éjjet „anya-éj“-nek nevezték. Ez volt az éj legnagyobb ünnepe s ugyancsak az új év kezdete“ ... „A nap az éjnek fia volt“ V. ö. M. P. Nilsson, Primitive Time-Reckoning, 12. „Primitive peoples have no term to express this idea and must describe the period by means of expressions equivalent to 'day and night', e. g. 'sun-darkness' (Malay-Archipelago), 'light and darkness' (Jukaghir in N. E. Asia)“.

⁵⁶ Horrebow szerint az izlandiak a XVIII. században a napszakok jelölésére a következő kifejezéseket használták: „fél-nap, egész nap, ... déli nap, dél, fél-est... est-éj, éjfél“ (Houzeau i. m. 62.) — V. ö. Nilsson i. m. 12: „La Billardiére in the year 1800 relates of the very low Tasmanians, now long since extinct, that they had some idea of regulating time by the apparent motion of the sun. In order to inform him that they would make a journey in two days, they indicated with their hands the diurnal motion of the sun and expressed the number two by as many of their fingers. This, he asserts, is the only reference that can be found to any knowledge of the movements of the heavenly bodies.“

⁵⁷ Houzeau i. m. 382—383.

⁵⁸ Curtius, A görögök története, II. 250.

⁵⁹ Houzeau i. m. 62—63.

⁶⁰ „Az Újvilág vad törzseinek túlnyomó része alig tűzött ki négy pontot a napi időszakaszban: a Nap felkeltét, delelését, lementét és az éj közepét. A Fuca-szoros melletti makah-indiánok még jelenleg is csak öt kifejezéssel élnek: *yowie*, a Nap felkelte; *ta-kassie*, a dél; *ar'hl-ha chittl*, a Nap lementé; *ar-tuktl*, az est; *up'ht-ut-haie*, az éj közepe. Az inkák, mindamellet, hogy sokkal fejlettebb állapotban voltak, nem sokkal messzebbre mentek. Megkülönböztették a hajnalt, a Nap felkeltét, a *pacari* reggelt; a *punchau* napot; a Nap lementét és a *tuta*, éjt és ebben egy külön időpontot a

közepén.“ ...„A jelenkori araboknak még most sincs más felosztásuk, mint a Nap felkelte, emelkedése, kulminációja, alászállása, az esti szürkület vége, a tulajdonképeni éj, az első kakasszó és a hajnal hasadása“. (Houzeau i. m. 62—63.)

⁶¹ A halál eredetéről szóló és z a k a m e r i k a i nagy monda-ciklusban gyakori a 3 nap múlva bekövetkező feltámadás. (V. ö. Frazer, *The Belief in Immortality* 67. és Dubois, *The Religion of the Luiseno Indian of Southern California* 135.) A *dakoták* néptáncaiban 3-szor forgatnak meg egy baltát. (Dorsay i. m. 456.) A d é l a m e r i k a i b a k a i r o k teremtési mondájában a fehér keselyű először a hajnali pirosságot hozza el, másodszer a holdat, harmadszor a napot, ugyanebben a mondában a vízért 3 napig mennek, 3 fazekat talál- nak. (Steinen i. m. (magy. átd.) 232—235.) A u s z t r á l i á b a n a nőrablót úgy varázsolják meg, hogy 3 napon át ráolvasnak egy miniatűr kókésre. (Róheim, *A varázserő eredete* 28.) A *nerinnyeri* törzsnél az ifjú szakállát kitépik, a harmadik kitépés után férfivá nyilvánítják. (Beöthy L. *A társadalmi fejlődés kezdetei* 60.) K ö z é p - a u s z t r á l i á b a n az *aranda* varázsló a rámutató csont erejét 3 va- rázsigével fokozza. (Spencer and Gillen: *Native Tribes of Central Australia*, 505, 536.) A d é l a u s z t r á l i a i *enahlayok* szerint 3 napig tart a lélek útja a másvilágba. (Parker, *The Enahlay tribe* 78, 96.) A f r i k á b a n is gyakori a 3-as. *Sierra Leonében* a fiatal gyermeket 3-szor emelik át az elhunyt szülő holttestén. (Abiose, *Some West-African Customs, Folklore XVIII*. 88.) *Togóban* az égisten templomát minden harmadik évben füvel kell befedni. (Spiet I., *Die Religion der Ewer in Süd-Togo*, 26.) A főnök előtt 3-szor ha- jolnak meg és 3 felkiáltással üdvözlik; a főnök 3-szor hívja föl je- lentkezésre a tolvajt. (Magyar L. *Délafrikai utazásai* 28, 67.) K ö z é p - a f r i k á b a n az ajándékot 3-szor szokás megköszönni. (Stanley, *Utazásom Középfrikában* 198.) A *lendu* törzsnél a szertartás vezetője 3-szor ejti ki a varázserő nevét. (Róheim, *A varázserő eredete*, 225.)

Az e g y p t o m i a k n á l napjában 3-szor kellett az isten- képeket tisztelni, 3-szor a papnak mosakodni, 3-szor áldozatot be- mutatni, 3 napig bizonyos varázslatokat ismételni. (Sethe i. m. 37—39.)

A z s i d ó k n á l Bálám 3 ízben veri meg szamarát s 3 ízben áldja meg az izraelitákat; (Moz. IV. K. XXII. 28. 33. és XXIX. 1.) Illés 3-szor kéri az Urat, hogy térjen vissza a gyermekebe a lélek; Királyok I. K. XII. 5.) Lábán 3 napi járóközt vet ő maga és Jákob közé, harmadnapon mondják meg neki, hogy Jákob megfutott. (Moz. I. K. XXXI. 22.) A frigyláda 3 napig megy a zsidók előtt; (Moz. IV. K. X. 33.) Eszter megparancsolja Mardokheus útján a zsidóknak, hogy bőjtöljenek érte 3 napig, ő is ugyanígy bőjtöl szolgálóleányaival; (Eszter IV. 16.) a jerikói képek 3 nap múlva térnek vissza. (Jozsué II. 22.)

A g ö r ö g ö k n é l Laodámia könyörgésére Protesilaos 3 órára visszatér az élők közé; Penelope 3 éven át éjjel kibontja szö- vését; Heraklesnek 3 évig kell Omphalénál szolgálnia; Achilles 3-szor kergeti Hektort Trója körül s 3-szor kerüli meg Hektor tetemével Tróját; Odysseus bajba jutva 3-szor kiált, míg végre Menelaos meghallja és segítségére siet; Odysseus 3-szor akarja megölelni anyját s az 3-szor kisuhan kezéből; Az Odysseiában Charybdis 3-szor hörpenti föl a tenger vizét s ugyanannyiszor adja vissza. Sarpedon Zeus kegyéből 3 emberöltőt él, Nestor szintén. Athénben a temetés a harmadik napon történt; a temetkezési szertartás vé- geztével 3-szor nevéen szólították a halottat s 3-szor mondták: „éj

boldogul"; (Fustel de Coulanges i. m. 9.) a házassági szertartás 3 cselekményből állott; (U. o. 52.) az a szónok, aki 3-szor javasolt a törvénnyel ellenkező határozatot, többmár nem javasolhatott; (u. o. 504.) a javasolt törvényt 3 vasárnapi időközben hirdették ki; (Rocher i. m. 54, 64.) A nép a törvény megváltoztatására 3-szor gyült össze és csak harmadszorra szavazott. (u. o. 505.) A nagy Dyonysiák ünnepe 3 napig tartott, a Thermosphoriák ünnepe szintén. (u. o. 64.) 3 napon át ülték Hyacinthia ünnepét; 3 napig tartott Athénben az Apaturia, a phrátria tagjai összejövetelének ünnepe, továbbá a kis Eleusiana ünnepe.

A r ó m a i a k n á l 3 napig tartott Minerva ünnepe. A hónap 3 fő napján: Calendae, Nonae és Idus napján áldoztak az isteneknek. Az aratás utáni játékok 3 éjjel 3 nap tartottak. A földeket körmenetben 3-szor körüljárták. A házassági szertartás 3 cselekményből állott. (Fustel de Coulanges i. m. 54.) A nő csak akkor örökölhetett családjától, ha a férjével való együttlakást évenként 3 napon át megszakította. (u. o. 473.)

A t ö r ö k ö k n é l temetéskor a sírt lóháton 3-szor megkerülik. (Vámbéry i. m. 197.) A *kirgizeknél* a menyasszony 3 nap múlva távozik a szülői háztól; a menyasszonynak, mikor apja sátorába lép, 3-szor kell meghajolnia, a tűzhely előtt ugyancsak 3-szor; (u. o. 301.) a völegénynek mikor a nászsátorba lép, 3-szor kell magát meghajtania; (u. o. 287.) a lebetegedéskor levágott kost a születés után 3 nap múlva elégetik; az asszony a szülés után 3 nap múlva fölkel; (u. o. 265.) az anya szülés után 3 napig más csecsemős asszonnal szoptattatja gyermekét; (u. o. 267.) a 3-ik napon történik a csecsemő ünnepélyes bölcsőbe fektetése; (u. o. 268.) ha a gyermek az anyja tejétől megbetegszik, az anyának 3 napig nem szabad ennie; (u. o. 271.) az új asszonynak 3 évig nem szabad magát mutatnia sem ipjának, sem a család más férfitagjának; (u. o. 302.) a fiúgyermeket 3 éves korában lóra ültetik s ekkor nagy ünnepélyt tartanak. (u. o. 270.) *Keletturkesztániak* a völegényt és szüleit 3 napon át vendégelik. (u. o. 411.) *Csuvasoknál*, mielőtt az asztalhoz ül a népnép 3-szor megfordítják az asztalt; (Mészáros, A csuvas ősvallás emlékei, 56.) a völegény sebes hajtásban 3-szor megkerüli a menyasszony koscsját; (u. o. 460.) a völegény 3-szor kínálja meg a menyasszonyt; (u. o.) a menyasszony 3-szor felrugja a telemert vödröt; (u. o. 461.) sörünnepkor az asztali dalt 3-szor énekelik; (u. o. 170.) imádság után 3-szor fejet hajtanak; (u. o. 44.) temetéskor a halottat 3-szor meglóbálják; (u. o. 216.) az első halotti tort a harmadik napon tartják; (u. o. 224.) minden harmadik évben a mezei áldozat harmadik napján új tüzet élesztenek; (u. o. 138.) 3 napig tart náluk az ősi áldozat; (u. o. 115.) minden harmadik évben mutatnak be áldozatot a házörző szellem számára. (u. o. 116.) *Ozmán-törököknél* a kuruzslásokban rendszerint 3-szor kell valamely ténykedést megismételni. (Mészáros, Az ozmán-török nép babonái, 148.)

A f i n n - u g o r népek közül a *finneknél* táltossá (sámánna) a gyermek csak úgy lehet, ha viselős anyja 3 csüörtökön át kakasylót eszik; hatalmas táltossá úgy válhatik az újszülött gyermek, ha mielőtt 3 éjet megér, 3 vízesésből 3-szor habot merítenek; (Krohn i. m. 181—182.) a szitával való jóslásnál olyan kefét kell használni, mellyel 3-szor megkefélétek a halott fejét. (u. o. 188.) *Cseremiszek* rendszerint 3 évenként gyűlnek össze áldozni; áldozat előtt a papnak és segédeinek 3-szor kell körüljárni a gyülekezetet s 3-szor kell végigsuhintani az áldozati állat hátát. (u. o. 220.) *Lappoknál* a medvevadászat vezére 3-szor üt rá az első ház ajtajára; a medvetor 3

napig tart; a medvetor után 3-szor átugorják a tüzet. (Bán A. i. m. 333., 335., 343.)

A vogul-osztják hősi énekekben, mithikus regékben, idéző igékben, sorsénekekben, vitézi énekekben, állaténekekben, medveénekekben számtalan kifejezés mutatja a 3-as gyakoriságát: „3 napig folyó harc“, „éjjelestül 3 nap ideje múltáig“, „a keresztet hajót 3-ik napon vízre toljátok“, „harmadnapra született ember vagyok“, „3 éjjel 3 nap üldözte“, „3 éjjel 3 nap iddoggált a nép“, 3 rén-ökröcskéim 3 ízben futnak el“, „bálványt megillető 3 könyörgéssel könyörögnek hozzád“, „3 siralmú siralmas rimánkodással rimánkodik hozzád“. A csodás nagy fenyőt a hős vagdalja, de csak 3-ik nap dől le s ettől a föld 3 éjjel 3 nap reng“. A szárazföld teremtése minden egyes erről szóló regében 3 nap alatt történik; „harmadszor fog immár az Egatya az ember teremtéséhez“ (s ekkor létrejönnek az emberiség ősei); a táltosló 3-szor kérdezi a Világügyelő férfit; Numi Tarem 3-szor vágja háza padlójához a feleségét; a fürdőhöz való víz a Világügyelő férfi házában 3 üstben forr, a forrást, amely 3-szor megindul, a Világügyelő férfi lecsendesíti. Az istentiszteleten 3-szor megfordulnak a bálvány előtt s befejezésül 3-szor a padlóra ütnek fegyvereikkel. A hőst a vízből egy csodamadár menti ki, amely 3 szárnycsapással érkezik oda. Az ősvíz 3-ik napján a tundra-halmán élő emberpárnak a víz mindenütt földdé változik. Az obi öregnek két bálványtemploma volt s mindegyikben 3—3 évenként tartózkodik. (Noviczky Grigorij, Rövid leírás az osztják népről, 1715. Idézve Munkácsi V. N. Gy. I. k. Kieg. füz., XCVIII.) Az osztjákok minden elhunyt családtag után bálványt készítenek; az ilyen bálványt 3 éven át házi istenségüknek tartják, 3 év múlva eltemetik. (Savrov körorvos naplója után írja Beljavszkij, Utazás a Jegestengerhez, 1833. Idézve Munkácsi V. N. Gy. I. k. Kieg. füz., CLXI.) Felsőszoszvai voguloknál a Nar-ajka bálványt minden harmadik évben elviszik a pelimi istenhez látogatóba. (*Gondatti.*) Az égi rénfalkában legel egy 3 éves réntulok és egy 3 éves jávor. A Világügyelő Férfi részére 3 évben egyszer minden vogul köteles áldozni. (Mindezekre vonatkozólag lásd Munkácsi V. N. Gy. I—IV. k., továbbá Tündér és ördögféle mythikai lények. Ethn. 1909. 213.)

Az ősidőkre oly sokszor visszamutató népmesékben nem egyszer 3 napig tart az esztendő. A hős 3-szori kiáltásra kap segítséget; 3 éjjel jön a királyfihoz szerelmese; 3-szor kell megölni a boszorkányt; 3-szor kell földhöz csapni az ellenfelet, pld. az óriást stb. (V. ö. Magyar Népköltési gyűjtemény III. és X. k.) Népszokásainkban is túlnyomó a 3-as. Göcsejben a lakodalom ősi szokás szerint 3 napig tart. A kikoszarozott legény az udvaron kalapját 3-szor földhöz vágja, hogy a leány 3 évig ne kapjon férjet. (Lásd bővebben Gönczi i. m. 13.)

⁹² Az egyiptomiak egyik istene 9-szer teszi meg egy éjjel az égi utat; a varázseszközöket 9-szer szokták kipróbálni. (Sethe i. m. 39.)

A görögöknél is elterjedt a 9-es szám tisztelete a 3-as mellett. Jellegzetes szokás volt a herosok korában a 9-ik évi ünnep; Delphiben, minden 9-ik évben nagy ünnepeket tartanak Apollo tiszteletére; a Baekhos mysteriumokban 9 napi bójt volt előírva. (Roscher, Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen, 10, 11. 58.) Hephaistos 9 évig kovácsolt Okeanos leányainál. (Ilias XVIII. é.) Mielőtt a görögök Trója alá vonulnak, egy sárkány megöl 9 madárfiókot és végül anyjukat; Kalkhas jóslata:

a görögök 9 évig hiába ostromolják Tróját s a 10-ikben beveszik; Odysseus 9 napig hányódik a tengeren, míg Kalypsó szigetére ér; (Odysseia XII. é.) Patroklos tetemét 9 éves irral balzsamozzák be; (Ilias XVIII. é.) Demeter 9 napig keresi leányát, Persephonét; Hephaistos tiszteletére Lemnos szigetén 9 napig minden tüzet eloltanak s az új szent lángot Delosból hozzák; Minos minden 9-ik évben egy szent barlangba vonul, hogy ott bölcsességet tanuljon; Herakles születését Hera kedvéért 9 nap 9 éjjel feltartóztatják; Meleagros a kalydoni vadászaton 9 nap vendégeli vadásztársait. A görögöknél temetés után a 9-ik napon van a sírnál főáldozat.

A r ó m a i a k n á l is gyakran előfordul a 9-es. Orvoslásban egyes gyógyerejű füvekből 9 részt kell venni s bizonyos varázsszövegeket 9-szer vagy 3×9 -szer kell mondani. (Roscher i. m. 65.) Szókás volt a Bacchus kultuszban 3 vagy 9 poharat kiinni. (U. o. 58.) A halottak tiszteletére Parentélia ünnepe 9 napig tartott. Az Athéne születésnapjára készített köpenyen 4 hajadon 9 hónapon át dolgozik. A Larvák és Lemurok ellensúlyozására május havának 3 éjszakáján 9-szer ismételték egy mondatot. Rómában gonosz előjelek esetén 9 napig tartó állami ünnepet rendeztek.

A z i n d e k n é l a Védákban a halotti ünnep 9 napon át tart. Lustrációkkor 9-szer, 27-szer vagy 81-szer kell bizonyos dalt mondani. (Roscher i. m. 64.)

A f i n n e k szokásaiban sűrűn van nyoma a 9-es és a 3×9 -es használatának. Ha a gyermek vánkosa alá keresztelés előtt 3-szor 9 éjszakára nedves szikláról vett 3 szilánkot s hozzá 3 nőstény hangyát tesznek, a gyermek mindenlátóvá lesz. Ha a táltos halála előtt nem ruhazza át másra a tudományát, 9 nap 9 éjjel a testébe szorul a lélek. (Krohn i. m. 182, 184.)

A m a g y a r o k n á l *Göcsejben* a mosdóvíz megigézésére a tűzhely 3 sarkából egy-egy darabkát levágnak s azt vízbe teszik, a vízből 3-szor 9 kanállal kimérnek egy másik edénybe, de nyomban vissza is mérik, ezután az edénybe 3 sziporka tüzet eresztenek, egyet a házi családra, egyet férfire, egyet nőre. (Gönczi i. m. 286—287.) *Debrecenben* a gyermek megrontása ellen 9 kútból hozott vizet használnak a fürdő készítéséhez s a vízbe 9 sírhalomból hozott földet tesznek; ha a szoptatós asszony emlője megdagad, 9 sírdombból vesznek egy-egy csipet földet s attól eloszlik a teje; kelés ellen a daganatot 9-szer kell körülkeríteni, a szemölcsöt cérnával 9-szer göresre körül kell kötni. (Ecsedi I. A kilences szám a debreceni ember babonájában, N. és Ny. I. 118—119.)

⁶³ Von einem Stamm im Torricelligebirge (Neuguinea) habe ich die Notiz, dass über 3 schon die unbestimmte Mehrzahl beginnt... Bei den Leuten von Léitere (Nordküste von Neuguinea zwischen Humboldt-Bai und Eitapé) stellte ich fest, dass man bis drei zählt, eine Menge von „vier“ wird als „mehrere“ bezeichnet. ... Bei den Bewohnern des Nassaugebirges, den Pesechems (an den Abhängen der Schneegebirge im Süden von Neuguinea), werden die über „drei“ herausgehenden Quantitäten aus den Bezeichnungen der ersten drei Einheiten zusammengestellt. Und zwar in der Weise: $4 = 2 + 2$, $5 = 3 + 2$, $6 = 3 + 3$. Daraus ergibt sich, dass man Stammzahlwörter nur von 1—3 besitzt, dass aber die Zahlbegriffe sich inzwischen schon bis 6 ausgebildet haben, allerdings ohne dass es in der jüngeren Zeit der Entwicklung zu einer Abschleifung der neuen Ausdrücke für 4—6 gekommen wäre. Gerade die Methode der Verdoppelung der primitivsten Quantitätsbezeichnungen vom 1—3 mag vielleicht zur Grundlage des sehr ver-

breiteten Sexagesimalsystems geführt haben, während die Methoden von Léitere die Keime zur Entstehung eines Vierer- oder Fünfersystems birgt“. (Thurnwald, Psychologie des primitiven Menschen, 272—273.)

⁶⁴ Így a görögöknél az Iliasban Asklepios fiai Podalir és Machaon szintén orvosok.

⁶⁵ „A régi birodalom idejében a legfőbb papi hivatal a királyi ház vagy magas hivatalnokok családtagjainak lett adományozva, sokszor nőknek is. ... a középbirodalom idejében... laikus nem lehetett többé pap... az egyes papok szorosabban csatlakoztak egymáshoz és egy külön osztályt, az úgynevezett papi kollégiumot szervezték.“ (Mahler: Ókori Egyiptom, 167—168.)

⁶⁶ „Az egyiptomi férfinak rendesen csak egy felesége volt, a kit „kedves feleség“-nek, a „ház úrnőjé“-nek szólítottak“ ... „Teljesen egyenrangú volt férjével“. ... „A gyermeket a legnagyobb áldásnak tekintették“. ... „Rendkívüli gondot fordítottak a gyermekek nevelésére“. (Mahler, Ókori Egyiptom, 112, 113, 121, 123.)

⁶⁷ „Az anyai családfának az örökösödési kérdésekben döntő szerepe volt“... „A családi összetartozandóságot az anya szerint határozták meg“. (Mahler, Ókori Egyiptom, 119, 122.) V. ö. Schmidt—Koppers Völker und Kulturen, 263—264.

⁶⁸ „A feliratokban is sok hely található, hogy a férj feleségét „kedves testvér“-ének nevezi“. (Mahler, Ókori Egyiptom, 120.)

⁶⁹ Így *Thét* és *Szokhit* istennő házasságából származott *Imhotpu* (Imhotep) „a gyógyító isten és varázspap, aki a szenvedőknek és panaszkodóknak álmokban jóslatokat mondott“. Ilyen *Ozirisz* és *Isisz* fia *Horusz* „bosszúállója atyja halálának és legyőzője Szét-nek“. (Mahler, Ókori Egyiptom, 148, 149.)

⁷⁰ Az egyiptomiaknál 3 gyümölcsöt vagy 3 követ kell bizonyos varázslatokhoz venni. Az olyan skarabeus, melynek fején 3-as paizs van, varázserővel bír (Sethe i. m. 37, 39.) A Kr. e. XVIII. sz.-ból való mesében Rá egyik papjának felesége 3 gyermekkel terhes s a jóslat szerint mindegyikből király lesz; (Mahler, Ókori Egyiptom, 290.) a „Mese a királyfiról“ című Kr. e. a XV. sz.-ból származó egyiptomi mesében a király fiának a jóslat szerint 3 féle állat: krokodilus, kígyó vagy kutya okozza halálát. (U. o. 115.)

A zsidóknál Ábrahám előtt 3 férfi jelenik meg; Isten Ábrahámától 3 esztendő üszöböl, kecskéből és galambból álló áldozatot kíván, stb... (Moz. I. K. XV. 9.)

A görögöknél már az Iliasban nyoma van annak, miként lép a 2-es elosztódás helyébe a 3-as szintézis. Azok, akik Zeusra, Heliosra, az égre és az alvilágra esküsznek Gaea nevét is ajkukra veszik s fekete juhokat áldoznak neki. (Ilias 3, 15, 30, 103, 258, 278.) A hold istennőjének Hekatének hármás ábrázolása a növekvő, a teli és a fogyó holdra vezethető vissza. Kronosnak 3 fia van: Zeus, Poseidon és Hades, akik egymás között osztják föl a világot; Zeus és Héra 3 gyermeke: Ares, Hephaistos és Hebe; Hyperion titán gyermekei Helios, Selene, Eos; a görögök törzsatyjának Hellennek 3 fia: Aiolos, Doros, Xuthos; Xuthos fiai Achaeus, Pelasgus, Phthius. *Hárman* vannak az alvilági bírák, a *Kyklopsok*, a *Moirák*, az *Erynnisek*, a *Charisok* (Spartában, Athenben csupán 2—2); *hárman* a *Gorgók*, a *Graeák*, a *Hesperidák*, a *Hárpiák* (eredetileg csak 2-en), a *Horák* (régebben csak 2-en, egy tavaszi és egy nyári, a római korban már 4-en). *Hárman* vannak eredetileg a *Muzsák* is és csak később lesz 9 a számuk. Argosban Poseidon 3 ágú szigonyával 3 forrást fakaszt a sziklából;

Kerberosnak 3 feje van, Gerionnak 3 teste és 100 nyáját 3 fejű kutyája őrzi; a kyklopsok Zeusnak villámokat, Poseidonnak 3 ágú szigonyt, Hadesnek láthatatlan sapkát (tehát 3 félét) készítenek; Agamemnon pajzsán 3 sárkány van, karkötőjén 2 fejű sárkány. Athénben a vádlottnak 3 kezet kellett állítani. Az új házaspár kalácsot, kenyeret és gyümölcsöt (tehát 3 félét) osztott meg egymással. (Fustel de Coulanges i. m. 54.)

A rómaiak ősi hagyomány szerint 3 néptörzs (Rannes, Tities, Luceres) keveredéséből keletkeztek. Alba Longának 3 tribusa volt. Alba Longa és Róma között az elsőségért a Curiatiusok és Horatiusok 3-as ikertestvérei küzdenek meg. — A papi kollégiumokban 3 a szent szüzek, a táncosok, a farkastestvérek, a madárnezők száma. (Mommsen i. m. I. 58.) Igen gyakoriak a hármas bizottságok és szövetségek (tresviri, triumviri.)

A germánoknál *Mannus*nak 3 fiától származnak az Ingaevones, Istaevones és Hermiones néptörzsek (l. Tacitust). A skandináv mitológia is tele van hármasságokkal: Bör ősembernek 3 fia van: Odin, Wili, We; az Ygdrasil fa gyökeréből 3 forrás fakad, a fa ápolása 3 nőóriásra, a *Normákra* van bízva: *Urd*, a mult, *Werdandi*, a jelen, *Skuld* a jövő istennőjére; Loki tűzistennek 3 szörnyeteg ivadéka: *Hel*, *Midgard kígyó* és *Fenris farkas*. — A *skytháknál* Targitaos őskirálynak 3 fia van. (Herodotos, IV. 8.)

Török népeknél a Kudatku Bilik szerint a nagy (a jó) Istennek, *Ülgennek* 3 fia: *Jamgir Akti* (Jasigan, a villámló), *Szaltigan* (a lengő) és *Timur Khan* (a vasfejedelem). (Vámbéry, A török faj, 141.). A föld teremtéséről szóló altáji mondában a sötétség országa 3 földréteg alatt van. (U. o. 161.) Az égbe távozott Isten helyett az embernek 3 jó szellem: *Japkara*, *Mandi-Sire*, *Sal-Jime* segít. (U. o. 165.). *Oszmán törököknél* a perik (tündérek) száma 3 (7 vagy 40.). (Mészáros, Az oszmán török nép babonái, 32.) A *mongolok* ősanynjának *Alan Goa*-nak 3 fia van. (I. J. Schmidt, Gesch. d. Ostmongolen und ihres Fürstenhauses, 59.) A *csuvasoknál* söráldozatok 3 sörös kupából isznak és 3—3 kanálnyi kását esznek; sörünnepkor 3 vödör sört adnak fel; az áldozati imánál 3-szor hajtának fejet. (Mészáros, A csuvas ősvallás emlékei 157—170, 186—187.)

Fin-n-ugor népeknél is gyakran szerepel a 3-as szám a téri viszonyok megjelölésére. *Lappoknál* 3 a jósjelek száma; (Krohn i. m. 166.). Orosz lappokról beszél Schnellmann, hogy bálványaik hármásával állanak; (u. o. 114—115.) svédországi lappok az áldozati húsrá 3 nyírfaágot helyeznek; (u. o. 116.) *cseremiszeknél* és *mordvinoknál* 3 kapuja van a szent helyeknek; (u. o. 38—39, 42.) áldozataiknál a főrendezőnek 3 sörfőző, 3 levesfőző és 3 kásafőző segít; (u. o. 159.) *permieknél* és *zürjéneknél* a húst 3 felé osztják. (u. o. 207.)

A vogul-osztják hősi regékben a téri viszonyokra és dolgokra vonatkoznak a következő 3-as kitételek: „3 lóval körülnyargaló Napasszony“, „3 deszka magasságú bálványsátor“, „a 3 ölnyi erdei bálvány 3 kiáltásnyi távolságra emelkedik“, „a ló egyet nyerít, a 3-szoros vasházat szétzúzza“, „véráldozatul 3 szarvas állatot, 3 patás állatot hozzatok“, „kis házörző ebem 3 helyen ugat, 3 helyen vonít“, „ha be akarok fogni, 3 hófehér rénökröt, 3 vörösés rénökröt, 3 tarka rénökröt fogok be“. A számüzött ember fia meséjében „3 leány galambképeben 3 gyertyát gyújt“, „az égatya, éganya és a Világügyelő Férfi 3 tájékra mennek szét“, „a Világügyelő Aranyfejedelem fehér, fekete és vörös lovon üldözi vadját“, „a szárnyas bálvány először fajt, azután nyúl, majd egér alakjában

iparkodik menekülni, de a hős 3 darabra vágja; a medvefiú meséjében 3 társ, 3 sárkány, 3 leány szerepel: a hóshöz ellenséges unokabátyai, „botos kezű 3 követet állítanak“. Az északi osztjakok férfi halott után szánhoz kötve viszik 3 legszebb, legkedveltebb rénszarvasát [V. N. Gy. I. k. Kieg. füz., CL. (Pallas)]. Az északi vogulok szerint 3 út ágazik szét a halottak birodalma bejáratánál. [V. N. Gy. I. k. Kieg. füz., CCXII. (Gondatti)]. Parapersex (a Világügyelő férfi) egy részben nyúl, egy részben egér, egy részben kis csuka alakjában megy; a Világügyelő férfit nagynénje neveli föl 3 kárászhalon; a Világügyelő férfi házigazdái rozsomák, farkas és medve képében jönnek elő; a lúd alakjában elrepülő férjet felesége 3 rőfnyi bottal s 3 arasznyi sarokkal készült cipőben keresi. Kaltés asszony 3 szárnyas ló hátán jelenik meg; a kondai nagyfejedelem az Egatyától aranyostort, aranyfokost és elevenítő vizet kér. (Minderre nézve lásd Munkácsi V. N. Gy. I—IV. k. — Pápai, A Reguly-féle osztjak hősí énekekről, — Munkácsi, A sámán istenídézés és bűbájosság, 164. — Munkácsi, Tündér és ördög-féle mithikus lények a vogul néphitben. Ethn. 1909., 83, 134, 206.

A magyaroknál Göcsejben az új pár egymás leveséből kölcsönösen 3 kanállal mernek, hogy békességben, szépen éljenek; (Gönczi i. m. 346.) a nyoszolyóasszony a templomból kijövő menyasszony után 3 pelyhet fú, hogy az asszony könnyen szüljön; (u. o. 313.) máshol ismét 3 búzszemről vagy falon talált borosta szőrről kell vizet itatni, vagy pedig 3 pókról 3-szor inni s a pókokat 3 irányba elereszteni; (u. o. 289.) jégeséskor 3 jégszemet dobnak a tűzbe, hogy a jégeső megszűnjék (u. o. 193.).

Délamerikában a bakaik teretmési mondájában a két főhős 3 fazekat talál. (Steinen i. m. (magy. átd.) 232—235.) Ausztráliában az a wabakalok a varázsló csonthoz úgy jutnak, hogy 3-an egy frissen hantolt síron alusznak. (Róheim, A varázserő, 56.)

Az egyiptomiaknál igen gyakori, hogy istenségeik hármasságokká egyesülnek. Thét és Szokhit istennő házasságából született Imhotpu; Osiris és Izistól Horus. A hármasságok 9-es istenkörökké változnak, a 9-es körök ismét továbbfejlődnek, 27 istent is látunk már a legrégebb idő óta egy csoportban, egy személyben működni a világ teremtésében. (Maspero i. m. 31.)

Babyloniában a világmindenséget 3 nagy régióra: levegő-, föld- és vízre osztották és ezek a 3 nagy isten: Anu, Bél és Ia kinyilatkoztatási helyei; ugyanezek 3 régióra osztották az eget is. (Mahler, Babylonia és Assyria, 273, 274.) Anu, Bél és Ia oldalán egy-egy női istenség is van: Anat, Belit és Dawhima, akik mintegy az ő visszatükröződések; (Maspero i. m. 132.) egy másik istenhármasságuk is volt: Szin a holdisten, Samas a napisten és Ramánu a levegő istene. (U. o. 134.)

A görögöknel Kronosnak és Rheának 3 fia: Zeus, Poseidon és Hades, 3 leánya: Hestia, Demeter és Hera. Az Iliasban és Odysseiában a Földre, Egboltra és Styx vizére esküsznek az istenek; későbbi korban Zeus, Poseidon és Demeter, vagy Zeus, Poseidon és Athene nevére; Kos szigetén 9 és 27 volt az áldozati bikák száma; (Roseher i. m. 11.) 9×9 a Poseidonnak áldozatul hozott bikák száma; 9 oltára van Dionysosnak. (U. o. 13.) 9 fejű a lernai Hydra; későbbi időkben 9 a Muzsák száma; az *alodák* (Othos és Ephialtes) 9 éves korukig 9 rőf magasságra és 9 rőf szélességre nőttek. Patroklos 3×9 trójai hőst öl meg; (Ilias XVI. é.) a rhodu-

siaknak 9 hajója van, Nestornak 90; (II. é.) a Hektorral való párviadalra 9 hős jelentkezik. (VII. é.) Az *Odysseiában* az elisiek 9 sűrű telepen laknak s Posidonnak 9 bikát áldoznak; (III. é.) Eumaios kondás az isteneknek szánt disznót 9 darabra vágja.

A rómaiak hármassége: Jupiter, Juno és Minerva. Sybilla 9 könyvéből 3-at, majd újra 3-at éget el. A halottnak 9 edényből adnak adományokat. (Roscher i. m. 64.) Az aratási ünnep 3-ik napján 27 ifjú s ugyanannyi leány adta elő a carmen saecularet.

Az i nd e k egyik régibb istenhármassága Indra az ég, Agni a tűz és Szurja a nap istene. (Szász K. A világirodalom nagy eposzai, I. 45.) A Veda irodalom letűnte után lép fel az újabb isten-nézet, amely a hármasságot Bráma a teremtő, Visnu a megtartó és Sziva a romboló nevek alatt személyesíti. (U. o. 46.) „Drei Schritte macht Vischnu, womit das Bild der Trimurti vorbereitet ist: Werden, Sein und Vergehen; Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft“. (Frobenius, i. m. 116.) Az ind hit szerint a Gangesnek 3 folyása közül az egyik az égbolton vonul keresztül (ez a tejút), a másik a földön, a harmadik az alvilágon. (Sakuntala, (ford. Fiok K.) 234.) 3 féle világ van: a föld, a levegő és a víz; 3 istenség: a Nap, a Hold és a Szél őrzi a 3 világot. [Nala és Damajánti, (ford. Fiok K.) 186, 188, 108.] Buddha tanítása 9 főrésze oszlik. (Roscher i. m. 64.)

A törökök közül az *oguroknál* a névadó ősnak, Ogur kánnak 6 fia van, akik közül 3-at keletre, 3-at nyugatra küld vadászni. Ogur kán népe, 6 fia után 6 törzsből áll. (Radloff i. m. XXII—XXIII., XXIII—XXVIII.) A föld teremtéséről szóló altáji mondában a tiltott fa gyümölcséből evő embernek 9 fia születik. (Vámbéry i. m. 161.) A föld teremtésénél keletkező csupasz ősfán Isten 9 galyat növeszt, a 9 galy alján 9 embert teremt s a 9 embertől 9 nép származik. (U. o. 158.) „Kinai forrásokból tudjuk, hogy az *ujgurok*nak eredetileg 9 törzsük volt“. (Németh Gy. i. m. 15.) Török népevek: *Üc-oguz* 'három oguz'; *Üc-karluk* 'három karluk'; *Tokuz-oguz* 'kilenc nyíl, kilenc törzs, kilenc oguz' (u. o. 39—40.). A *mongoloknál* a sámánkodás meghatározott módon minden hó 9, 19, 29. napján történik. (Vámbéry i. m. 149.) A *jakutoknál* Ai-Tojon főisten a 9-ik égben lakik. (U. o. 190.) A sámán köpeny cifraságait csak olyan kovács készítheti, kinek ősei már legalább 9 nemzedéken át folytatják e mesterséget. A *burjátok*-nál a sámán énekekben Bozintoj-nak, az égi kovácsnak 9 fia van. (Alföldi A. A tarchan méltóságnev eredete M. Ny. XXVIII. 214.) *Csuvasoknál* az új sör megáldásakor 9 poharat töltenek meg sörrel; (Vámbéry i. m. 578.) A javas a beteg fejét 9-szer, (11-szer, 40-szer, 41-szer, 77-szer) keríti meg. (Mészáros, A csuvas ősvallás emlékei 272.) *Kirgizeknél* a menyasszonyt 9 tál és 9 csésze enivalóval kell kiváltani; a vőlegény apja a menyasszonyhoz 9 személyt küld, akik az ajándékokat viszik. (Vámbéry i. m. 295., 296.) A versenylovglás (kosturma vagy esapan) díja 1-szer, 2-szer vagy 3-szor 9 féle szokott lenni; (u. o. 229.) a különböző büntetések „egy, két vagy három toguz-ból, azaz egyszer, kétszer vagy háromszor kilenc kisebb vagy nagyobb állatból“ állanak. (u. o. 370.) *Özbegeknél* a kalim 9 ló, juh vagy teve. (U. o. 445.)

A magyar néphit is sokat megőrizhetett az ősi szokásokból, így *Göcsej*-ben az igézés elleni vízből 3×9 kanállal merítenek; 9 fehér szemet tartalmazó babhüvelyből 3-at tesznek egy tányérba s a reáöntött vízzel itatják a beteget. (Gönczi i. m. 286—288.) Lehet, hogy a magyarság régi kulturáját őrzik az általuk annak idején szolgáskorba helyezett népek. *Besztercevidéki oláhok*-nál minden

mondást 9-szer kell ismételni; (Filimon A. A besztercevidéki oláh ráolvasások és rontások, 95.). Szemfájáskor a ráolvasást naponként 3-szor kell ismételni 9 napig; (u. o. 349.) egy rontásban 9 kovács készítette és szerepel náluk. (U. o. 284.)

⁷² Orbán i. m. 19.

⁷³ A lefelé haladó, regresszív számjátékok ritkábban fordulnak elő, (3 öl—2 öl, 4 öl—3 öl, 5 éjjel—4 éjjel, 5 kurjantás—4 kurjantás, 5 nyuszt—4 nyuszt, 6 nyuszt—5 nyuszt, még ritkábban 20 nyuszt—10 nyuszt), a 7-es és 6-os számok viszonyítása azonban *aránytalanul gyakori* (7 erdei hegy—6 erdei hegy, 7 köz—6 köz, 7 zug—6 zug, 7 szökés—6 szökés, 7 ugrás—6 ugrás, 7 lány—6 lány, 7 szoros lakat—6 szoros lakat, 7 nap—6 nap, 7 araszos fog—6 araszos fog).

⁷⁴ A 7-es szám ingadozó, egyszer negatív, máskor pozitív szerepével találkozunk a sémi hitmondában is. (Isten 6 nap alatt teremti a világot, 7-ik napon megnyugszik.) Hasonló ingadozás észlelhető nem csupán a 6-os és 7-es között, hanem a 8-as és 9-es között is egyes árja nyelvekben. (V. ö. a 41-es számú jegyzettel.)

⁷⁵ A *vogul-osztják* énekekben ugyan gyakorta előfordul a 3-as, 5-ös, 10-es, 20-as, 50-es és 100-as szám a *sok, rendkívüli, nagy, hosszú, messze* jelzésére, de mégis a 7-es szám az, amellyel legtöbbször találkozunk, elsősorban mint a *sok* időnek és a hosszabb tartamú cselekvéseknek a kifejezésével: „7 éjjel 7 nappal imádkoztak“, „7 kakuk 7 éjjen 7 napon át énekel“, „7 napi járóföld“, „7 napon vagy 7 éjjelen át eveznek“, „Nom Torem atyjához 7 hetes hőségért kiáltottak fel“, „7 tél 7 nyár múlva fölkelek (mondja a haladókló hős), évét számítva 7 éven át, esztendőjét számítva 3 esztendőn át“. *Rendkívüli* cselekvésre vonatkoznak: „7 legyintés“, „7 harc“, „7 fogadás“, „7 jeles főhajlongás“, „bálványnak 7 fogása“, „istennek 7 fogása“, „ördögi 7 fogás“, „istent megindító 7 beszéddel“, „napraforduló 7 fordulattal forogja körül a 7 tájú szentföldet“. Végül a téri *nagyság* kifejezésére szolgálnak a következők: „7 fekete sas röptényi magasságban“, „7 ölnyi hajfonat“, „7 felé szakítódott szét a csontja“, „7 felé szakítódott a húsa“, „az ezüstsarkú 7-ik ajtót 7-té nyitotta ki“, „7-szeres vaslánc“, „7 lépesőjú tiszta ezüst szent oszlop“, „7 felől szorongatott állat“, „7 létra magasságú táltos ló“, „7 lángú tűz“, „7-té álló tűz“. (Lásd Munkácsi V. N. Gy. I—IV., — továbbá Patkanov, Pápay, Reguly munkáit.)

Az egyiptomiaknál 7 évig kell valamire a mesében iparkodni. (Sethe i. m. 35.) Tosortos király alatt 7 évig maradt ki a Nilus áradása.

A zsidóknál az özönvízkor Isten 7 napos esőt bocsát a földre; (Moz. I. k. VII. 4.) Jákob 7 esztendeig szolgál Leáért és ismét 7 esztendeig Rákhelért; (Moz. I. k. XXIX. 18—30.) Salamon a templomot 7 évig építi; (Királyok k. I. k. VI. 37.) Lábán 7 napi járóföldre üzi Jákobot. (Moz. I. k. XXXI. 23.)

A görögöknél Odysseus 7 évet tölt Kalypso szigetén; Menelaos 7 évi bolyongás után tért haza; Tiresias 7 emberöltőt él; Athene Arest úgy vágja meg egy sziklával, hogy teste 7 lánc földön terül el.

A polinéziaiak vándorlási mondájában az Újzéländba való hajózásra 7 csónakot építenek; (Andrian Werburg Prähistorisches und Ethnologisches, 346.) egy újzéländi mondában a főnök 7 nap 7 éjjel vitorlázik. (Grey, Polin. Mith. 130.)

Az északamerikai omahák szerint a Missouri folyóban 7 fejű sárkány él. (Roheim, A varázserő, 111.)

Csuvasoknál gyakran mondják káromkodásként: „7 föld fenekére menj“, „7 kötőfék hosszút menj“.

A magyaroknál Göcsejben a lecsapott menykőről azt hiszik hogy 7 öltre fut le a földre és csak 7 év múlva a föld színére. „Hetedhét ország“ a messzeség kifejezése.

⁷⁶ Ilyen progresszív irányú ismétlések például: „2 szökkenés—3 szökkenés“, „3 kurjantás—4 kurjantás“, „4 öl—5 öl“, „4 kurjantás—5 kurjantás“, „5 éj—6 éj“, „6 zug—7 zug“. Elég gyakori az 5-ös a 10-essel: „5 nyuszt—10 nyuszt“, „5 részű részes vánkos—10 részű részes vánkos“, „10 fogú fogas száj—20 fogú fogas száj“, „10 férfias halászflekezet—20 férfias halászflekezet“; egy mesében a 20—40—80-as is előfordul. (Munkácsi V. N. Gy. IV. 348.)

⁷⁷ Lásd Munkácsi B. *Medvénekek* III. k. 1. füzet; *Életképek* IV. k. 1. füzet.

⁷⁸ „A napok és éjek váltakozása után a legszembeötlőbb égi jelenség a Hold változatainak jelensége. Eme változatok ciklusának azon felül még az a jó oldala is van, hogy elég rövid arra nézve, hogy az időtartamok kényelmes beosztására szolgáljon. Midőn több indiántörzs valamely közös vállalatra szövetkezett, a találkozás megállapított jele valamely holdtölte volt, a melyet jó elnevezéssel kitértek“. (Houzeau, *A csillagászat történelmi jellemvonásai*, 65.)

⁷⁹ „Peruban az inkáknak 9 napos hetük volt; három ilyen hét adta az ő 27 napos hónapjukat“. (Houzeau i. m. 383.) V. ö. Röck, *Das Jahr von 360 Tagen und seine Gliederung*, 267; „*K. v. Spiess* (62, S. 227) hat nachgewiesen, dass die alte, bei den meisten Völkern des Indogermanischen Sprachstammes (Kelten, Germanen, Italiker, Iranier, Inder) nachweisbare Einteilung des Monats in 3 neunächtige Woche u. a. in der römischen Beschwörungsformel „*ternoires*“ (bei Ovid, *Metamorphose*, XIV, 58) nachwirkt. *H. Lessmann* (33, S. 281 f.) weist darauf hin, dass der Ausdruck „*nonae*“ noch durchschimmern lasse, dass dem altrömischen Kalender ursprünglich die Neunerwoche zugrunde lag“. — U. o. 266. „Die deutliche Gliederung des theoretischen Monats in einen Monatskörper von 3 mal 9 Nächten und die eine Tarnzeit von 3 Nächten ist schon für die germanische Bronzezeit gesichert. Zeugnisse dafür sind zwei Bronzezierstücke aus germanischen Gräbern, von denen die eine, eine Zierscheibe aus der Zeit der Bronzezeitstufe V nach *Montelius*, d. h. nach 1000 v. Chr. stammende mit Darstellung von 3×9 Spiralen im Kreise und drei Spiralen am unteren Rande zuerst von *Ed. Beninger* als Kalenderscheibe erkannt wurde (1, S. 115—120).“

⁸⁰ Röck írja (i. m. 258.): „Unter den verschiedenen Gruppen von Tagen, wie sie zu Zwecken der Wahrsagekunst auf der Grundlage des sogenannten Wuku-Zyklus von 210 Tagen auf Java und Bali seit alters im Gebrauche stehen, ist hier die dreitägige Gruppe (*trivara*) beachtenswert, deren einzelne Tage die Namen *dora*, *weja* und *bjantara* führen. (Ginzel, 13, I, S. 419). Die dreitägige Gruppe ist meines Erachtens, wie auch einige andere „Wochen“, als Relikt einer alten Kalenderrechnung zu deuten, die bisher unbeachtet geblieben ist, obwohl sie eine Sonderuntersuchung verdiente. Die dreitägige Gruppe (vgl. Termine von „drei Nächten“ in irischen Gesetzesstellen; die Gastfreundschaft war beiden Kelten und wohl auch bei den Germanen „drei Nächte“ üblich. *Ginzel* 13, III, S. 77) oder, wie ich sie kurz nennen will, der „Dreier“ scheint mir kulturhistorisch deshalb von besonderer Bedeutung zu sein, weil er für einzelne Kulturkreise die ethnologisch älteste Woche darstellt“. V. ö. Nilsson, *Primitive Time-Reckoning*, 12: *The Comanche Indians*

reckon the days in 'suns' and in an Indian hieroglyph from the northern shores of Lake Superior the duration of a three 'days' journey described is expressed by three circles, i. e. three suns. The western tribe of the Torres Straits reckons time in 'suns' days".

⁸¹ „Az irtisi osztják hagyományos népköltésben: *kāt tābet* „vierzehn“ (tkp. „zwei sieben“ e. h. *ńeda ıat-joń*), *ıūdem tābet* „einundzwanzig“ (tkp. „drei sieben“ e. h. *ıōs-ei*), *tābet tābet* „neunundvierzig“ (tkp. «sieben sieben»). Patkanov: Irtisch-Ostjaken I:39. Idézve Munkácsi B. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben, 339. — Lásd u. o. 340—341.: „a finn-magyar nyelvekben... tényleg kétféle külön „*hét*“ számnév van... az egyik jelesen az osztják *labet* (sabet), vog. sat s magy. *hét* alapalakja az indogermánóság területéről való, ... e számnévnek éppen időmérő jelentése okozta annak átvételét, természetesen a megvolt eredeti ugor számnév (f. *seitsemä*) mellé.“

„Unser heutiger Begriff, „Woche“ bedeutet in den germanischen Sprachen soviel wie „Wechsel“ und war (nach Weinhold, 64) der Ausdruck für eine jener Fristen bei den Germanen, vielleicht einer 14 tägigen, worauf die alten germanischen Gerichtsfristen von 14 Nächten hinzudeuten scheinen“. (Röck i. m. 529.)

„Das Englische bewahrt noch eine Erinnerung an diese älteste Art der Zählung von Zeiträumen, wenn es für 14 Tage *fortnigh* und (schon veraltet) für 7 Tage *sennight* gebraucht“. (Feist i. m. 261.)

⁸² A zsidóknál József 7-ed napig siratja apját; (Móz. I. k. I, 10.) Isten meghagyja, hogy a zsidók husvétkor 7 nap egyenek kovásztalan kenyeret; (Móz. II. k. XII. 15.) a papok felszentelésének 7 napon át kellett történnie; (Móz. II. k. XII, 15.) bűnökért való megtisztulásért 7 napon át kellett áldozni; (Móz. II. k. XXIX. 37.) bélpoklosokat 7 napra el kellett különíteni; (Móz. III. k. XIII. 4.) husvétől 7 hétre kell aratáshoz fogni; (Móz. V. k. XVI. 9.) Jerikő 7 kürtös pap 7 napon át 1-szer, 2-szer és végül 7-szer kerüli meg s ekkor leomlanak falai. (Jozsua II. 22.)

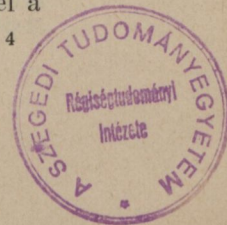
A görögöknél a 7-es számnak mindenekelőtt az Apollókultuszban volt igen nagy szerepe. Az apollói ünnepek mindig 7-ik napra, 7-ik hónapra vagy 7-ik évre esnek; (Roscher i. m. 4—7.). A plateaiak kis Daedalus ünnepe 7 évenként ismétlődött; Aegistos 7 évig uralkodik Mykenaeen; Atheni hadsereg sohasem indult hadjáratba a hónap 7-ik napja előtt. (Fustel de Coulanges i. m. 31.)

A rómaiaknál, ha valaki meghalt, ciprus és fenyőgalyakat helyeztek a ház elé 7 napig; a Saturnáliák 7 napig tartottak; a meghalt császár viaszképe 7 napig volt kitéve a ravatalon.

A török népek közül a *kirgizeknél* a fiút 7 éves korában metélik körül; (Vámbéry i. m. 270.) *csuvasoknál* a nagy halotti tort a 7-ik napon tartják; a déli csuvasok szerint a lélek a halál után a 7-ik napon hagyja el a testet. (Mészáros, A csuvas ósvallás, 56.)

A magyaroknál Göcsejben azt tartják, hogy a föld sarkát tartó 4 cethal minden 7 évben megfordul s akkor földrengés keletkezik; (Gönczi i. m. 181.) 7 egymásután következő újholdra Úrnapiján kell templomba vinni az egérfarkú gyökeret s akkor az illetőt nem fogja a puskagolyó. (U. o. 252.)

⁸³ Az egyiptomiaknál a 7-es rendkívüli szerepet vesz és háttérbe szorítja a 4-est. Így a régi templomi ceremóniáknál 4-szer, a későbbieknél 7-szer kell a szent tehenet körüljárni; 7 isten és 7 kígyó fordul elő a halott alvilági útjában; 7 tündér szerepel a

mesékben; egy varázsigében 7 isten van, akik a földet teremtették; a varázslásban 7 csomót kell egy amulettel csinálni és egy varázsigét 7 kő, 7 aranygolyó és 7 lenfonál fölött kell mondani: 7 a szent olaj vagy balzsam. (Mindezekre lásd Sethe i. m. 32, 34, 35.)

A babiloniaknál a 7-es szám különösen uralkodó: 7 a rossz szellemek, a világrészek, a zónák, a szelek, a fémek, a színek száma; 7 részre tagolódik az alvilág. A varázslásokban a 3-as mellett mindgyakrabban előfordul a 7-es szám is. (Adrian Werburg i. m. 347—348.)

A zsidóknál Bálám 7 oltárt készített s 7 tulkot és 7 kost áldoz; (Móz. IV. K. XXIII. 1.) Ahasverus királynak 7 hoptestere van s Eszter mellé 7 szolgálóleányt ad; (Eszter I. 10, II. 9.) a fáraó 2 álmod lát: 7 kövér tehenet elnyel 7 sovány és 7 teljes gabonaszemet elnyel 7 vékony, — megfejtése: 7 kövér és 7 sovány esztendő következik egymásra. (Móz. I. k. XLI. 45.)

A görögöknél igen régi a rhodosi monda Helios 7 fiáról és 7 leányáról; Selénének, a hold ősi istenmőjének Athénben 7 tehenet áldoztak; Heliosnak 7 ökör- és 7 juhnyája van; Apollo és Artémis egyesült kultuszában a kórus 7 fiúból és 7 leányból állott; a Hekate-Selene-Persephone kultuszban 7-szeri mosdás volt előírva és 7 imát kellett mondani. (Roscher i. m. 20—21.) Jasonnak és Medeának 7 fia és 7 leánya, Aeolusnak és Nestornak 7 fia van; Eetionnak, Cilicia királyának is 7 fia. Agamemnon 7 várost ígér Achillesnek váltságul; ugyancsak ő ígér 7 triposzt és 7 rableányt is. A thebai 7 vezér harcát felváltja a 7 epigon harca; Athénben 7 a törvényekre felügyelő hatóság száma; 7 a görög bölcsek száma.

Róma a 7 halmon épült; Rómának a hagyomány szerint 7 királya volt.

Az indek hite szerint a föld 7 nagy szigetből áll; [Sakuntala (Ford. Fiok K.) 264. — Pott. i. m. 27.] 7 világrész van, 7 ember-race, 7 szent folyó. (Roscher i. m. 87.)

Eszakáziában a török népekre rendkívül jellemző a 7-es, amely a 2-es és a 3-as (illetve a 9-es) mellett az ethnos legfőbb száma. A világ teremtéséről szóló mondában az ördög 7 állatot teremt. *Kirgizeknél* a 15 éves ifjúnak már tudnia kell a 7 őst (dseti ata = 7 atya) neveit; (Vámbéry i. m. 273, 345.) kazak közmondás: „aki nem ismeri 7 apját, az hitehagyott“. (U. o. 357.) *Csuvasoknál* az alvilágnak 7 vagy 9 régiója van. (Mészáros, A csuvas ősvallás emlékei, 56.)

A vogul-osztjokoknál rendkívül nagyszámban találunk kifejezéseket a 7-esre: „aranyosvizű 7 tó“, „lúdbukdácsoló 7 patak“, „7 tenger fenekéről aranyos hátú 7 vízbogár“, „7 méhbeli 7 magzat“, „7 Taremfí“, „vastestű 7 menkw“, „7 óriás“, „7 vastestű fejedelemlős“, „Viharisten 7 fia“, „Numi Tarem vasat készítő 7 kovácsa“. A kériók a fejedelem 7 fiának 7 páncélt és 7 kardot visznek. Egy irtisi osztják regében a menyasszony 7 inget, 7 posztóruhát ölt fel. (Lásd Munkácsi, Tündér és ördögféle mithikai lények a vogul néphitben, továbbá Pápay és Patkanov munkáit.)

A magyaroknál Göcsejben igézés elleni mosdóvíz készítésére 7-ik gyermekül született nő alkalmas; (Gönczi i. m. 286.) ahová Gyertyaszentelőkor besüt a nap, oda még 7-szer beesik a hó; (u. o. 231.) az úton levő tüskét félre kell dobni, mert aki ezt nem teszi, 7 bűnével több lesz, holott ha eldobja, bűnei 7-tel kevesbednek. (u. o. 280.)

⁸⁴ A 7-es szám szentségével függnek össze a 7-es sokszorosai.

Az egyiptomiaknál az elátkozott hercegről szóló mesében 70 ablaka van a háznak és ezek 70 rőf magasságban vannak

a föld színétől; egy varázsszöveg 77 istenről beszél s ugyanebben a szövegben a levegő istenének 77 szeme és füle van; 770 rőf hosszú az a hajó, amelyet az istenek a napisten halott fiának égi útjára ácsolnak; az emberi nem megsemmisítéséről szóló monda szerint 7000 korsó sör kellett a vérszomjas „Napszem“ megrészegítésére; az alvilágban Osirist 14 darabra vágják; az alvilág kapuinak száma 21; a halott bíráinak száma 42. (K. Sethe i. m. 36—37.)

Az indeknel igen gyakran mágikus erővel bír a 7-es vagy a 3×7-es. (Andrian Werburg i. m.)

A zsidóknál Salomonnak 700 felesége van.

A görögöknel Spártában a helotának férfi után 70, asszony után 7 *medimnus* árpát kellett fizetnie.

Középázsiai törököknél a kalimnak, vagyis a leányért való vételárnak 7, 17, 27, 37, 47, 77 darabból kell állnia. (Vámbéry i. m. 278.) *Kirgizeknél* ugyanigy van. (Brehm i. m. 288.) *Csuvasoknál* az égnek 17 régiója van, világ 77 van, tenger is 77. (Mészáros, A csuvas ősvallás, 56—58.) *Mordvinoknál* az ördög az ember teremtésére 77 féle földet vesz. (Dänhardt i. m. I. 95.) Az orchoni feliratban (I—II, 10, 11 skk.) olvashatjuk a következőket: „Atyám, a kagán tizenhét emberrel kivonult... midőn összegyűltek, hetvenen lettek... hadát vezetve embereket gyűjtött s őket összetartotta. Hétszáz férfi volt már összesen“. (Idézve Németh i. m. 13.) *Magyaroknál* nyavalya és hideglelés 77 féle van. (Gönczi i. m. 288.)

⁸⁵ „Igy például a Társaság-szigeteken a Hold járása szembeötlőbb, mint a Napé. Tahiti bennszülöttei, jóllehet, hogy már némi civilizációjuk volt, az időtartam mérésére nem is használtak egyebet a holdváltozásoknál. Voltak hónapjaik, de nem voltak éveik. Sőt eme hónapoknak hossza is bizonyos értelemben határozatlan maradt. Eme szigetlakók 29 rendes napot számláltak, melyek mindegyikének külön neve volt, mert a hetet nem ismerték. Aztán a 29-ik napon az Ujhodat lesték. Ennek akár a 29-ik, akár a 30-ik napon való előtünte a következő hónap kiinduló pontjával szolgált. Nem volt tehát formasierinti naptárunk, hanem egyszerű idő-megállapításuk, miként ezt Afrika fekete bennszülötteinél csaknem mindenütt megtaláljuk“. (Houzeau i. m. 68—69.)

„Die Anzahl der indischen Mondstationen betrug bekanntlich in älterer Zeit, in der Zeit der Vedas, 27 und wurde erst später durch das *Naksatra abhijit* auf 28 erhöht, ... „Die Araber unterschieden gleich den Iraniern und den Chinesen 28 Mondhäuser“. (Röck, i. m. 261.)

⁸⁶ „Igy például Görögországban Herodotos idejéig 12 harminc napos hónapot vettek fel“, „Egyiptomiak és a görögök, miként a khinaiak a dekádát használták, melynek az a jó oldala volt, hogy a 30 napos hónapot pontosan osztotta fel“; (Houzeau i. m. 164. és 382. V. ö. Sethe i. m. 27.)

⁸⁷ „Vannak tisztán holdjárású naptárak, melyek egészben véve a legrégebbek“; ... „A holdjárású naptár alapelve az, hogy váltakozva 29 és 30 napos hónapokkal a holdváltozásokat tizenkettesével csoportosítsa; a periódus tehát 354 napos. ... Azon félművelt népek közé, melyeknek többé-kevésbé szabályos holdjárású naptárak volt, kell számítanunk Kelet-Azsia szigeteinek különböző törzseit és Amerikában a peruiakat is. Az utóbbiaknál az egymásra következő tizenkét holdváltozásnak külön-külön neve volt, de a napoknak nem volt nevük. ... Azok a népek, melyek a tisztán holdjárású naptárnál maradtak, vagy ténitővidéki lakók voltak, mint például a peruiak és az ausztráliaiak, vagy pedig olyanok voltak,

kik gyümölcs-tenyésztéssel és földműveléssel csak mellesleg foglalkoztak, és miként az arabok és tatárok, első sorban nyájaik tejével és húásával tartották fenn magukat.“ (Houzeau i. m. 150—151.)

⁸⁸ Az *egyiptomi* mesékben a király 30 évig ült a trónon; a mesebeli kígyó 30 rőf hosszú. (K. Sethe i. m. 40.) A *görögöknél* az Iliasban Askalapos és Jalmen (Ares fiai) 30 gályát vezetnek s ugyanannyit Heracles fiai Pheidippos és Antiphos és Asklepios fiai Podaileiros és Machaon. (II. ének.) A vad teumessusi rókát minden 30-ik napon egy-egy gyermek feláldozásával kellett megkérlelni. Spárta-ban az öregek tanácsa 30 tagból állott. A házasságnál szereplő tanúk száma is 30 (eredetileg 20. Platon Legg. 6, 775. Athén 6, 45, 245). A *rómaiaknál* az áldozatok váltságául 30 kákából font bábút dob-nak a Tiberisbe; 30 a latin szövöttező községek száma; A comitia curiata határozatához 30 curia szavazata szükséges. A javasolt törvényt régebben 30 nappal előbb kellett kihirdetni. A *vogul-osztják* hősi regékben is gyakori a 30-asnak mint kerek számnak a használata, ami arra mutat, hogy az idők folyamán ők is áttértek a 30-apos holdhónapra. Nagyon sok ilyen kitétel található náluk: „30 folyóparton 30 folyóvonalon“, „30 házzal bővelkedő (teli) falum“, „30 gerendájú gerendás ház“, „30 rőf vászonból varrtak neki inget“, „a magam szerezte 30 rénborjúcska“, „30 öles kötelei vett elő“, „30 nyírfa takarójú asszony“ stb. — A Világügyelő férfi 30 év óta készíti a vízözöntől megmentő hajóját; „a tüzmókás öreg már 30 éves, de házon kívüli vidéket még nem látott. (V. N. Gy. I. k. Kieg. füzet, CCCLXXVI. — II. k. 2. füzet 043, 072, 080, 081, 083, 0184, 0207, 0225, 0343. — III. k. 1. füzet 215, 219, 226. — IV. k. 1. füzet 93, 132, 139, 157, 211, 309.)

⁸⁹ A *görögöknél* 12 a főistenek száma. A Titánok is 12-en vannak, 6 férfi és 6 nő. Az Iliasban a salamisieknek és az ithakabelieknek 12 hajója van; Zeus és a többi isten 12 napra megy az aethiopo-khoz vendégségbe; Priamos palotájában 12 tetőzött kiesiszolt köszoba van; Hektor föl hívja anyját, hogy Athéne oltárára 12 tulkot igérjen; Agamemnon Brizeisért 12 mént igér váltságul; Achilles 12 várost vesz be; Diomedes 12 thrákot öl meg; Agamemnon pajz-sán 12 aranyesik tarkállik; Iphidamas 12 gályával jön a trójaiak segítségére; Nelusnak, Nestor atyjának 12 fia van; Achilles 12 trójai ifjat élve elfog és föláldoz Patroklos temetésén; Hektor 11 nap he-ver temetetlen, 12-ed napon az istenek megszánják. Antinoos Pene-lopeióának 12 csattot ajándékoz; 12 asszony öröl gabonát a kérők-nek. Homérosnál $2 \times 6 = 12$ a Niobidák száma, későbbi költőknél már 2×7 a számuk, ami megfelel annak, hogy az év 12-es elosztása ko-rábbi keletű a görögöknél, mint a *hét* és a *hebdomas* használata. (V. ö. Houzeau i. m. 382.) Scyllának 12 lába, 6 nyaka és 3 sor foga van; Od. 12, 89.) Aeolus szélistennek 6 fia és 6 leánya; (Od. X. 1. skk.) Athénben a szelek száma 12, majd 24; Athén ős királya Kekrops 12 részre osztja a várost; az achajai szövetséghez 12 város tartozik; a pylae-delphii szövetség 12 törzsből állott. Athéne szentélyében 12 szent olajfa. A *zsidóknál* Jákobnak 12 fia, innét Izrael 12 törzse, Izmaelnek szintén 12 fia. A *rómaiaknál* „a tizenkettes szám alapján szervezvék épen a legrégibb latin papságok, a Saliusok és az Arvások kollégiumai, valamint az etrusk városi szövetségek. A tizenkettes szám uralko-dik a római súlyrendszerben, melynek fontja (libra), s a hosszmér-tékben, melynek lába (pes) tizenkét részre szokott osztatni“. (Momsen i. m. I. 274.) Tizenkét táblára íratott a törvény. (Momsen i. m. II. 55.) Az etrusk istenségek száma 6 nő és 6 férfi. Jánusnak min-den hó első napján 12 oltáron áldoztak. A konzulok kíséretéhez 12—

12 liktor tartozott, a decenvírek mellett ugyanannyi. — „A napi időszakaszt még most is a khaldeai tizenkettes rendszer szerint osztjuk fel. Ebben 12 óra volt, mert a dodekatemóriáknak egymásra következő felkelte után indultak. De mivel ezek az időközök kissé nagyok voltak, dupla órákat csináltak belőlük, s így azután később 24 részt számláltak. Alaposan felismert dolog, hogy a nap tizenkettes felosztása akkádi eredetű, és hogy időszámításunk előtt húsznál több évszázadra vezethető vissza“. (Houzeau i. m. 138.)

⁹⁰ „A mezei munka állandó szabatossággal volt beosztva. Az egyiptomi hónapok három négyes-csoportot alkottak, melyeket annak sora szerint az áradás, a magvetés és az aratás jellemzett . . . Az egyiptomi hónapok 30 naposak voltak és három tizedre voltak osztva; öt pótló (epagomén) nap 365 napra egészítette ki az esztendő“. (Houzeau i. m. 152—153.) „Az egyiptomi naptár után a legrégebb napjárású naptár nyilván az akkádiaké. Ebben oly idők nyomaira akadunk, melyekben még haboztak, vajjon a Nap vagy pedig a Hold járását vegyék-e fel mértékül. Valóban, ebben is az év 12 hónapból állott, melyek miként az egyiptomiak, 30 naposak voltak, de az epagoménak hiányzottak, tehát az év a kelleténél észrevehetőleg rövidebb volt. Mindazonáltal mégis helyreállították az egyensúlyt más módon: hat-hat év elteltével egy-egy hónappal megtoldották az évet. Ez a rendszer tehát 366 napos esztendőket adott, melyek az egyiptomiaknál még kevésbé szabatosak voltak. De azért mégis rátaláltak a dolognak egy jó oldalára: rátértek vele a tizenkettes rendszerre, mely a régi Mezopotámiát annyira jellemzi. Az éveket először 12 évi, azután pedig 120 évi periódusokba foglalták össze. . . Más helyeken majdnem valamennyi ó-kori népnél a 365 napos hozzávetőleges évet használták legrégebben. A történelmi idők kezdetén rája találunk a perzsáknál, kik azt aránylag közelmult időkig tartották meg. Miként az egyiptomiak, úgy ők is 12 harmincnapos hónapra osztották az éveket, melyekhez 5 epagoménát függesztettek“. (U. o. 156.)

Északi népeknél a hold változásai nem figyelhetők meg oly pontosan, mint a mérsékelt égöv lakosainál. A grönlandi eszkimóknál „nyáron ugyanis a folytonos nap miatt a Holdat csak nehezen és ritka időközökben lehet észrevenni; így azután a hónapok határai bizonytalanokká válnak és az ember az idő folyásán csakis a sziklák délből vetett árnyékának hossza révén igazodhatik el. Ilyenkor a fókák, a nyári halak és a madarak vándorlása hozza hírül eme szerencsétlen vad törzseknek, hogy megjött az ideje, hogy felszedjék sátraikat és lakásaikat téliesen rendezzék be“. (Houzeau i. m. 148—149.) A csuvasoknál „a hónapok számának és időtartamának ma már nem a hold a mérője náluk, hanem a föld megművelése, és a mezei munka egyes fázisai. Eszerint a hónapok száma is vidékenként különböző, 15, majd 13, s csak újabban az orosz naptár megismerése szállította le a hónapok számát 12-re“. (Mészáros, A csuvas ősvallás, 61.) Az északi csuvasok 13 hónapot ismernek. (U. o.) Ugyancsak 13 hónapot ismernek a Tawda, Konda és Loswa folyó melléki vogulok, az ugor osztjákok, a jenísszei osztjákok, a minuszki tatárok, a karagasszok, a burjátok, a centrál-eszkimók. (Nilsson i. m. 174—177, 183.) 11 hónapjuk volt az Amur melléki tunguzoknak, 12 hónapnevük volt az osztják szamojédeknek, a jakutoknak, a kamesatkai itälmeneknek, az ainoknak, az aleutoknak, a korjákoknak, a Behring-szorosi eszkimóknak. (U. o. 178—182.)

⁹¹ „Huszonkét vagy talán huszonnégy századdal időszámításunk kezdete előtt az akkádiaknak volt holdszármaszása hét napos

periódusuk. A holdváltozás tartamában egymás után négy ilyen periódust számláltak, azután, hogy a hónap teljes legyen, két kiegészítő napot csatoltak hozzájuk, s ezután a számlálást előlről kezdték. Tehát náluk nem egyvégtiben való mérésnek egysége forogott szóban, és különben is az ő hét napjuknak nem volt bolygóneviük. Úgy látszik, hogy a zsidók olyas kezdetleges körülmények között vették át Mezopotámiától a hebdomast, mellyel réges-régen éltek. A napokat nem jelölték bolygó-nevekkel, hanem sorszámozásukra szorítottak. ... Az igazi hetet ellenben az jellemzi, hogy a napokat a bolygóktól tették függővé. Így tekintve a dolgot, a hét származása aránylag a közelmúltból való és szembeötlő kapcsolatban van az asztrológiai nézetekkel. Az —I. század előtt nem akadunk nyomára. ... A hét napos periódus használata lassan-lassan messzire terjedt, de általánossá nem vált. ... Perzsiába és Indiába a hebdomas nem nagyon régi időkben származott át. ... Az ó-korban a hebdomas egész Belső-Afrikában ismeretlen volt. A görögök sem ismerték ... Nagy Sándor... kora előtt. ... Rómába is csak a caesárok alatt jutott. ... Az északi tartományokban a germán népek nyilvánvalólag a babiloni hetet vették át. ... Látjuk tehát, hogy a hebdomas kissé későn érett alkotmány volt, és hogy kizárólag az óvilág polgárisult részeinek sajátja maradt". (Houzeau i. m. 379—384.)

⁹² Az egyiptomiak a 10-es számrendszer alapján 10-ig, 100-ig, 1000-ig számoltak; (Sethe i. m. 23) az 1000-es igen sokat jelentett, mert a legrégebb áldozati formulákban a halottaknak mindig 1000-et kívántak a kenyérből, sörből és általában is 1000-et minden jó dologból; (u. o. 15.) az előljárók címe 100; a régi mesékben 100 hordó sör és 1000 kenyér az állandó mértéke annak, amit a király jutalmul ad. (U. o. 41.)

A zsidóknál Rebekát atyafiai megáldják, hogy szaporodjon 1000-szer való 1000-ig; (Móz. I. K. XXIV. 60.) Saul 1000-et ver meg, de Dávid 10000-et; (Samuel 18, 7.) az isten kocsija 10000-szer 1000; (Zsolt. 68, 18.) Dávid kincsei felsorolása 100000 centner arany és 1000-szer 1000 ezüst.

Az indeknél a Védák szerint az a király, aki 100 nagy ló-áldozatot tart, egyenrangú lesz Indra Istennel.

A görögöknél Heliosnak, a napistennek 7 gulyája van, mindegyikben 50 állattal (a régi 50 hétből álló esztendő megszemélyesítése?); az istenek Apolló által őrzött gulyájából Hermes 50 marhát szakít ki. Priamosnak 50 fia van, Danaosnak 50 leánya, testvérének Aegyptosnak 50 fia, Pallasnak szintén, (a Pallasztidák) Pelagus fiának Lykaonnak is 50 fia. Az Argonauták 50-en voltak az Argos nevű 50 evezős hajón. Az Iliasban a myrmidonoknak, a boiotoknak, az athenieknek 50 hajójuk van; Philoktetesnek 7 hajója 7×50 emberrel. Stentor kiáltása 50 emberrel ér fel; Tideus 50 ellenességét öli meg. (Hom. Ilias 4, 376.) Ilus, Ilion építője Phrigia királyától 50 ifjút és 50 hajadont kap. A Nereidák 50-en, más felfogás szerint 100-an vannak. A hekatomba az Iliasban mindig 100 tulokból áll; az Iliasban Athéne pajzsán 100 arany bojt lobog s mindenik bojt 100 tulokkal ér fel; Typhon sárkány 100 fejű, Argos 100 szemű. A hekatoncheirák 100 karúak s 50 fejük van. Gerionnak 100 marhanyája, Thébának 100 kapuja, Olymposnak 100 csücsa van. Az achajok Odysseusról úgy emlékeznek meg, mint aki 100 hőstettet hajtott végre. (Ilias I. é.)

A khinaiaknál a *négy* birodalomnak 1000 évnyi időt kí-

váznak, a császárnak 10000-et (M. Cantor: Geschichte der Mathematik I. 72.)

Török népeknél a 100 (dsűz), még inkább az 1000 és a 10000 (tümen = tömeg) a sok végső kifejezői. (Vámbéry i. m. 345.) Manasz születése című régi török hősenekben Manasz hőstettei között szerepel, hogy 100 lovat hajt el Khokan-ból és 1000 kimpakot Bukharából. (Vámbéry i. m. 334. V. ö. Radloff: Das Kudatku Bilik.)

Vogulosztjások hősi énekeiben az 50, 100 és 1000 igen gyakran szolgál a „sok“-nak kifejezésére, jeléül annak, hogy a 10, 20, 40, 80 szám gyakori használatáról mindinkább áttérnek a még nagyobb egységekre. Pld.: „50 apródlegény fiához szól“, „50 réne között sétálgat“, „50 nyusztot öltem“. (V. N. Gy. III. k. 1. füz. 14, 428. — IV. k. 1. füz. 12, 44, 114, 245.) A fejedelem apródjai 50 vidékről 50 teli hajóval hoztak neki halat; a larvosi hősök 50 emberrel jutnak föl a várba; a tova repülő fa az ellenfél 7 vasmaeskás hajóján kívül a hős saját emberei közül is 50-et elragad (V. N. Gy. II. kötet, 2. és 3. füzet, 0167, 0197, 0200, 0508, 0535, 0625, 0689, 0706). A 100-al kapcsolatban: „100 házas falu“, „100 hajú drága fejem“, „100 atyámnak sok sok fia“, „100 magzatot szülő kopasz hasú nőasszony“, „100 talpuk zúgását hadd hallja“, „100 lóáldozatos domb“, „járkál 100 rénborjúcskánk, futkos 100 rénbocink“, „100 jegyű jegyes fa“, „100 rovású rovásos fára hogyan birom föl-számolni“, „100 nyusztbőrös 100 hódbőrös drága suba“, „100 szolgából 100 szolgálóból álló ajándékot (áldozatot) követel“, „100 páncélruha 100 kard bért követel“, „100 fejsze, 100 üst ajándékot követel“, „100 nyíllal megrakott karikás teli tegez“, „100 lépcsőjű lépcsős partfő“, „alvilági 100 vesz“ (mammuth) „100 vesz lakta örvény“. Egy irtisi osztják regében „a nép tavaszi széna 100 rakása, őszi széna 100 rakása módjára hull“. Egy regében a 7 fejű óriás hada nem fogy, jöllehet a hős 100 tavaszi, 100 őszi szénarakás módjára kaszálja le őket. Medveének szól egy híres medvevadászról, aki oly ügyes íjász volt, hogy egy levegőbe lőtt nyílat estében 3 más nyíllal át tudott löni, ez a vadász 99 medvét terített le, a 100-iknál azonban elpusztult. (V. N. Gy. I. k. Kieg. füz. VII, XXXV, XXXVI. — V. N. Gy. II. k. 2. füzet 048, 0206, 0229, 0234, 0270, 0328, 0329. 3. füzet 511, 527, 529, 0540, 0548, 0565, 0634, 0714, 0715, 0743. — V. N. Gy. IV. k. 1. füzet 12, 86, 100, 114, 120, 133, 209. — Patkanov: Irtisch-Ostjaken, II:122. — A Reguly-féle osztják hősi énekekről, Ethn. 1923. 269. — Munkácsi B. Tündér és ördögféle mithikus lények. Ethn. 1909. 181.)

Az 1000-el kapcsolatban: „isten 1000 napjára hagyom im oda“, „Foremnek 1000-ik napjáig (azaz örökké) elmaradt“, „a világ 1000 koráig (azaz mindörökké) oda lett“, „a leányos nemzedék 1000 évét együtt éltük“. (V. N. Gy. I. k. Kieg. füz. CXX. — V. N. Gy. II. k. 2. füz. 0203. 3. füz. 0599, 0608, 0672, 0753. — V. N. Gy. IV. k. 1. füzet 77, 127, 160, 172.)

A még nagyobb mennyiség kifejezésére a 8×1000 -et találjuk „8000 házú város. 8000 férfias város“, „ebfejú 8000 férfias város“, 8000 üres vár“, „8000 rénjük van“, (V. N. Gy. II. k. 3. füzet, 0500, 0550, 0564, 0587, 0692. — V. N. Gy. IV. k. 1. füzet 141, 142, 169.)

⁹³ Az Iliásban 60 gályája van Menelaosnak, az arkádiaiaknak; a boiotok gályáiban 120 ember ült; a plataeaiak és a boiotok nagy ünnepe 60 évenként tartatik. (Pausanias IX. 3). Salamon ágyát az Énekek Énekében 60 erős férfi veszi körül s ugyanott 60 a királyasszonyok száma. (III. 7. 11. 6.) A chaldaeai litteraturában „In

des Einen Hause 60 Hochzeitbälle, in des Andern Kreise 60 Sterbefälle gedenken (Cantor i. m. I 79). A babyloniai számszimbolikában „Träumereien über den Werth der Zahlen nahmen unter den religions philosophischen Begriffen der Chaldäer einen bedeutsamen Platz ein. *Jeder Gott wurde durch eine der ganzen Zahlen zwischen 1 und 60 bezeichnet, welche seinem Range in der himmlischen Hierarchie entspricht*“ (Cantor i. m. I 86).

⁹⁴ Ezen az úton torzul el a matematika játékos szám-misztikává (így a pithagoreusoknál, a talmudban, sőt Szt. Agostonnál is) s ezen az úton lesz a csillagászat már Babyloniában a bolygójárású hét s a hold és a nap állatköre (a zodiákus, a nakshatrák stb.) révén misztikus asztrológiává s terjed el innét nyugatra az egyiptomiakhoz és a görögökhöz, majd a többi európai népekhez. A keleti népeknél, így az indeknél, a khinaiaknál, a mongoloknál inkább a csillag (Hold, Nap stb.) imádás és a hold állatköre révén keletkeztek különböző szám-misztikumok.

Irodalom.

- Aboise*: Some West-African Customs, Folklore XVIII. 88.
- Alföldi A.*: A kettős királyság a nomádoknál, Károlyi Emlékkönyv, Budapest 1933.
- : A tarchán méltóságnév eredete, M. Ny. XXVIII. 205.
- Andrian Werburg, T.*: Prähistorisches und Ethnologisches, 1915.
- Bán A.*: Medvetisztelet a finn-ugor népeknél, Ethn. 1913.
- Beöthy L.*: A társadalmi fejlődés kezdetei. Budapest 1882.
- Bibó I.*: A primitív ember világa, Szeged 1927.
- : A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története, Budapest 1917.
- Brehm A.*: Az északi sarktól az egyenlítőig, Budapest 1892.
- Brinton, D. G.*: The Myth of the New World, 1905. 107.
- Bruhl, L.*: Das Denken der Naturvölker, Wien u. Leipzig 1926.
- Cantor, M.*: Vorlesungen über Geschichte der Mathematik, Leipzig, I. 72.
- Crawford*: Ethnological Society Transaction, New Series, vol. II. 84.
- Curr, M.*: The Australian Race. 1886, II. köt.
- Curtius, A* görögök története, Budapest 1876.
- Dünhardt, Natursagen*, Leipzig 1914.
- Dixon and Kroeber*: Numeral Systems of California, American Anthropologist (N. S.)
- Dorsey, I.*: A Study of Sioan Cults, (Bureau of Ethn. Rep. 1894.)
- Dubois, C. G.*: The Religion of the Luiseno-Indians of Southern California (Univ. Cal. Publ.) 1908.
- Ecsédi I.*: A kilences szám a debreceni ember babonájában, N. és Ny. I. 188.
- Ehrenreich, P.*: Über die Botokudos, Zeitschr. f. Ethnologie, XIX. (1887.) 46.
- Eisenstädter, I.*: Elementärgedanke und Übertragungstheorie in der Völkerkunde, Stuttgart 1912.
- Feist, S.*: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen, Berlin 1913.
- Fettweis, E.*: Das Rechnen der Naturvölker, Leipzig 1927.
- Filimon A.*: A besztercevidéki oláh ráolvasások és rontások, Ethn. 1913. 95, 167, 227, 287, 348.
- Flor, F.*: Haustiere und Hirtenkulturen, Wien 1930. (Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik I. Jahrgang.)

- Frazer, I. G.*: The Belief in Immortality, and the Worship of the Dead
London II. köt. 1913.
- Frobenius, L.*: Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens, Leipzig 1932.
- Fustel de Coulanges*: Az ókori község, Budapest 1883.
- Graebner, F.*: Das Weltbild der Primitiven, München 1924.
- Grey, Sir G.*: Polynesian Mythology, II. kiadás, 1885.
- Gönczi F.*: Göcsej és kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése, Kaposvár 1914.
- Herthim*, Beiträge zur Sprache der Marschall-Inseln, Leipzig 1880.
- Hóman B.*: Magyar pénztörténet, Budapest 1916.
- Houzeau, J. C.*: A csillagászat történelmi jellemvonásai, Budapest 1889.
- Howitt, A. W.*: The Native Tribes of South East Australia, London 1904.
- Krohn Gy.*: A finnugor népek pogány istentisztelete, Budapest 1908.
- Kunos I.*: Török népmesék, Budapest 1889.
- Lubbock, I.*: A történelemelőtti idők, Budapest 1876.
- Mahler E.*: Az ókori Egyiptom, Budapest 1909.
— : Babylonia és Assyria, Budapest 1906.
— : Naptári és vallástörténeti tanulmányok, Ethn. 1907. 38.
- Maspero—Fogarassy*: A kelet ókori népeinek története. (Nagy Képes Világtörténet (Marczali), L. k. 1899—1900.).
- Magyar L.*: Délafrikai utazásai 1849—57. években. I. köt., Budapest 1859.
- Mészáros Gy.*: A csuvas ősvallás emlékei, Budapest 1909.
— : Csuvas népköltési gyűjtemény, Budapest 1912.
— : Az ozmán török nép babonái, Ethn. 1906. 20, 85, 140.
- Mommsen, T.*: A rómaiak története, Budapest 1873.
- Munkácsy Bernát*: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben.
I. k. Budapest 1901.
— : Tündér és ördögféle mythikai lények a vogul néphitben, Ethn. 1909. 83, 134, 206.
— : Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet, 1. füzet.
— : Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet, Kiegészítő füzet, Regék és énekek a világ teremtéséről, Budapest 1892—1902.
— : Vogul népköltési gyűjtemény II. kötet, 2. és 3. füzet, Istenek hősténekei, regéi és idéző igéi.
— : Vogul népköltési gyűjtemény III. kötet, Medveénekek.
— : Vogul népköltési gyűjtemény IV. kötet, Életképek.
— : A csuvas ősvallás emlékei, Budapest 1909.
— : A sámán istenidézés és bűbájosság, Ethn. 1910.
— : Osztják népköltészet, Budapest 1877.
— : Votják népköltészeti hagyományok, Budapest 1887.
- Nagy G.*: Turánok és árjak, Ethn. 1902. 9.
— : A honfoglalók, Ethn. 1907. 329.
- Németh Gy.*: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest 1930.
- Nilson, M. P.*: Primitive Time-Reckoning, Lund 1920.
- Orbán G.*: A finn-ugor nyelvek számnevei. Pozsony 1932.
- Parker, K.*: The Euahlay Tribe, 1905.
- Patkanov*, Irtisch-Ostjaken, I—II.

- Pápay I.*: A Reguly-féle osztják hősi énekekről, Ethn. 1913, 269.
- Post, A. F.*: Airikanische Jurisprudenz, Oldenburg u. Leipzig 1886.
- Potaniin*: Vázlatok az északnyugati mongol földről, Pétervár 1881—83.
- Pott, A. F.*: Die Sprachverschiedenheit in Europa, Halle 1868.
- Radloff, W.*: Das Kudatku Bilik, St.-Petersburg 1891. I. k. LII. skk.
— : Aus Sibirien, Leipzig 1884. II. köt.
- Ray, S. H.*: Report of the Cambridge Anthropological Torres Straits III. Cambridge 1907.
- Róheim G.*: A varázserő fogalma, Budapest 1914.
— : A csurunga népe, Budapest 1932.
— : Magyar néphit és népszokások, Budapest 1925.
- Roscher*: Die Sieben und Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen. (Abhandlungen der kgl. sachs. Gesellschaft der Wissenschaften, Philolog.-histor. Klasse) Leipzig 1904, 126 S.
- Röck, F.*: Das Jahr von 360 Tagen und seine Gliederung, Wien 1930. (Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, Jahrg. I. 253—288.)
- Sethe, K.*: Von Zahlen und Zahlworten bei den alten Ägypten, Schriften der Wiss. Ges., Strassburg 1916.
- Schmidt, I. J.*: Geschichte der Ostmongolen und ihres Fürstenhauses, St. Peterburg 1829.
- Schmidt, M.*: Zahl und Zahlen in Afrika, Mitt. d. Antrop. Ges., Wien 1915.
- Schmidt, P. W.*: Die Gliederung der Australischen Sprachen, 1912, 1913, 1917 bis 1918.
- Schmidt, W. und Koppers, W.*: Völker und Kulturen, Regensburg 1924. (I. Teil Gesellschaft und Wirtschaft der Völker.)
- Spencer and Gillen*: Native Tribes of Central-Australia, London 1899.
- Spieth, J.*: Die Religion der Eweer in Süd-Togo, Berlin 1911.
- Schrader, O.*: Reallexikon der Indogermanischen Altertumskund, Stuttgart 1906. és Berlin—Leipzig 1929.
- Solymossy S.*: Az ethnologia tárgyköre és módszere, Ethn. 1926. 5.
- Stanley H. M.*: Utazásom Középfrikában, stb. jog. m. kiad., II. köt., Budapest 1883.
- v. d. Steinen, K.*: Unter den Naturvölkern Zentral-Braziliens, Berlin 1897. (Magyar átdolgozása: Közép-Brazília természeti népei között. Átdolgozta Bátky Zs., Budapest.)
- Strehlow, C.*: Die Aranda- und Loritja-Stämme in Zentralaustralien, Veröffentlichungen aus dem städtischen Völker-Museum in Frankfurt a. M. I. 1913.
- Szász K.*: A világirodalom eposzai, Budapest 1881.
- Thurnwald, R.*: Die Menschliche Gesellschaft, Berlin u. Leipzig 1931.
— : Psychologie des primitiven Menschen, (Handb. d. Vergleichenden Psychologie I.) 147—320.
- Tylor, E. B.*: Die Anfänge der Kultur, Leipzig 1873.
- Vámbery Á.*: A török faj, Budapest 1885.
- Zöllner*: Deutsch Neu-Guinea und meine Ersteigung des Finisterregebirges, Stuttgart 1891.

A számok jelentése a IX–XIII. századi magyarság történetében.

A számok jelentésének és a különböző foglalkozású (vadász, halász, állattenyésztő, földművelő stb.) társadalmak lelki alkatának összefüggéseiről szóló megállapításainkat¹ e tanulmány keretében alkalmazni próbáljuk a magyarság történetének első századaira és megkíséreljük az azokban szereplő szám-
adatok kialakulását és jelentését megvilágítani.

Az egykorú források és a későbbi krónikák speciálisan kedvelt számait, a hagyomány által megrögzött számokat és az exakt történeti adatokat semmiesetre sem könnyű egymástól elválasztani. A történetírás kezdetleges korában a szokások, a hagyomány és a tényfeljegyzések még teljesen keverednek, de mindenesetre a *hagyomány* és a *szokások* érvényesülnek erőteljesebben. Ha tehát a kezdetleges történetírásban bizonyos számok gyakrabban ismétlődnek, vagy feltehető történeti ok nélkül, mint számvariációk lépnek föl: mindig föl kell tételezni ezek jellegzetességét. A hagyomány kialakulásában döntő szerepe van a számok kedveltségének és jellegzetességének, de az egyszer lerögzített hagyomány később megme-
revedhetik. Amíg pld. az első krónikákban vagy az arab és bizánci tudósításokban szereplő számok még élő természetűek, mintegy hű tükröi a földművelő, kereskedő vagy nomádos természetű kulturák társadalmi szokásainak, ugyanezek a szokások és a nekik megfelelő kedvelt számok később üres sablonokká lesznek, melyeket unos-untalan használnak még akkor is, amikor az élő szokások már rég kihaltak, vagy legalább is halódnak. Így váltja föl a hagyomány frissességét a megszokott számformula gépies ismétlése. Néha azonban meglepve tapasztaljuk, hogy a változott kulturális viszonyok milyen erővel viszik keresztül a maguk számformáit a megrögzött hagyomá-

nyok átértelmezése útján (l. a 7 vezér hagyományát Anonymusnál).

Nagyon konkrét jellegű adatoknál semmiesetre sem szabad elhanyagolni a valóságtények, a történeti adatok belezását. Pld. a kortárs Kézai tanusága szerint a morvamezei csatában Bástély Rénold és 3 testvére, András, Salamon és László vítézkedtek, azonban okleveleink tanusága szerint ugyanakkor „kitüntette ott magát a Baksa, Bökény, Ják, Ludány és Oslí nemzetség egy-egy tagja is, ... a Kaplony és a Miskolc nemzetségek két-két, az Abáknak négy, a Gutkeled nemnek pedig épenséggel tíz tagja“;² hogy ezekben az esetekben a tények domináltak-e: tényleg az illető nemzetségek számszerint felsorolt tagjai tüntek-e ki, vagy pedig a hagyomány, a szokások, kedvenc számokat képező ereje vette át hamarosan a maga döntő, határozott szerepét, az bizonyossággal meg nem állapítható. Ahhoz, hogy valamely előírt szám döntőleg befolyásolja a tényeket, mindig bizonyos időnek is kell eltelnie. Kézai tudósításához képest a morvamezei csata igen közeli időben folyt le, — jóllehet a kedvenc, az előszeretettel használt számok kialakulásához egy megfelelő, pld. nomád vagy földművelő kulturában a primitív fantázia friss ereje folytán elég lehet 10, 20 vagy 30 esztendő, sőt esetleg érvényre juthatnak rögtönösen is — de hogy melyik tényező hatott: a konkrét tények előfordulásai, vagy a szokások, a hagyomány, a mondák rendkívüli ereje, azt teljes bizonyossággal ritkán lehet eldönteni. Amikor azonban valamely, az illető kulturára jellemző kedvenc szám feltűnően sokszor fordul elő, akkor ez jellegzetes lehet egészen konkrét történeti adatok esetén is.

1. *A feketetenger-melléki magyarsággal szomszédos népek számformái.*

A magyar őstörténet számszerű adatai elég kisszámúak, de a hasonló kulturájú szomszéd népekkel való összehasonlítás és az ősmagyarság műveltségi állapotának ismerete alapján meg tudjuk ragadni a szám adatok és a műveltségi állapot néhány jellemző összefüggését. A magyarokkal szomszédos népek közül elsősorban a besenyőknek és a kazároknak történeti és számszerű adataival való összehasonlítását tartjuk szükségesnek.

A magyarok hatalmas ellenfelei: az őket Etelközből és Levédiából kiűző *besenyők* Biborban született Konstantin tu-

dósítása szerint 8 kerületre (valószínűleg törzsre) és 40 kisebb részre (valószínűleg nemzetségre) oszlottak.³ A besenyők 8 törzse két 4-es félre tagolódott.⁴ Hogy kitűnőleg nomád jellegű nép volt, arról Gardi'i tudósításaiból értesülhetünk: „a besenyők vagyonos emberek, lovaik, marháik, juhaik számmal vannak, arany és ezüst edényeik is vannak“. (MHK 151.) Joggal föltételezhetjük tehát, hogy a besenyők a magyarokat 890 táján kiűzvéen Etelközből, új otthonukban, Konstantinos Patzinikiájában a nomád népekre jellemző nagyobb fokú szervezettségben éltek: szabályosan 8, illetve 4—4 törzsre és 40 (illetve 2×20) nemzetségre oszlottak, ami a 2—4—8 alapján való nagyobb fokú megszervezettségüket és az 5-ös számrendszerben való előhaladásukat (5 × 8 = 40) igazolja.

A kazárok IX. és X. századbeli kulturájáról a X. századbeli arab írók tudósítanak. Számkulturájuk egy nomád állapottól a földművelés és kereskedelem irányában haladó nép sokirányú kifejlődését szemlélteti. Az, hogy kétféle kazár van, nem csupán a népesség kevertségét, hanem az egyik race-nak, valószínűleg az északibb fehérnek mint uralkodó és előkelő osztálynak a másik fölé való helyezkedését mutatja, másrészt társadalmi kasztok belső kialakulását és ellentétét.⁵ Már több városuk van, melyek nagyterjedelmű mezővárosok képében jelennek meg.⁶ Földművelésük virágzó,⁷ de házépítésük még nomád formákat mutat.⁸ A főváros, a Volga melletti Itzil vagy Itil, kőfállal van körülkerítve. A beütő kóbor nomád magyarokkal szemben már 833-ban fölépítettek még egy várost: Sarkelt a Don mellett, amelyet e célból várszerűen erősítettek meg.⁹ A kőfállal való bekerítés biztosítja nem csupán a védelmet, hanem az ipart és kereskedelmet is, melyek fontos bevételi forrásai az állami és városi közigazgatásnak.¹⁰ Állami szervezet tekintetében a kazár államra a kettős fejedelemség jellemző,¹¹ azonban már ezen túlmenőleg további főhivatalnokok rendjét is ismerte¹² és részletes adózási (V. ö. a 10-es jegyzettel) és igazságszolgáltatási szervezetet fejlesztett ki.¹³

A kazárookra vonatkozó számszerű adatok közül a következőket emeljük ki: „Királyuk zsidó vallású s mondják, hogy 4000 testőre van“; (MHK 224.) „derékhada 12000 emberből áll“; (MHK 214.) „7 bírása van“. (MHK 225.) Istakri és Ibn Haukal szerint: „a kazároknak még egy városuk van, melyet *Skemendernek* neveznek... E városnak sok kertje van, s azt mondják, hogy (ezek területe)... körülbelül négyezer (*Ibn Haukal*: négyvenezer) szőlőskertet foglal magában“. (MHK 231—32.) Itil, a főváros, két részből áll, egyik a folyó nyugati partján,

a másik a keleti parton. A nyugati parton levő várost kőfalak veszik körül s a falnak 4 kapuja van, (MHK 212, 213, 223.) melyek valószínűleg a 4 világtáj szerint igazodtak. „A királynak 9 bírása van a zsidók, keresztények, moszlimok és bálványimádók közül“. (MHK 215.) „A kazár (fő) király minden negyedik hónapban egyszer megy ki sétálni“; (MHK 217.) a király csak 40 évig uralkodhatik“; (MHK 219.); „ágyasai 60 fiatal leány“; (MHK 218.); „a királynak, ha meghalt, a szokásos törvények értelmében egy nagy síremléket emelnek, mely 20 külön helyiségből áll“. (MHK 218.)

A kazárookra vonatkozó számadatok egy nomád nép számkultúrájának a továbbfejlődését mutatják. A nomádok 2-es többszöri osztódása és sokszorozódása (2, 4, 20, 4000, 40,000) a nomád szervezet magasfokú fejlettségéről tesz tanúságot, a használt számok azonban világosan mutatják az ipar és kereskedelem megjelenését is. A számlálás erősen meghaladta az ősi egyszerűbb 5-ös és 10-es számrendszereket s legalább is 20-as számrendszerük lehetett. A 40-es szám többszöri előfordulása egymagában is a nagyobb számok szokásos és gyakori használatra mutat. Hogy a nagy tömegeket (a katonaság, a testőrök számát) az 1000-ról mint a sokaság kifejezésével kapcsolódó, kedvelt számokkal fejezik ki (12000 testőr, 40000 katona), ez amellet szól, hogy a számlálás során igen nagy számokig jutottak el. A bírák száma egyik verzió szerint 7, a másik szerint 9: mindkét adat az időszámítás nagyobb fejlettségét teszi valószínűvé. Mindenesetre túlhaladták az egyszerűbb, a nomád kereskedő és zsákmányoló, folyó- és tengerjáró népeknél gyakori 7-es időszámítást. A 12-es számnak az 1000-rel való kapcsolódása arra mutat, hogy ismerték a 12 hónapból álló esztendőt is, a 60-as szám használata pedig arra, hogy a 60-as alapú időszámítást is igénybe vették és mindezeket már nemcsak mint időszámokat fogták föl, hanem térbeli dolgokra és viszonyokra is alkalmazták (a kazár birodalomnak a IX. században 9 tartománya van,¹⁴ az újguruk khákánja fővárosának 12 kapuja van.¹⁵

2. *A feketetenger-melléki magyarság számformái.*

A magyarok szomszédainak, a besenyőknek és kazároknak a IX. és X. századbéli műveltségi állapotát és az arab és bizánci írók tanúságát szem előtt tartva, feltételezhetjük a levédiai és etelközi magyarságról, hogy kultúrájuk — ha nem is volt a kazárokéval egyenértékű — azokét már némileg megközelíthette.

A magyarság a IX. században úgy Levédiában, mint későbbi hazájában, Etelközben is mint kitünőleg nomád nép éli világát és a zsákmányolás révén fokozatosan gazdagodva, ruházatában, fegyverzetében, egész külső megjelenésében is mindinkább az előkelő és gazdag nomád nép jellegzetes vonásait ölti fel.¹⁶ Az állattenyésztés nyomán kivirágzó jólét azonban természetesen nem zárja ki az egyéb foglalkozásokat, amilyen pld. a halászat, amelyet — a nomád népek módjára — inkább csak a téli időben folytattak.¹⁷ Föltételezhetjük, hogy vadászattal is foglalkoztak, mert tartományuk Ibn Rusta szerint „fában és vízben bővelkedő”. (MHK 169.) A mellékfoglalkozások közül már a kubánmelléki hazában különösebben előtérbe nyomult a földművelés, amit mutatnak a bolgár-törököktől s részben az alánoktól valószínűleg már ott átvett szavaink, melyek az egyszerűbb nomád viszonyokat jóval meghaladva, részletesebb földművelésre és gazdálkodásra mutatnak.¹⁸ Amikor a magyarok a kubánmelléki, kaukázusvidéki hazából a Fekete-tenger felső mellékére szorulnak, úgy látszik a földművelés állandóbb letelepülést kívánó foglalkozását, ha nem is teljesen, — Ibn Ruszta szerint „sok szántóföldjük van” (MHK 169.) — de részben földjüket és újra kóbor nomád néppé alakulnak vissza („sátraik vannak s oda mennek, ahol a legeltetésre (több) fű kínálkozik” stb.). Ez az átalakulás Etelközben csak fokozódhatott, hiszen Böcs Leó kitünőleg nomád népnek nyilvánítja a turkokat; „Követi őket az állatok, ménék és kancáknak sokasága... nines körülarkolt táborhelyök... hanem a csata napjáig nemzetségek és ágak szerint elszéledten télen-nyáron szakadatlanul legeltetik lovaikat”. (MHK 35.) A földet valószínűleg inkább csak nomád módra, az állattenyésztés mellett művelték, főleg nőekkel, gyermekekkel és foglyul ejtett rabszolgákkal.¹⁹ Ez utóbbiak azonban könnyen beleolvadhattak az uralkodó osztályba, nem lévén olyan erős válaszfal az egyes osztályok között, mint a teljesen kialakult gazdag nomád népeknél. Kereskedésük a pillanatnyilag zsákmányolt emberanyag révén jött elsősorban számba. Iparuk a nomád népek szükségleteihez képest fejlett volt: „A magyarok gazdag földszerelésében és díszítményeiben uralkodó az ezüst, sőt azt mondhatjuk, hogy egyetlen történeti nomád nép sincs, amelynek anyagi kulturájára annyira jellemző volna az ezüst, mint a magyaréra. Az ősmagyar fémművességre az ezüst nyomta rá a maga bélyegét”.²⁰ Kereskedésükre annyi adatunk van, hogy rabszolgáikért a bizánciaktól aranyszöveteket és színes gyapjú szőnyegetek kaptak cserébe.²¹ Ezek képezhet-

ték vagyonuknak egy részét s talán részben ezekből került ki a nomád népeknél szokásos kalim, a leány vételára. Gardizi szavaiból azonban az tűnik ki, hogy a levédiai nomádizáló magyarság legfőbb értékmérője és gazdagságának alapja a ló volt²² s a menyét-, nyest-, evet-, hód-, rókaprémek csak másodszorban szerepeltek értékmérőkként. (A prémkereskedés előtérbe kerülésében elsősorban onogur és bolgár befolyásnak van része).²³

A magyarság műveltségére vonatkozó adatokat megfelelően egészítik ki a levédiai magyarság hadi, társadalmi és állami jellegű megszervezettségére vonatkozó adatok. Ibn Ruszta mondja a levédiai magyarságról: „Fejedelmök 20,000, (vagyis sok) lovassal indulki hadjáratra. *Kendeh*-nek hívatik és ez a név főkirályuknak címe, mert annak a férfiúnak a neve, ki feletők (tényleg) uralkodik, neve (címe) *dsila*. Minden magyar a *dsila* szavára hallgat s támadást és védelmet s más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik“. (MHK 167–168.) A magyarság tehát már a IX. század folyamán elérhette a nomád államiság azon fokozatát, amikor a vitéz vezér az első törzsfőt lassankint háttérbe szorítja. Ezekután természetes, hogy végül a levédiai-etelközi magyarság a kazár fejedelem és Lebediás (Előd) tanácsára és a kazár birodalom mintájára a nemzetségek és törzsek fejei fölé legfőbb fejedelmül a „bölcstanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralomra alkalmas Árpádot“ teszik. (MHK 122.) A magyar törzsek száma Biborban született Konstantin szerint 8, melyek között első a kabarok törzse, amely maga is 3 törzsre oszlik“.²⁴

A feketetenger-melléki magyarság számformái elsősorban a nomád, állattenyésztő, erős hadiszervezetű társadalmak jellemző vonásait viselik magukon. Kedvelt alapszámuk a 2-es lehetett, amit megerősít a kettős fejedelemség intézménye, valamint a gyakran előforduló fejedelem- és vezérpárok. Az első történetileg szereplő ilyen vezérpár a kubánvidéki „hunok“ két királya: Gordas és Mogeris,²⁵ de ugyanerre mutat Lebediás és Árpád, Almos és Árpád, Árpád és Liuntis, Árpád és Kurzán kettős vezérsége is. A fejedelem- és vezérpárok hagyománya világosan látható Anonymusnál és Kézainál (l. 68. és 69. o.). A levédiai magyarság azonban eljutott a 2-es sokszorozásához (2, 4, 8.), valamint a 2-esnek az 5-ös számrendszerrel való kombinációjához is. Hogy a hozomány összege (10 prém) nagyobb kerek számmal van meghatározva (MHK 173.), ez arra mutat, hogy a levédiai magyarság a 2-es számrendszer kapcsán a kéz egysége fölhasználásával a második etappe-ot

nem csupán elérte, hanem a sokaság kifejezésében valószínűleg a még nagyobb számok (a 20-as, a 40-es) felé haladt. A nagy számoknak 1000-rel való kifejezése (20,000 harcos) is túlmutat egy primitív állattenyésztő nép számkulturáján; de azért a feketetenger-melléki magyarság ezen a téren elmaradt a kazárok intenzívebb földművelést, fejlettebb időszámítást és meszszebb ágazó kereskedelmet mutató számrendszere mögött. A 3-as szám is, amely a fejlettebb földművelésnek és időszámításnak az alapszáma, csakis a kazár eredetű kabarok három osztatú törzsénél fordul elő.

Az ősmagyarság törzsi és hadiszervezetének alapszáma minden valószínűség szerint a 8-as volt, akárcsak a besenyőknél, akik bizonyára még fejlettebb hadiszervezettel bírtak. Biborban született Konstantin tudósítása szerint a magyarok 7 törzséhez csatlakozik nyolcadikul a kabarok eredetileg három törzse.²⁶ Nem valószínű azonban, hogy a magyarság eredeti törzsszáma a 7-es lett volna. Igaz, hogy a finn-ugor népeknek kedvelt száma a 7-es, s a török népeknél is előfordul,²⁷ de nem annyira mint teljességet, lezárttságot kifejező szervezeti vagy időszámítási egység, hanem mint a 6-os egységen túlmutató, nagyságot, sokaságot jelző irracionális szám. A nomád szervezetű népek törzsszámai viszont kitűnően a hadi szervezet tudatosan kialakított egységeit jelzik s ehez képest leginkább a 2-es, 3-as vagy 5-ös többszöröseiben jelennek meg (8-as, 9-es, 10-es, 12-es, stb.), és csak igen ritkán a hadiszervezet szempontjából hasznavehetetlen (sem kétfelé, sem háromfelé nem osztható) 7-es számban.²⁸ Valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy az ősmagyar hadiszervezet alapszáma a kabarok csatlakozása előtt is a 8-as volt. Feltehetjük ennek alapján, hogy esetleg a Biborban született Konstantin felsorolásában szereplő *kettős Kürt-Gyarmat törzs egy törzsbe foglalása, épen a kabarok csatlakozása folytán, a régi 8-as törzsszám fenntartása kedvéért történt*. Az Anonymusnál fennmaradt „Hét-magyar“ kifejezés ezzel kapcsolatban úgy magyarázható, hogy az egyesülés és a törzsek átrendezése után ezzel a kifejezéssel állították szembe az eredeti magyar törzseket és a csatlakozott kabarokat.

3. A X—XI. századbeli magyarság számformái.

Az ősmagyarság kulturájára és számadataira vonatkozó régebbi kútfők híradásai érdekes módon vethetők össze a későbbi magyar krónikák adataival, amelyekben világosan látható a hagyomány által megszentelt számformák küzdelme a

változott és változó műveltségi viszonyok által előhívott számformákkal.

Az ősmagyarország számformái, amelyeket a régebbi kútfők följegyeztek, a hagyomány erejénél fogva tovább élnek ezen az úton belekerülnek a honfoglalás későbbi kútfőinek, a krónikáknak a számanyagába is. Közben azonban a magyarország kultúrája jelentős változáson megy keresztül és ez nem hagyja érintetlenül a hagyományok által megszentelt számformákat sem.

A Tisza- és Dunamelléki hódítás első évtizedeit a honfoglalás ténye töltötte meg, a továbbiakat a virágzó nomád népek módjára a háborúskodás, a kalandok keresése, a zsákmányolás. Ekkor már a magyarország újra gazdagodik, a zsákmányoló kalandozások ismét intenzívvé teszik a keletről hozott s továbbra is keleti népekkel folytatott kereskedést.²⁹ A X. századbeli magyarországra vonatkozó egyetlen számszerű adat a 12-es szám első megjelenése: Géza fejedelemnek a német császár koronázására Quedlinburgba küldött 12 követe.³⁰ Hogy a 12-es szám, amely a kereskedő és kalózkodó népek kedvelt száma s a napév-számítás alapszáma, valóban magyar eredetű-e, vagy a följegyző német krónikás keze nyomát mutatja, az határozatlan el nem dönthető.

A letelepültebb életmód következtében mind nagyobb jelentőségre jut a magyarország foglalkozásai között a földművelés, melynek kezdetei szintén keletre nyúlnak vissza és bolgár, alán keveredéssel kapcsolatosak. Azonban a honfoglaló magyarország törzsrendszere (a 8-as!) és más adatok arra mutatnak, hogy a honfoglalás korának rétegződésében háttérbe szorultak a földművelő elemek: az onogur bolgárok, az alánok, a rabszolgáknak alkalmazott szlávok s egyéb néptörödékek, így a földműveléssel és kereskedéssel jobban foglalkozó kabarok (kazárok) is. A magyarország mint kitünőleg nomád nép jut el a mai Magyarország földjére s hódítja meg azt. Azonban nincs okunk kételkedni abban, hogy a többi foglalkozási ágak is megmaradtak, legföljebb egymáshoz való viszonyuk változott meg; a kalandozások korában a zsákmányolás kerülhetett első helyre, a kalandozások lassú megszűnése után pedig ismét a földművelés és belterjesebb állattenyésztés. Szent István törvényében a 2-es és 5-ös számrendszernek nagy számokban való kombinációit (10, 16, 50, 100, 110) együtt találjuk a 3-as, 7-es, 12-es mindinkább szaporodó előfordulásával.³¹ Endrének a tihanyi apátság részére kiállított adománylevele, amely számszerűleg részletezett gazdasági szolgáltatásokat tartalmaz, világosan mutatja a 3-assal és 7-essel kapcsolatos számformák előtérbe nyomulá-

sát, a részletező földművelés és állattenyésztés számokban gazdagabb voltát.³² Érdekes megjegyezni, hogy ennél az igen reális jellegű ügyletnél az adományozó hatóság a számszerűség formai követelményének nem csupán az adminisztratív elrendezkedés irányában törekszik lehetőleg teljes mértékben eleget tenni, hanem az időszámítás által fölhasznált és ott kedveltté, sőt szakrálissá magasztosított 7-es számmal kapcsolatban határozottan esztétikai, érzelmi jellegű számformulát mutat fel: „az alapítólevél keltezése «a hétszeres ég s az egész teremtés egyetlen istensége üdvösséghezó megtestesülésének 1055-ik esztendejét» említi“, amikor is a „leggyőzelmesebb fejedelem“-mel, Andrással együtt „a legnemesebb herceg, Béla uralkodott“.³³ A pogány világnak keresztény köntösbe öltöztetett számformulája („hétszeres ég“) így kapcsolódik a szintén pogány (keleti) eredetű kettős fejedelemség intézményével. A számformulák föllépése, a hármasságoknak a kettősségek rovására való térfoglalása a földművelés lassú előnyomulásával párhuzamos jelenség, amely a régi számszerű hagyományokat is többé-kevésbé átalakítja.

4. *Krónikáink a számokról.*

Teljes egészében élénk rajzolódik a megváltozott viszonyok átalakító hatása, ha összehasonlítjuk a honfoglaló magyarság számformáiról szóló régebbi tudósításokat a honfoglalásról szóló XI—XIII. századbeli magyar kútfőkkel, az Anonymusnál és Kézainál található számszerű adatokkal, melyekben egyrészt világosan láthatjuk a honfoglaló nomád magyarság jellegzetes számformáinak hagyományokban leszögezett nyomait, másrészt a megváltozott foglalkozások és az intenzívebb számkultúra jellegzetes jeleit.

a) *Anonymus számformái.* Anonymusnak a nomád hagyományokra visszamenő adatai között Álmos és Árpád viszonyában a kettős fejedelemség világos nyomait láthatjuk: a honfoglalás *tényleges* vezére Árpád, de Álmos csak a honfoglalás után hal meg s Árpádot csak ezután választják meg a magyarok fejedelemmé. (12—13. f.) A magyar ősi szervezkedésnek, a szokásoknak és a hagyományoknak a 2-essel kapcsolatos beidegzését mutatják az oly gyakorta előforduló kettősségek, amilyenek pld., hogy Anonymusnál Árpád vezérei, *Ond* és *Ketel*, *Ösbő* és *Velek*, *Ete* és *Vajk*, *Ösbő* és *Öse*, *Szabolcs* és *Tas*, *Ed* és *Edömér*, *Szovárd* és *Kadocsa* (testvérek), *Gyula* és *Zombor* (testvérek), *Bolya* és *Bonyha* (testvérek), *Gyula* és leányai: *Karoldu* és *Saroltu*.

Ugyanúgy megtaláljuk Anonymusnál a 2-esnek és haladványainak az 5-össel mint alapszámmal való fölhasználását: Árpád Halics városában többek közt 10 kitünő arab paripát kap ajándéknak (11. f.); Árpád 20 napot tölt Attila városában (45. f.); Ösbő vitézei közül 20 magyar esik el (51. f.); a honfoglaló magyarok Munkácsen 40 napot töltenek (39. f.). Mindezek nem csupán Dáres Phrygius és a Biblia számainak esetleges hatását mutatják, hanem azt is, hogy a magyarok a számolásban tovább haladtak a megkötött, nagyobb számok (10, 20, 40) felé, majd pedig a kevésbé megkötött, sokaságot kifejező nagy számok felé.³⁴ Anonymusnál gyakran találjuk a 3-as, 7-es és 12-es számokat és ezek többszöröseit. Almos Lodomér városában 3 hétig marad (11. f.); a magyarok Borsova várát harmadnapra veszik be (14. f.); Zalán vezér küldöttei Árpádot harmadnap köszöntik (14. f.); a Zalán elleni hadjáratban *Lél*, *Bulcsu* és *Botond* a vezérek (41, 42. f.); a Galád elleni hadjáratban *Szovárd*, *Kadocsa* és *Vajta* (44. f.); Ottó német király elleni hadjáratban *Lél*, *Bulcsu* és *Botond* helyett *Botond*, *Szaboles* és *Örkény* a vezérek (56. f.); Ösbő 3 napig marad a Pét-mezőn; (48. f.); a vezérek (Ösbő és *Velek*) harmadnapon rendezik el seregeiket Mén-Marót ellen (51. f.); Ösbő és *Velek* vitézeinek harca Mén Marót ellen 12 napig folyik (14. f.). Árpád Zalán vezérhez 12 fehér lovat, 12 tevét és 12 kun fiút küld, a vezérnének pedig 12 hölgymenyéprémet, 12 nyestbőrt és 12 aranyos köntöst (14. f.); Árpád 14-ed napon vonul be Veszprém városába (49. f.), 21-ik napon tart tanácskozást Ecilburgban (47. f.), 1 hónapig tart pihenőt Halicsban (11. f.). Ösbő vitézei közül 15 székely esik el (51. f.). A 3-as, 7-es, 12-es és többszöröseik rendszerint az intenzivebb földművelés és részletezőbb időszámítás kísérőszámai s legtöbbször a hét, a holdhónap s a napév ismeretével járnak együtt. Természetesen ezek az Anonymus korára jellemző számok nem azt jelentik, hogy a honfoglalás magyarjai nem ismerték a hetet, a holdhónapot s a napévet, de föltehető, hogy ezirányú ismereteik az Anonymus koráig eltelt idő alatt sokkal intenzivebbekké lettek, sokkal inkább beleférköztek gondolkodás módjukba és reányomták bélyegüket kedvelt számformáik kialakítására.

b) *Kézai számformái.* Kézai számadatai közül nem egy arra mutat, hogy közvetve vagy közvetlenül a magyar hagyományokból van merítve. Hogy *Hunor* és *Magor* a Maeotis ingoványaiban Belár fiainak asszonyait s az alánok fejedelmének, Dulának két leányát fogják el s ezek ivadékaiból származnak a hunok és magyarok, ez bizonyosan az ősi időkből, a fe-

ketetenger-melléki hazákból fennmaradt hagyomány.³⁵ Jelek vannak arra, hogy Kézai sokszor közvetlenebbül ragaszkodik a nomádos hagyományhoz, mint Anonymus.³⁶ De joggal feltehető, hogy az ő korában: a nomád kunok és Kun László idejében újra jobban kivirágozhattak a nomádos kettősségek (természetesen már inkább tarkázva a fejlettebb kultúra hármasságaival és egyéb számformákkal, sőt teljesen szabálynélküli számok megjelenésével). Erre mutat, hogy Kézai előadása szerint Scythiában két nagy folyóvíz ered, az Etől és a Tagora;³⁷ Etele vezérségéért Csaba és Aladár vetélkednek, Csaba két fia Ed és Edemen (15. §.), Könd kapitány fiai Küesid és Kopján (19. §.). A jövevény nemzetségekről szóló függelékben együtt szerepelnek Olivér és Rátolt (56. §.), Becse és Gregor (57. §.), továbbá Hont és Pázmán (50. §.), Wolfer és Hedryh (52. §.), Keled és Guth (54. §.), Simon és Mihály (61. §.), Simon és Bertrám (61. §.), akik mind testvérek. Mindez arra mutat, hogy Kézai korában már újra teljes kifejlést nyer a testvér-ősök és a kettős nemzetség-ősök követelménye. Jellemzően egészíti ki ezt az adatot, hogy Etele őrszemeit a világ 4 része felé osztja szét (11. §.), ami nagyon emlékeztet a törökök világtájak szerinti hadrendjére.

Előfordul az is, hogy Kézai a 2-es alapján csoportosít olyan adatokat, melyek egyéb forrásokban 3-as egységben fordulnak elő. Kézai az ágostai veszedelemben (15. §.) csupán Lél és Bulcsu vezérségéről tud, a német krónikás elbeszélése viszont, — mely szerint a németek Bulcsut, Lélt és még egy harmadik vezért, Surt vitték és akasztották fel Regensburgban, — valamint az, hogy Anonymus a honfoglalásban Bulcsut, Lélt és Botondot együtt szerepelteti, a fejlettebb, földművelőbb kultúra hármasszó követelményének tekinthető.³⁸ Másrészt azonban Kézainál is láthatjuk az ősi nomádos kettősségektől a hármasságok felé vezető átmenetet, így például nála a hun kapitányok nevei: Béla (Etele fia), kinek testvérei Keve és Kadocsa, Etele testvérei pedig Reuwa (Rof) és Buda.³⁹ Hogy Szár Lászlónak Kézainál három fia van: András, Béla és Levente, valószínűleg az idők folyamán mindinkább föllépő hármasszó követelménye.⁴⁰ A nagy tömegeket kifejező számok területén is megfigyelhető Kézainál bizonyos ingadozás a 2-es és a 3-as számrendszer között: előfordul nála egyrészt a 20,000, másrészt a 3000, 15,000, 30,000 és 60,000 mint a nagyság és sokaság kifejezője, (l. 9, 13, 15, 18, 21. §.)

c) *A magyar törzsek száma a krónikákban.* Külön figyelmet érdemel végül a honfoglaló magyarság törzseinek a száma,

ahogyan az Anonymusnál, Kézainál és a XI—XIII. századi külföldi kútfőknél megjelenik. Mindezeknél teljes egyöntetűséggel *hét* a magyar törzsek száma. Pauler Gyula szerint az Anonymus és Kézai elveszett, közös régi forrásában (amelyet ő „B“-vel jelez, Hóman Bálint pedig az 1091—1092 tájon íródott „Gesta Ungarorum“-nak) benne kellett lennie, hogy a magyaroknak 7 vezérük volt.⁴¹ Anonymus a magyarok és a kunok 7—7 vezérééről szól. Kézai pedig a magyarok 7 kapitányáról.

Freisingi Otto krónikájában megemlékezik az augsburgi csatáról is, ahol szerinte a magyarokat mind leölték, úgy hogy csak 7-en maradtak. Ezt a mondát továbbfejti a XIII. század elején író Albericus, aki Freisingi Otto és Sigebertus után indulva megjegyzi, hogy az augsburgi ütközetből „megmaradt 7 magyarból egy lett a király. Ezek hazatérve, az egész népet, mely nem ment ki velök a háborúba, szolgaságba taszították. Csak a megmaradt 7 magyarból származnak most a nemesek Magyarországon“.⁴² Minthogy a 7-es szám a külföldi iratokban csak azután említetik, amikor a nyugati népek és a magyarok közötti érintkezés szorosabb lett, Marczali joggal fölteszi, hogy a 7-es szám csak a *hét* vezér magyar mondájából eredhetett. (MNT I. 185.) Anonymus és Kézai viszont még nem tudnak a 7 gyászmagyarról. Azonban későbbi krónikáink (Márk krónikája, a budai és a pozsonyi krónika) beszélnek, hogy egy magyar sereg Gallia felé ment zsákmányolni s a visszatérő sereg egy részét a szász herceg megverte s csupán 7-et hagyott élve közülük, füleiket megessonkítva, hírmondónak, akiket itthon a közösség arra ítelt, hogy sátorról-sátorra koldulva tengessék életüket.⁴³ Marczali azután a XII. és XIII. századbéli külföldi tudósítasokat s a magyar krónikák elbeszélését egymás mellé állítva, igen jogosan az alábbi végső következtetést vonja le: „Az idegenek egyaránt hallva a szerencsétlen hét magyarról és a hét vezérről, könnyen összekötötték őket, mint ahogy Alberich tette, és a mi krónikánknak azután, mintegy tiltakozásul, ki kellett emelniök, hogy a nép ugyan a hét gyáváról szól, de azért a hét vezér is énekeltetett magáról“.⁴⁴ (MNT I. 186—187.)

Lássuk már most, miképen történt, hogy míg a honfoglaló magyarságról igen nagy valószínűséggel megállapítható a 8-as mint törzsszervezeti szám, addig az Árpádkorban nemesak a magyar törzsek számát fogalmazzák meg 7-ben, hanem az mint a magyarok jellegzetes, kedvelt és megénekelte számegysége jelenik meg, melyet a külföldi krónikáirók egyéb esetekre is alkalmaznak s a magyarok legfőbb 7-es számú hagyományával: a *hét vezér* mondájával zavarják össze.

Az átmenetet világosan mutatja Anonymus, aki az eredeti 8-as törzsszámot olymódon csoportosítja 7-esekben, hogy különválasztja a kabarokat (kunokat) s azoknak szintén 7 törzset tulajdonít. Hogy azonban az eredeti 8-as had- és törzsszervezet még benne él a hagyományban, erre mutat Kézai adata, melyszerint a magyarságnak a honfoglalás idejében 108 nemzetsége volt (5. §.), amit Tagányi Károly nagyon helyesen a 100 (= sok) és a 8 (= Konstantinos törzsszáma) összetételéből magyaráz.⁴⁴ A 8 magyar törzsnak 7-re való redukálása meg kellett hogy legyen már Anonymus és Kézai közös forrásában, kérdéses csupán az, hogy vajjon Konstantinos 3 kabar törzsét melyik forrás, a „Gesta Ungarorum“, vagy Anonymus emelte fel 7-re.

A 8-as törzsszámoknak 7-esre való fölbontása logikusan következik abból az átalakulásból, amelyen a magyarság végleges letelepülése által keresztülment. A honfoglaló magyarság mint harcias, nomád állattenyésztő nép, a 7-essel mint hadiszervezeti egységgel semmit sem kezdetett: gondolkodásában — inkább térbeliségre, mint időbeliségre beállított mentalitása révén — a kétszeri kettéosztáson alapuló 8-as volt a természetes, sőt kedvelt szám. Valószínű, hogy ismerték a fejlettebb időszámítási rendszereket is, de ezek nem jutottak gondolkodásukban és életmódjukban olyan döntő jelentőségre, mint a törzsszervezet kiemelkedő számai. Ezzel szemben az Árpádkori magyarság, ha változatlanul tovább is üzte az állattenyésztést, mégis egyrészt elszakadt a nomád hadiszervezettől, másrészt a részletezőbb földművelés révén sokkal inkább kapcsolatba került a fejlettebb időszámítások számbeli egységeivel. Az átalakulásnak ezen a fokán a 8-as semmitmondó szám: a *teljesség* kifejezésére a 7-es és a 12-es, a *sokaság* kifejezésére a 30, 60, 100, 1000 stb. szolgálnak. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a honfoglaló magyarság törzseiről szóló hagyományban a törzsek száma 7-re száll le, illetve 7-es csoportokban rendeződik.

Befejezés.

Reámutattunk arra, hogy a letelepültebb életmód s a foglalkozások egyensúlyának a földművelés javára való eltolódása hogyan nyomja reá bélyegét a magyarság kedvelt számaira és milyen befolyást gyakorol a számformák és számvariációk kialakulására. Ennek a folyamatnak a során a magyarság lelki átalakulásában az akarat világának a rovására mindinkább tért nyer az érzelmek világa s a nomádokra jel-

lemző akarati beállítottságnak a helyébe a harci dicsőségnek inkább irodalmi magasztalása lép. A Szent István halálát követő időszak az, mikor (Szent István, Szent Gellért alakja körül) legendák szövődnek, mikor a honfoglalás (Árpád) és a kalandozások (Lél, Bulesu és Botond) koráról hősi elbeszélések keletkeznek. A *Gesta Ungarorum* egy dicső, de relative nyugodtabb korban, Szent László korában alakul ki írásban is.⁴⁵ Utána majd egy egész századnak kellett elteltie, hogy a hősi elbeszélésekből és az énekesek csacska meséiből Anonymus romantikus Gestája megszülessék. Anonymus esztetikai szépségeket kereső törekvéseire Arany János⁴⁶ s újabban Hóman Bálint⁴⁷ mutatott reá. Kézai Gestája egy, a nomádság felé erősen visszahajló korszak terméke. A hős királyokról (Béláról és Endréről, Gézaról, Salamonról és Lászlóról) szóló elbeszélések egy újabb hősi korszak idején (Nagy Lajos korában) rögzítődnek meg végleg a budai és pozsonyi krónikákban és Márk krónikájában. Az állandóan a békés letelepültség felé haladó társadalom életében is tehát mindig a nomád állapotok felé való visszafordulás harcias periódusai azok, amelyek a történeti (és számszerű) emlékek följegyzésével s az ősi dicsőség irodalmi feldolgozásával is kifejezik annak a szerencsés egységnek a meglétét, melyben az akaratmegfeszítés harci lendülete a békésebb társadalmak esztetikai szépséget kereső hajlamával kapcsolódik össze.

Jegyzetek.

¹ L. Bibó I., A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében (N. és Ny. 1934, 7—9. és 1935, 4—6. számában, illetve a hasonló című különnyomatban).

² V. ö. Domanovszky S., Kézai és a hunkrónika. (Károlyi Emlékkönyv, 128.)

³ Konstantinos, De adm. imperio 37: „Tudnivaló, hogy egész Patzinakia nyolc kerületre oszlik, és mindegyiknek külön nagy fejedelme van. ... A nyolc kerület negyven részre oszlik, és apróbb fejedelmek is vannak“. (MHK 116—117.)

⁴ „Tudnivaló, hogy a besenyők négy törzse, t. i. a Kuartzi-tzur, Szyru-kalpeé, Boro-talmat és Bula-tzoszpon, túl lakik a Dnyeperen a keleti és északi részeken. ... A többi négy pedig innen lakik a Dnyeperen nyugatnak és északnak“. (MHK 117.)

⁵ Ibn Fadhlán szerint; „kétféle kazar van; az egyik kazar fajt *kara kazar*-nak hívják, ezek annyira sötét barnák, hogy majdnem oly feketék, mint az indiaiak, a másik kazar faj fehér és szépsége s arányai által feltűnő“. (MHK 216.) V. ö. Ibn Khordádehnek a IX. század derekáról való tudósítását: „A kazaroknak két osztálya van, az egyik a katonai s ez moszlimokból áll, a másik a zsidók s ez a polgári elem“. (MHK 245.)

⁶ Isztakhrî szerint: „Ennek a városnak niicsenek (hozzá tartozó) falui, csak mezei vannak húsz paraszanga kiterjedésben, ahova (a lakosok) nyáron kimennek szántani, vetni s betakarítani; terményeik egy részét a folyó partjához viszik, más részét a róna kezdetéhez s ezeket részben szekereken, részben vízen szállítják el. Élelmiszereik közt a leggyakrabban előforduló a rizs és a hal“. (MHK 228—229.)

⁷ Gardizi szerint: „A kazarak tartományában szántóföldek és sok kert található, s ez a föld az életnek sok kényelmét nyújtja; méhek is nagy számmal vannak és jó viaszot visznek innen ki“. (MHK 158.)

⁸ Isztakhrî szerint: „Itszil városa két részből áll, u. m. az Itszil nevű folyó nyugati oldalán levő rész, ... s a folyó keleti részén levő rész; a király a város nyugati részét lakja, ... kőfal veszi körül; e rész építkezése nagyon terjedelmes. Lakóhelyeik nemez-sátrak és csak kevés vályogból készült házuk van; vásárterek s fürdők vannak“. (MHK 223.)

⁹ B. sz. Konstantin szerint: „... Patzinákia... egész Sarkelig, a kazarak váráig terjed. (MHK 131.) V. ö. továbbá Ibn Rus-tát: „Mondják, hogy a kazarak régebben, félvén a magyaroktól és más, az ő földjükkel szomszédos népektől, magukat körülsáncolták“. (Id. Németh Gyulánál, A honfoglaló magyarság kialakulása, 155.)

¹⁰ Isztakhrî szerint: „A kincstár jövedelmi forrásai vámokból és a kereskedők tizedeiből állnak, amelyek a szárazföldi-, tengeri- s folyami útvonalakra megállapították. A falusi s vidéki nép kénytelen minden élelmiszere s ital után, mire szüksége van, beviteli vámot fizetni“. (MHK 225.)

¹¹ Ibn Fadhlan szerint: „A kazar (fő) király címe *khâkân*, minden négy hónapban egyszer megy ki sétálni... helytartójának címe *khâkân bhu* és ez vezényli a hadsereget és kormányozza az országot; ő intézi a háborút“. (MHK 217.)

¹² „Ennek (a khâkân bhunak) helytartója a *kender khâkân*, akit a hivatalban egy *dsausîr*-nak címzett férfi követ“. (MHK 218.)

¹³ Isztrakhrî szerint: „A királynak hét bírója van a zsidók, keresztények, moszlimok s bálványimádók közül“. (MHK 225.) Ibn Fadhlan szerint: „A királynak kilenc bírója van a zsidók, keresztények, moszlimok és bálványimádók közül“. (MHK 215.)

¹⁴ Hóman-Szekfü. Magyar történet, 42.

¹⁵ Ibn-Khordadbeh tudósítása, idézve Vámbéry i. m. 27.

¹⁶ Gardizi szerint: „A magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk színes selyemből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, fényt kedvelők“. (MHK 172.)

¹⁷ Ibn Rusta a következőket írja a két folyó (valószínűleg a Don és Dnieper) közötti hazájukról: „Tartományuk kiterjedt s egyik határukat a Fekete-tenger alkotja s ebbe két folyam szakad, ... ezen folyamok közt laknak. Télviz idején, aki ezen folyók valamelyikének közelében lakik, e folyóhoz húzódik s a telet partjain tölti el halászva; az ott tartózkodás tél idején nekik alkalmasabb“. (MHK 168.)

¹⁸ Németh Gyula i. m. 172: „Bolgár-török jövevényszavaink...: *tok, söreg, borz, görény, ürge, gódeny, tűzok, alma, körte, kökény, som, kőrís, szőlő, (bor, seprő, szűr)*. — V. ö. Zichy J. gr., A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, 1923) 50—52: bolgár-török jövevényszavak a magyarban, amelyeket vagy a Kaukázusban, vagy egy még régebbi bolgár-török érintkezés útján tanultunk

el, a következők: gabona termelésre vonatkoznak: *árpa, búza, tarló, eke, sarló, kéve, kepe, szérű, szór*... A gabona feldolgozására vonatkozik: *őr* (őrről)... Növénytermelésre vonatkoznak még: *kender, komló, borsó és torna*; gyümölcs termelésre és szőlőgazdaságra: *gyümölcs alma, körte, szőlő, szúr*, (szüret, bor) *söprő*... „A magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai az állattenyésztésnek majd minden ágára kiterjednek. *Bika, ökör, tinó, üsző, borjú*... disznó... *serte*... *ártány*“.— Lásd továbbá Hóman-Szekfü i. m. 65.: „Az alánok nyelvéből való jövevényszavaink *vért, kard, üveg, vám, híd, aszszony* = királynő, *fizet, gazdag, kert, méreg, tölgy* stb.“.

¹⁹ Ibn Rusta szerint: „A szlávok felett fennhatóságot gyakorolnak, reájuk szüntelen kemény adókat vetnek ki s őket rabszolgáiknak tartják“. (MHK 172.)

²⁰ Fettich Nándor, A levediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok, LXVII. 270. Lásd u. o. 268. „Az ösmagyar fémművesség normann elemeiből arra lehet következtetni, hogy a kazárok szerepét a Donec-medencében a IX. század közepe körüli időben lassanként a magyarok vették át és nagy gazdasági és katonai fellendülésük idején is ők ültek *Verchne-Saltovban*.“

²¹ Ibn Ruzsza szerint: „A szlávokat meg-megtámadják s *foglyaikkal* a tengerparton a rümi (bizánczi) birodalom *egyik kikötő helyére* mennek, mely *Karkh*nak *mondatik*... A midőn a magyarok rabszolgáikkal Karkh elé érkeznek, a rümiak eléjükbe jönnek s vásárt csinálnak velök. A magyarok rabszolgáikat nekik által adják s cserében byzanti (rümi) aranyszöveteket, színes gyapjuszőnyegeket és más rümi árukat kapnak“. (MHK 169—170.)

²² „A leánykérésre nézve, nekik (t. i. a magyaroknak) következő szokásuk van: Ha a házasulandó férfi valamely nőt el akar venni, megfizeti a kalimot, amely az ő gazdagságához képest, több vagy kevesebb számú lóból áll. Mialatt a kalim felett egyezkednek, a leány atyja a völlegény atyját a saját házába vezeti és mindent *összeszed*, amije neki: menyét-, hód-, evet-, nyest-, róka-prémekből van, ... kiválogat *tíz* prémet s ezeket egyenletes helyen *összegöngyölgeti* és a völlegény atyjának lovához kötve, az illetőt *hazareszti*. Az (t. i. a völlegény) elküldi a menyasszonyért megállapított: lovakból, pénzből és árukból álló kalimot, erre azt a nőt az ő házába hozzák“. (Tagányi Károly, A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, (Néprajzi könyvtár, 1919. 23—24.) A gr. Kun Géza által fordított Gardizi szöveg (MHK 172—173.) helyesbítése.)

²³ „Jordanes a VI. sz. közepén szól a „hunugur“-okról, mint a Pontus vidékén lakó népről. Megemlíti, hogy prémkereskedéssel foglalkoznak“. (Németh Gy. i. m. 179.) „Az onogurok híres prémkereskedők. A magyar nyelv bolgár-török eredetű szavai között pedig a prémiparnak világos nyomai vannak. A bolgár-török eredetű magyar *szűcs* szónak eredetileg »varró« a jelentése; *ködmen* szavunk a magyarban bőrből készült ruhadarabot jelent, a törökben csak „felöltőt“; a magyar *szirony* török megfelelője csak „szíjat“ jelent. (U. ó 182.)

²⁴ Konstantinos szerint: „Az első a kabaroknak a kozároktól elszakadt nemzetsége, a második a Neké, a harmadik a Megeré, a negyedik a Kurtugermat, az ötödik a Tarján, a hatodik a Genakh, a hetedik a Karé, a nyolcadik a Kaszé nemzetség“. (MHK 124—125.) — Németh Gy. (i. m. 272.) szerint a 8 törzs neve: Kabar, Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi.

²⁵ Moravcsik Gy. MNy. XXIII, 226—227., id. Németh Gy. i. m. 166—167.

²⁶ Hogy török szervezetű népeknél több törzsből álló egység egy másik törzsszövetséghez *egy* törzsként csatlakozhat, erre nézve lásd Németh Gy. i. m. 15.: „Kinai forrásokból tudjuk, hogy az ujuguroknak eredetileg 9 törzsük volt; később csatolták magukhoz tizedik törzstül a basmylok törzsét a tizenegyedikül a Karluk törzset, miután e két népet legyőzték“. Amint látjuk, a karluk törzsek számegegyése „három karluk“ s mégis csak 11 szerepel, mint az egyesült törzsek (9+1+3) száma.

²⁷ „Atyám, a kagán, tizenhét emberrel kivonult... midőn összegyűltek, hetvenen lettek, ... embereket gyűjtött s őket összetartotta. Hétszáz férfi volt már összesen. ... (A tizenhét, hetven és hétszáz természetesen nem veendő szószerint.)“ Németh Gy. i. m. 13.

²⁸ Németh Gy. (i. m. 39—40.) a következő népneveket idézi: „*Üč-oyuz* 'Három-oguz'; *Alty-oyuz* 'Hat-oguz'; *Säkiz-oyuz* 'Nyolc-oguz'; *Üč-karluk* 'Három-karluk', kikről a kínaiak is feljegyzik, hogy három törzsből állottak s 'Három-törzs'-nek is nevezték magukat. Ontörturuk 'Tizennégy-nemzetség' egy kara-kalpak néprész neve. *Kyrk-jajma* 'Negyven-jajma' egy XI. századi török törzs“. A tíz törzsből álló nyugati türkök neve a türk feliratokban *On-ok* „Tíz-nyíl“. (i. m. 41.); „... a tíz törzsre osztott nép tíz fejedelme egy-egy nyilat kapott a kagántól s innen kapta a „Tíz-nyíl“ nevet a tíz törzsből álló nép, melynek öt törzse keletre, öt törzse nyugatra lakott. ... Oguz kán népe — hat fiának megfelelőleg — hat fő-törzsből állott“. (i. m. 42.)

V. ö. Ligeti „Die Herkunft des Volknemens Kirgis“ című értekezésében (Körösi Csoma-Archiv I. B. 375—77.) előforduló népnevekkel: „Mit Zahlen zusammengesetzte Stamm- und Völkernamen sind z. B. folgende: Der Vielgenannte Völkernamen *kimak* ist nach Marquart ursprünglich *iki imäk*. Die Orkhon-inschriften erwähnen oft die *üč garyqan* 'drei q.' Ein karakirgisches Geschlecht heisst *üč tamya*, ein özbegisches *üč tamyalı*. Die Chinesen erwähnen auch die drei Stämme der *üč quartuq*, wobei wir sogar erfahren, dass sie sich später selbst 'drei Stämme (san sing)' genannt haben. Auch Abulyázi tut dreier Turkomanenstämme Erwähnung, deren gemeinsamer Name *üč il war*. Die Vereinigung der Stämme *ulat, berlas, terlas, tarqan* (oder *sulduz*) wird in ähnlicher Weise *tört ulus* 'vier Völker' genannt. Die vier afghanischen Mogulenstämme heissen *čor ajmac* 'vier Stämme'. Kazakische Geschlechter führen die Namen *tört qara, tört aul, čar džitim* (vier dž.), ein teleutisches *tört as*, ein özbegisches *tört tamyalı*. Die *beš bärän* (fünf b.) *beš kämpir* sind karakirgisische Geschlechter. *Beš bojaq* ist ein schorzisches, *alty ajaq* (sechs a.) ein karagatschisches Geschlecht. Die Jenissei-inschriften erwähnen die *alty oyuz*, die Orkhon-inschriften die *alty čub*. Es bestehen ein karakirgisischer Stamm der *džeti qul* (sieben q.), ein kasakischer der *džetti urı*, ein sagaisches Geschlecht der *četti pürü*. Bei den Kasaken haben wir die *segis sary alžan* (acht s. a.). Die köktürkischen Inschriften liefern: *sekiz oyuz, toquz oyuz* (neun o.), *toquz tatar*. Ein Geschlecht der *qytai qypčaq* heisst *togus bai*, Rašideddin und Abulyázi sprechen oft genug von *toquz ujuur* und *on ujuur* (zehn o.). Häufig erwähnen die Orkhon-inschriften die *otuz-tatar*. Bulgarisch-türkische Stämme sind die *uturyur* (dreissig *oyur*) und die *onoyur* (zehn *oyur*).

Auch an mongolischen Beispielen fehlt es nicht. Solche sind: *dörbän oirad* (vier o.), *dörbän čorija, dörbän čari, tabun nutuc* (fünf Stämme), *dolčyan tümäd* (sieben t.), *arban čojar tümäd*

(zwölf t.), *naiman minyon zoit* (acht tausend v.). Der einheitliche Name der Mongolen lautet bei Sanaŕ Setsen *dözin tümän* (vierzig t.).“

²⁰ Taksony idejében a Bulár földről nagyon sok ismaelitával jöttek fölötte nemes urak: Billa meg Baks... „Ugyanerről a tájékról jött egy Hetény nevű igen nemes vitéz“. (Anonymus, 57 f.) — V. ö. Pauler, A magyar nemz. tört. Szt. Istvánig, 96.: „a kőből, mészből épült cseh Prágába, hová szlávok, oroszok portékáikat vitték, 973 körül, a magyar területről eljöttek zsidók, mozlímok, magyarok, törökök — s áruikért, byzanci pénzüikért, szőrneműeket, prémeket és rabszolgákat vittek haza magukkal“. — Magyarországból Bulgária felé ezüsttel és lóval kereskednek. (MHK 375.)

³⁰ Pauler Gyula, A magyar nemzet története Szent Istvánig. (Budapest 1900.) 101.

³¹ Szt. István törvényei szerint ha valaki haragjában vagy gőgjében szándékos emberölést követ el, 110 arany pénzt fizessen. Eből 50 a királyi fiskust illeti, 50 a rokonokat, 10 pedig a közbenjárókat, a bírókat. Aki nejét megöli, ha az illető ispán, 50 tinóval engesztelje ki a nő szüleit, ha vitéz vagy jobbmódú ember, 10 tinót, ha közember, 5 tinót fizessen. Fegyveres támadás esetén 100 tinó a váltság, ha vitéz tör más vitéz udvarára, 10 tinót, ha közember, 5 tinót köteles fizetni. Ha főember követ el esküszegést, 50 tinó a váltság, ha közember, 12 tinóra váltsa meg kezét. A gyújtogatónak 16 tinó „mely 40 solidust ér“ a bírsága. A leányrabló vitéz 10 tinót fizet, ha közember 5 tinót. Ha szolga lop, orrát váltsa meg 5 tinón, ha csonkított orral lop, megválthatja füleit 5 tinón. Ha harmadszor is lop, halállal bünhődik. Ha házasságban nő lop, két ízben váltsa meg a férje, harmadszor el kell adni szolgaságba. A boszorkányt vigyék az egyházhoz, ha harmadszor is bűnbe esik, adassék át a bíróságnak.

³² Endrének a tihanyi apátság részére adott adománylevelében a következők szerepelnek: „a kolostornak 20 ekeföldje van... földjeit hatvan telek vagy házhely lakossága művelte. A kolostor másféle szükségletére, szolgálatára húsz vincellér szöllejével, húsz lovas legény, tíz halász, két szakács, két varga, két ács, egy ötvös, két kádár, malmával két molnár, egy faragó vagy esztergályos, egy mosó ember, egy timár és tíz szolgáló leány állott készen. 34 csödört kancáikkal öt lovász, 100 tehenet három gulyás, 700 birkát három juhász, 100 disznót két kanász őrzött. 50 méhkasnak két méhész viselte gondját. Azonkívül megígérte a király, hogy a szerzetesek szükségletére minden évben ménéséből ötven csikót ad. A kolostor szolganépe mindössze 140 házat foglalt el“. (Pauler: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I. 123.) — „Mind-ezeket szabad ajándékozással adtuk az előmondott monostornak... ezen rendelet (decretum) áthágója... kényszerítették 12 font arany fizetésére“. Erdélyi L., A tihanyi apátság története (Budapest 1908.), I. 13.

³³ Erdélyi i. m. 14.

³⁴ Anonymus kevésbé kötött, nem egyszer csak összetételük kibontásai útján megmagyarázható számai a következők: „a szcítiaiak Cirust, a perzsák királyát háromszázharmincezer emberével együtt megölik“. (1. f.) Álmos vezérnek tízezer márkát küldöttek, meg ezer lovat... továbbá száz kún fiút, valamint negyven teherhordó tevét“. (10. f.) A ladomériek vezére Álmosnak „kétezer márka színaranyat, ... háromszáz paripát, ... huszonöt tevét és ezer ökröt... adott“. (11. f.) „Halicus vezére elrendelte, hogy kétezer nyilas és háromezer paraszt járjon előttük s... utat készítsen nekik“. (12. f.)

Mindezek valószínűleg a későbbi időknek, Anonymus korának kedvelt, kerek számokban kifejezett nagyszámai.

³⁵ L. Kézait (3. §.), v. ö. továbbá, hogy Anonymusnál Gyula vezérnek épügy két leánya van, mint Kézainál az alánok fejedelmének, Dulának. (Hóman: Magyar történet I. 66.)

³⁶ Hóman (A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói, 31.) említi, hogy „néhány ponton Kézai kivonatos Gestája is közelebb áll a krónikák bizonyos csoportjához és Anonymushoz, mint a bővebb krónikák”. Kézai és Anonymus egyezéseit tüzetes szövegkritikával Domanovszky (Kézai Simon mester krónikája 39, 77, 82, 87, 91.) mutatja ki. Hóman i. h. szerint „figyelmet érdemel az is, hogy a Kézai kivonat címe — Anonymussal egyezően s a későbbi krónikáktól eltérően — Gesta Hungarorum”.

³⁷ Domanovszky (Kézai Simon mester krónikája, 40.) szerint Etől és Tagora (Tugora—Tugora) eltorzulás *Justinus*-ból V. ö. u. o. 42.: „Az »Etul id est Don«, mint határmegjelölés pedig valószínűleg az »Etul et Don«, Volga és Don kifejezésből torzult”. Ha így is lenne, ez még nem magyarázza meg az eltorzulásban újra föllépő kettősséget. Itt valószínűleg lelki szükségletről van szó, amely mindenképen egy *kettősségben*, itt a két legnagyobb folyó megjelölésében jut kifejezésre. Sokszor előfordul, hogy egy-egy nagy területet egyszerűen 2 vagy 4 folyóvízzel fejezünk ki, pld. a magyar címer 4 (népszerűen a *Duna, Tisza, Dráva, Száva* folyókat jelképező) polyáját. A források is az Itil (Don) és a Duba (Kubán) területéről szólnak, pedig a magyarok Kaukázusvidéki hazája valószínűleg legalább 4 vagy 5 nagy folyó (a Don, a Kubán, [Hypanis], a Jagorlik, a Jeja [Rhombites] és a Kuma [Udon]) mellékére terjedt ki.

³⁸ Hóman i. m. 7.: „Tres autem reguli in bello capti Ungarorum suspendio perierunt”.

³⁹ Hóman (i. m. 57) rámutat arra, hogy Kézai „Jordanestől vette át a Mundzuk-fiakról (Attila és Bleda) szóló értesítést, kiegészítve azt a magyar hagyományból vett nevekkal (Keve, Vela vagy Bela, Kadoza, Kádár)”. Az átvétel ténye azonban nem mond okvetlenül ellent annak a föltevésnek, hogy itt az eredeti dualisztikus (már Jordanesnél a hun hagyományokból merített) felfogás változott át hármassággá. Az, hogy Kézai az eredeti dualitást keveri a magyar (szintén dualisztikus) hagyományokkal, nem érinti az időközben föllépő hármasszó szükséglet lelki okokból is komplikálódó mozzanatait.

⁴⁰ Lehet, hogy a történelemben eredetileg csak *András* és *Béla* szerepelt s *Levente* a „Bajnok” („pugil” „benin”) Béla megkettőzése. V. ö. Pauler Magy. Nem. Tört. I. 553: „Pugilnak nevezi ismételve Albericus (MG. SS. XXIII. 793. 795. 798. l.). krónikáinkban, Kézainál »regnavit Benyn Bela«, KKc, 47, »De Bela duce Benyn dicto« c. 52. »Bela vocatus Benyn« (Fl. II. 86. 151. 153. 166) kitételrel találkozunk”.

⁴¹ Pauler Gy., A magyar nemzet története Szt. Istvánig. 208. V. ö. Hóman B. (i. m. 24.) „A krónikás világos tiltakozásából kiderül, hogy voltak oly régi kódexek, melyekben a honfoglalás a *hétmagyar* személyes tényeként volt feltüntetve, a néphagyományra való hivatkozással (*assignant hanc rationem, quod vulgus dicit septem Hungaros*). A korunkra jutott művek közül csak *Anonymus* és a *Zágrábi Várad* krónikák rokonai e régi kódexeknek”.

⁴² Az erre vonatkozó. Hóman által közölt teljes szöveg (i. m. 7.) így hangzik: „Anno 957. Episcopus Otto, hoc factum ita attestatur: Ungarorum gens sevissima... Barbari vero... septem tan-

tum residuis, omnes deleti dicuntur. Sigebertus: Tres autem reguli in bello capti Ungarorum suspendio perierunt. Et de illis septem Ungaris, qui remanserunt, unus ab eis factus est rex. Hii venientes in terram suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitutum redegerunt, qui autem de ipsis septem nati sunt, ipsi sunt modo viri nobiles in terra Ungarie, quamvis eorum nobilitas magne servituti subiaceat.

⁴³ Márk krónikája II. 19. f. (idézve Marczalitol MNT I. 186.)

⁴⁴ Tagányi Károly, A honfoglaló magyarság 108 nemzetsége (Népelet I/II, 1923/24, 129—133.)

⁴⁵ Hóman megállapítása szerint (Hóman-Szekfü: Magyar történet. I, 301.): „1091-ben vagy 1092-ben írta meg Szt. László udvarának egyik tudós papja a *Gesta Ungarorumot*, középkori történetírásunk legkimagaslóbb termékét”.

⁴⁶ „Hogy a mi költészetünk is eredetileg csupán a rhythmus báját ismerte, s minden afféle, mint rim és mérték, nála legfőlebb esetleges volt: alig szenved kétséget. Igaz ugyan, hogy legrégibb verses emlékeink, milyen a Pannónia megvételeit tárgyazó ének, már rímelt alakban is fordulnak elő; sőt Béla névtelenjének pár helyéből, hol a magyar történeti dalt fordítani látszik, rímes eredetit sejtünk. Ily helyek már, midőn a vezérekről szól:

Omnes loca sibi acquirebant,
Et nomen bonum accipiebant.

továbbá a pogány Thonuzobáról beszéltében:

Et dum Beatus rex Stephanus
Verba vitae praedicaret
Et Hungaros baptizaret,
Tunc Thonuzoba in fide vanus
Noluit esse Christianus,
Sed cum uxore vivus
Ad portum Obad est sepultus.

és már előbb, Gyuláról szólván, ismétli magát:

Quod in fide esset vanus
Et noluit esse Christianus. —

Arany J.: A magyar nemzeti versidomról, (Arany János összes munkái, V. k. Franklin társulat, 1900.) 277—278.

⁴⁷ „Az ő korában, a hiszékenységre hajló, csodás és mesés dolgokat való tényként tárgyaló, kritikátlan történetírók korában, valósággal üdítően hat ez az önálló főre valló tudós racionalismus. ... *Anonymus* egyike volt a történeti források alapján dolgozó, de ezek nyers anyagát kerek szépirodalmi formába, művészi egészbe öntő *historia-* vagy *gesta-íróknak*. Ennek a korai középkorban szokatlan, német földön később is ritka történetíró-típusnak *Anonymus* egyik legjellegzetesebb képviselője. Felületes vizsgálattal hajlandók volnánk egy korai reneszánsz-hullám előjelét látni ebben a félig tudományos, félig szépirodalmi munkásságban. A klasszikus irodalom — különösen a retorikai színezés iránt hajlamos Livius — hatása félreismerhetetlen. De ez a hatás csak külsőleges és közvetett. *Anonymus* irodalmi mintaképei a párisi egyetemen sokat olvasott *Dares Phrygius* trójai története és más hasonló regényes színezetű történeti rajzok voltak. *Dares-t* és a francia regélő történetírókat... német írók is olvasták, de szellemi hatásuk az ő komoly és nehézkes német tollukon alig ismerhető fel. *Anonymus* ízlésén és stílusán a regényesség és könnyebb formák iránt már akkor hajlamos XII. századi Páris hatása alatt mélyebb nyomokat hagytak”. (Hóman i. m. 45—46.)

Irodalom.

- Bibó* István: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. (N. és Ny. 1934, 7–9 és 1935, 4–6 sz.)
- Császár* Mihály: Kézai Simon magyar krónikája (Fordítás) Magyar Könyvtár 610 sz.
- Domanovszky* Sándor: Kézai és a hun krónika, (Károlyi-Emlékkönyv 110–132) Budapest, 1933.
- Kézai Simon mester krónikája, Budapest 1906.
- Erdélyi* László: A tihanyi apátság története I. (A pannonhalmi apátság története X.) Budapest, 1908.
- Fettich* Nándor: A levediai magyarság a régészet megvilágításában (Századok. LXVII. évf. 7–8 sz. 250–276.)
- Hóman* Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói, Budapest, 1925.
- Hóman-Szekfű*: Magyar történet I.
- Ligeti*, Ludwig: Die Herkunft des Volksnamens Kirgis. (Körösi Csoma Archiv. I. Band. 5. Heft. 369–383.) Hannover 1925.
- Marczali* Henrik: Magyarország története a királyság megalapításáig (= MNT, Magyar Nemzet Története I. k.) Budapest, 1895.
- Németh* Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest, 1930.
- Pauler* Gyula: A magyar nemzet története 1301-ig. Budapest, 1893.
- A magyar nemzet története Szt. Istvánig, Budapest, 1900.
- Pauler-Szilágyi*: A magyar honfoglalás kútfői (= MHK) Budapest, 1900.
- Tagányi* Károly: A honfoglaló magyarság 108 nemzetsége, Népélet, I/II, 1923–24).
- A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, Budapest, 1919.
- Vámbéry* Ármin: A török faj, Budapest, 1885.
- gr. *Zichy* István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. k. 6. f.) Budapest, 1923.

